

Ollisvuodálohkan

Erenoamášpedagogalaš lohkanohpahus
- bagadus

© Statped, 2008. Rievdaduvvon ja ođasmahtton dárogillii 2011:s

<https://www.statped.no>

Čállit: Oddhild Godøy ja May Britt Monsrud

Sámegillii jorgalan: Berit Eskonsipo, 2025

Sámegillii heivehan bagadusa sisdoalu: Marit Inger Pulk ja Lone Nergård Boine

Almmuhan: Statped, 2026

ISBN: 978-82-323-0148-5

Ollisvuodálohkan

Erenoamášpedagogalaš lohkanohpahus

- bagadus

Oddhild Godøy ja May Britt Monsrud

Sisdoallu

Ovdasátni.....	6
Láidehus	7
Láidehus sámegeiela veršuvdnii	8
1. Oktavuohta gaskal hupmangiela ja čállingiela	9
Teorija giela ja čállima birra	9
Mánná jođus čállingiela guvlui	11
Čállingiela váttisvuodaid árra mearkkat.....	12
2. Lohkan – dáidu mii ovdána	15
Ceahkki 1: Sátnedovdán visuála doarjagiin	17
Spiehkasteapmi 1: li-alfabehtalaš lohkit.....	17
Ceahkki 2: Sátnedovdán fonologalaš doarjagiin	18
Spiehkasteapmi 2: Kompensatoralaš lohkit	18
Ceahkki 3: Kontrollerejuvvon sátnedovdán	20
Spiehkasteapmi 3: li-automatiserešuvvan lohkit.....	20
Ceahkki 4: Automatiserešuvvan sátnedovdán	21
Spiehkasteapmi 4: Maŋŋonan lohkit.....	21
Ceahkki 5: Strategalaš lohkan.....	22
Spiehkasteapmi 5: Suboptimála lohkit.....	23
Ceahkki 6: Ovdánan lohkan	23
3. Go lohkanproseassa lea spiehkastan	25
Giela ja lohka kárten	25
Duogášfáktoriid kárten.....	26
4. Oahppanproseassa ja oahpaheaddji rolla Ollisvuodallohkamis	29
5. Doaimbajuid evttohusat go lohkanproseassa lea spiehkastan	33
Ollisvuodallohkama teorehtalaš vuodduštus	33
Doaimbi oahppan mii addá ipmárdusa.....	33
Muddu I: Bargu ollisvuodain	35
Vuosttaš muttu barggu vuodduštus	35
Teavstaid válljen	35
Konkrehta bargu teavsttain vuosttaš muttus.....	36
Muddu II: Bargu detáljaiguin	38
Nuppi muttu barggu vuodduštus.....	38
Nuppi muttu bargovuohki, detálljabargguid ovdamearkkat	38
li-alfabehtalaš lohkkiiid detálljabarggut.....	39
Kompensatoralaš lohkkiiid detálljabarggut	43
Kompensatoralaš lohkkiiid geavatlaš oahpahusovdamearkkat.....	49
li-automatiserešuvvan lohkkiiid detálljabarggut	55
Morfemabargu	62

Grammatihkka	65
Cealkkahábmen	66
Geardduhuvvon lohkan detálljamuttus	66
Kommentára.....	67
Muddu III. Bargu ollisvuodain. Ovttaštuttin ja automatiseren	68
Gaskadási fágagirjiid oahpahusteavstaid ovdamearkkat	69
Manjonan lohkkaid doaibmabijut	72
Čállin	77
Oktavuohta gaskal lohkan- ja čállinováneami (Frith 1985).....	77
6. Loggačállin.....	80
Oahpaheaddjelogga	80
Oahppilogga	80
7. Digitála oahppo- ja veahkkeneavvut.....	82
Digitála oahppo- ja veahkkeneavvut maid sáhtta ovttaštuttit Ollisvuodálohkamii	82
8. Lohkankursa Ollisvuodálohkama organisatuvrralaš rámmán.....	85
9. Oahppiovdamearkkat	87
Bárdni 11-jahkásaš, eahpesihkkaris lohkan	87
Giela ja lohkama kárten.....	87
Spiehkasteami válddáhállan.....	88
Doaibmabidjoplánema fokusguovllut:	88
Bárdni 9-jahkásaš, gielalaš váttisvuodát.....	89
Giela ja lohkama kárten.....	89
Spiehkasteami válddáhállan.....	90
Doaibmabidjoplánema fokusguovllut.....	90
Doarjjastrategiijat (Bargovuohki – dynámalaš lahkoneapmi)	91
Oahppi oahpahus ja doaibmabijuid ávki	91
Bárdni 16-jahkásaš, njoazes ja sihkkaris lohkan.....	91
Giela ja lohkama kárten.....	91
Spiehkasteami válddáhállan.....	92
Doaibmabidjoplánema fokus	92
10. Vejolaš kártenávdnasiid ja oahppanstrategiijaid girjjálašvuoda bajilgovva.....	95
Giela kártenávdnasat:	95
Giela ja lohkama kártenávdnasat:	95
lešpmárdusa kártenávdnasat (dárogiillii):.....	95
Kognitiiva iskamat (dárogiillii):	96
Oahppanstrategiijat (dárogiillii):	96
Teoriija:	96
Praktihkalaš ovdamearkkat:	96
Girjjálašvuodalistu:	97
Oahppogirjiid girjjálašvuodalistu	99

Ovdasátni

Bagadusas leat ovdamearkkat movt sáhtta bargat mánáiguin, geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, ja atnit vuolggasadjin metodalaš rámma mii gohčoduvvo Ollisvuodálohkamin. Ollisvuodálohkan lea huksejuvvon dohkkehuvvon teorehtalaš vuđđui. Rámma addá oahpaheaddjái vejolašvuoda heivehit barggu iešguđet oahppái - beroškeahhtá makkár dásis oahppi lea. Ollisvuodálohkan ii leat dan dihte metoda, muhto dat addá rámma bargat guovddáš doaibmabijuiguin maid sáhtta rievdadallat ja mat leat oktavuodas nuppit nuppiiguin. Dát oktavuodas addá maiddái oahpaheaddjái vejolašvuoda árvvoštallat oahppi oahppanbohtosa juohke oahpahusbottus.

Oktagaslaš oahpahusa plánen mánáide geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, berre dábálaččat čađahuvvot ovttrasráđiid guovllu Pedagogalaš-psykologalaš bálvalusain ja/dahje logopedabálvalusain. Ovddalgihtii ferte kártet ohppiid guovddáš gielalaš ja čálalaš surggiid doaibmadási. Dat addá vuodu dárkilit heivehit sihke teavsta váttisvuodadási ja relevánta doaibmabijuid mat sáhttet veahkehit ovdáneami. Go dovda oahppi doaibmadási, de sáhtta maiddái ráhkadit ulbmiliid bargui ja árvvoštallat oahppanbohtosiid dan ektui. Dákkár diagnostiserejeaddji oahpahus lea dárbbaslaš eaktu jus galggaš oažžut bohtosiid dán árgiruššamis. Vai sihkkarastá dohkálaš oahppanbohtosa, de berre oahpahus maiddái leat áigeráddjejuvvon, intensiiva ja ulbmillaš.

Dát bagadus lea oanehaččat čállon. Eanet dievaslaš gova dain fáttáin maid ovdamearkkat ovdanbuktet, oaččut girjjálašvuodalisttu girjjiin, erenoamážit Jørgen Frost girjiid.

Moai giite bargoustibiid ávkkálaš máhcahusain! Moai giite Jørgen Frost, Kirsten Meyer Bjerkan, Ann-Kristin Heller, Kari Kjølstad, Vigdis Refsahl ja Anne Cathrine Thurmann-Moe.

Bagadusa leaba Oddhild Godøy ja May-Britt Monsrud ođasmahtán ja rievadan 2011:s.

Oslo, borgemánu 10. beaivi, 2011

Oddhild Godøy

May Britt Monsrud

Láidehus

"Erenoamášpedagogalaš lohkanpahus - bagadus" ovdanbuktá

Ollisvuođalohkama – mii lea erenoamášpedagogalaš lohkan- ja čállinoahpahusa metodalaš doaibmabijuid rámma (Frost 1986, 1992, 1998 ja 2003). Jørgen Frost ovdánahtii Ollisvuođalohkama dalle go son barggai erenoamášpahusain dánska skuvllas. 1990-logu álggu rájes lea Bredtvet gealboguovddáša dysleksijajoavku ovttasbargan Jørgen Frostain, geavahan dán bargovuogi, ja gávnahan dan heivvolažžan ohppiide geat dárbbasit ođđa álggu lohkamis. Dat lea geavahuvvon sihke oktagaslaš erenoamášpahusas, lohkanurssain golmma - njealji oahppi várás (Frost, J. ja earát 2005) ja maidái luohkkáoktavuođas (Sæverud 2003).

Gihppaga čállima vuođđun lea dáhttu gaskkustit dieđu ja máhtu Ollisvuođalohkama praktihkalaš geavaheamis, ja teorehtalaččat vuođuštit bargovuogi. Gihpa almmuhuvvui vuosttaš geardde 2008:s. Gihpa ođasmahttui 2011:s. Ođasmahtton veršuvdna lea rievdaduvvon nu ahte sisdoallu lea čielgaseabbo ja álkit olámuttos.

Lohkan ja čállin leat dáiddut mat leat vuođđuduvvon gillii. 1. kapihttalis giedahallojit hupmangiela ja čállingiela oktavuohta ja giellaváttisvuođaid vejolaš mearkkat.

Lohkan lea dáidu mii ovdána, ja 2. kapihttalis ovdanbuktojuvvo lohkanovdánanmálla. Málla čájeha ahte oahppit sáhttet oažžut váttisvuođaid lohkamis iešguđege ceahkis lohkanovdáneamis. Čilgen dihte makkár váttisvuođat sáhttet leat iešguđetge ceahkis lohkanovdáneamis, ovdanbuktojuvvojit muhtun oahppiovdamearkkaid.

Kárten lea eaktun vai sáhtta bidjat johtui ulbmillaš doaibmabijuid, ja 3. kapihttalis lea dan birra sáhka.

Oahppit geat rahčet lohkamiin, dárbbasit doarjaga ja veahki hálddašit daid dáidduid maid galget oahppat. Kapihtal 4 giedahallá oahppanproseassa beliid ja oahpaheaddji rolla Ollisvuođalohkamis.

Kapihtal 5 lea gihppaga váldooassi. Lohkanovdánanmálla vuođul ovdanbuktojuvvojit doaibmabidjoevttohusat ja doaibmabidjoválljemiid vuođustusat. Praktihkalaš barggu oktavuođas čujuhuvvo maidái girjái *"Prinsipper for god leseopplæring"* (Frost 2003).

Kapihtal 6 lea loggačállima birra, kapihtal 7 lea digitála oahppo- ja veahkkeneavvuid birra, kapihtal 8 lea lohkanurssaid birra ja 9. kapihttalis čilgejuvvojit muhtun oahppiovdamearkkat.

Gihppaga loahpas leat kártenávdnasiid ja oahppanstrategiijaid girjjálašvuođa bajilgovva.

Láidehus sámegiela veršuvdnii

Bagadus lea jorgaluvvon ja heivehuvvon sámegillii. Heiveheamit gusket sihke gielladieđalaš beliide ja sámegiela álgolohkanoahpahusa neavvagiidda (geahča earret eará Wirkola & Baal 2003, Eira & Gaup 2009 ja Baal & Wirkola 2007).

Dán bagadusas leat dušše muhtun ovdamearkkat bargobihtáide. Dat fertejit heivehuvvot oahppi lohkanáidui, suopmanii ja luohkkádási teavsttaide.

Sámegiela leat eanas sániin unnimusat guokte stávvala. Váldostruktuvra lea guovttestávval sánit (Svonni 2015). Ovdamearkkat detálljabargguin leat dan dihte eanas sánit main leat guokte dahje eanet stávvala.

Sámegiela árra lohkan- ja čállinoahpahusas lea stávvalastin hui dehálaš (Juuso 2024; Eira & Gaup 2009; Baal & Wirkola 2007; Wirkola & Baal 2003).

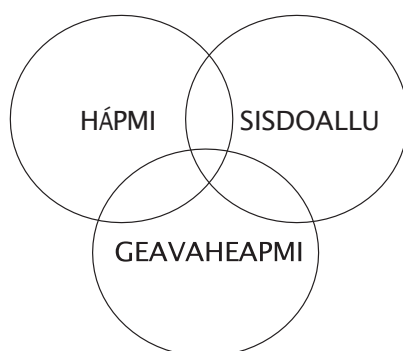
Juuso (2024) lea dutkan sámegielat álgooahpahusa ohppiid teknihkalaš lohkanáiddu. Son gávnnahii ahte sámegiela lohkanoahpahusas lea dárbu čalmmustahttit stávvaldiđolašvuoda. Stávvalastin veahkeha earret eará dássemolsašuddama oahpahallamis. Eanas oahppit dihtet galle stávvala sánis leat, muhto sáhtta leat váttis bidjat stávvalráji rievttis sadjái. Dutkan čájehii maid ahte visuála stávvalastin sáhtta leat váttis, ja auditiiva stávvalastin ges sáhtta leat álkibut, ja doarjjan, go speažžu gieđaid. Son suokkardallá ahte okta sivvan dasa sáhtta leat ahte Norggas árbevirolaččat eai leat geavahan stávvalastojuvvon teavsttaid ja stávvalhárrjehusaid oahpahusas.

Juuso (2024) gávnnahii maid ahte sámebustávid ja -jietnadagaid dovdamis lea hástalus sámi alfabehta, eará bustávid ektui. Sámejietnadagaid dovdan lea váddáset go sámebustávid dovdan. Ovdamearkka dihte lei Norgga sámegielat ohppiide váddáseamos dovdat sámebustávid z-, ž-, t- ja c-bustávid, ja jietnadagain ges /đ, c, z, t/. Ohppiin lei hástalus earuhit čujolaš ja čuojohis jietnadagaid ja bustávid nubbi nuppis. Sivvan dasa sáhttet leat earret eará sámegiela oinnolašvuolta, sámegiela sániid bustávid ja jietnadagaid frekveansa ja posišuvdna, suopmanerohusat ja bustávid ja jietnadagaid oahpahanortnet girjjiiin. Dutkama gávdnosat addet dehálaš dieđuid lohkan- ja čállinoahpahusa heiveheami hárrái.

1. Oktavuohta gaskal hupmangiela ja čállingiela

Teoriija giela ja čállima birra

Hupmangiellamáhttu lea mearkkašahti lohkama, čállima ja čállingiellaovdáneami árra oahppamii ja ovdáneapmái. Bloom ja Lahey málle mielde leat gielas golbma oasi: Sisdoallu, hápmi ja geavaheapmi. Dáid osiid ferte ovttašastit vai giela sáhtta geavahit sihke njálmmálaččat ja čálalaččat (Bloom & Lahey 1978).

Bloom & Lahey 1978 giellamodealla.

Giela hámi juohkit surggiide fonologijja, morfologijja ja syntákssa. Fonologijja čilge movt giela jietnadagaid ráhkada ja ovttašastit. Fonemat/giellajietnadagat leat unnimus mearkkašumi earuheaddji ovtadagat gielas. Dat earuhit sániid mearkkašumi nugo *dállu* ja *nállu*, mas /d/ ja /n/ leat fonemat mat earuhit dán guovtti sáni mearkkašumi.

Bustávat ovddastit giellajietnadagaid mat addet signálaid artikulašuvdnalihkadeapmái mii dahká ahte mii gullat erohusa giellajietnadagain. Gielas leat eanet fonemat go bustávat, <nj>-jietnadat lea ovdamearka dása. Seamma guoská <llj>-jietnadahkii. Dát guokte jietnadaga leat unnimus mearkkašumi earuheaddji ovtadagat sániin nugo <njiellat> ja <jiellat>, ja <bealli> ja <beallji>. Máhttu das ahte mii dahje mat grafemaid (bustávva) ovddastit dihto fonema (jietnadaga), lea mearrideaddji álgolohkanoahpahusas. Dat lea alfabehtalaš ipmárdusa okta vuodđogeđggiin (Bjerkan 2005).

Stávvalat adnojuvvojit maiddáid ovtadahkan eanaš fonologalaš teoriijain. Stávvalat duddjojat sániid ritmma, daid sáhtta sihke speažžut, dearpat, čoalkkuhit ja njuikut.

Morfemat leat giela unnimus mearkkašumi guoddi ovtadagat. Morfologijja čilge movt sánit leat hábmejuvvon ja movt dat sojahuvvojat. Vuodđomáddagat leat sániid máddagat nugo sániin *muorji*, *eana* ja *lasta*. Daid ii sáhte juohkit unnit ovtadagaide main lea mearkkašumi, muhto dain sáhtta ráhkadit goallossániid, nugo *eanan-*

muorji, *muorje-eanan* ja *eanan-muorje-lasta*, ja dieinna lágiin viiddidit sátnvuorkká.

Sojahanmorfemat lea grammáhtalaš gehčosat maid mii lasihit substantiivvaide, vearbbaide, adjektiivvaide, lohkosániide ja pronomeniidda. Ovdamearkka dihte dagahit substantiivvaid sojahanmorfemat mearkkašumi nyánssaid, nu go *muorji*, *muorji*, *muorjji*, *muorjji*, *muorjjiide*. Sámegielas leat maid njuolggaduslaš rievdadusat sáni vuodđomáddagis, go sátni sojahuvvo dahje suorggiduvvo. Diftonŋanjuolgan lea go diftonŋa njuolgá vokálan sojahettiin, ovdamearkka dihte *guossi*, *gussi*. Vokála sáhtta molsašuddat eará vokálain, go sátni sojahuvvo, suorggiduvvo dahje goallostuvvo. Ovdamearka dasa lea sojaheamis *bargat*, *barget*, suorggideamis *borrat*, *borrojuvvot* ja goallosteamis ges *goahti+muorat*, *goahtemuorat*. Dássemolsašupmi lea go guovddáškonsonánta molsašuvvá sojahettiin, nu go ovdamearkka dihte *guolli* (gievrras dássi), *guoli* (geahnohis dássi). Konsonánta loahpas sánis sáhtta maid molsašuddat sojahettiin, ovdamearkka dihte *eallin*, *eallimis* (Svonni 2015, Nickel 2024).

Goallstit guokte, dahje eanet go guokte, sáni oktii ja suorggideapmi leat guokte vuogi movt viiddidit giela sátneráju ja ráhkadit ođđa sániid. Suorggidanmorfemat sáhttet maid rievdadit sániid sátneluohká. Vuodđomáddagii sáhtta laktit suffivssaid mii rievdata álgovuolggalaš morfema. Ovdamearka dasa lea -š deminutiivva geažus mainna almmuhuvvo unnodat, nu go sánis *loddi*, *lottáš* (Svonni, 2015).

Syntákssa gieđahallá movt gihput ja cealkagat hábmejuvvojit, ja semantihkka ges lea giela sisdoalu birra. Sániid ja doahpagiid dárkilis ipmárdus lea eaktun máhttit ovdanbuktit gielalaš sága riehta, sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Mánná ferte diehtit sihke maid sánit mearkkašit ja movt daid geavahit nuppit nuppiid ektui. Giela sisdoalu vuđolaš ipmárdus lea vuodđun dasa ahte ovddidit buriid dáidduid giela hámis. Nuppe dáfus lea buorre sátn- ja doabaipmárdus eaktun giela hámi hálddašeapmái. Dát guokte gielalaš oasi leat čavgadit čadnon oktii, ja dat váikkuheaba nubbi nubbái sihke njálmmálaš ja čálalaš geavahusas.

Pragmatihkka lea giellageavaheami njuolggadusaid birra. Ovdamearkka dihte leat eará njuolggadusat go ságastallá beallešattot mánáin go dalle go lea fágalaš digaštallan bargosajis. Dás lea nappo sáhka gielalaš láhttemis, makkár konteavsttas dahje makkár oktavuodas giella geavahuvvo ja mii lea dán geavaheami ulbmil.

Dábálaš giellaovdáneapmi lea "lihkostuvvan" ovttasdoaimman gaskal sisdoalu, hámi ja geavaheami. Go okta dahje eanet dáin ii doaimma, de dat čuohcá negatiivvalaččat sáhkii mii galgá gaskkustuvvot, dahje ipmirduvvot. Go lohka, de ferte giela hámi dekodet (lohkat) dahje kodet (čállit) riehta, ja sániid ja cealkagiid sisdoallu galgá ipmirduvvot.

Dát guokte oasi bohtet maid ovdan definišuvnnas mii dadjá ahte **lohkan = dekode**n x **ipmárdus** (Gough & Tunmer 1986). Dán guokte oasi ferte ovttaštit vai lohkan- ja čállinproseassa lihkostuvvá.

Mánná jodus čállingiela guvlui

Mánát oččodit giela iešguđet leavttuin ja iešguđet áiggis. Eanaš jietnadagat galget leat “sajis” 3-4 jahkásažžan, ja de mánná maid galgá leat álgán buvttadit konsonántačohkiid, ovdamearkka dihte *skuvla*, *stuollu*, *girji*, *lihti* (Hagtvét 2004). 4-jahkásažžan leat eanaš mánát maid oččodan vuodđosátneráju, -grammatihka ja -ságastallandáiddu man vuodul máhttet jearrat gažaldagaid, vástidit gažaldagaide, sihtat juoidá, addit ja váldit vuoru dialogain ja maiddá kommenteret ja addit responssa. Sii máhttet ráhkadit ipmirdahtti cealkagiid ja máhttet mitalit mii dáhpáhuvvá “dál ja dás”. Sii máhttet geavahit konteavsttalaš giela, mii mearkkaša ahte sii hálldašit beaivválaš giela oahpes dilálašvuodain.

4-5 jahkásažžan eanaš mánát oččodit konteavsttahiš giela. Sii máhttet dál mitalit juoidá mii lea dáhpáhuvván eará báikkis ja eará áiggis go doppe gos dál leat. Sii máhttet váldit olggobeale geahččanguovllu gillii.

Buriin njálmmálaš gielain badjána dájvja beroštupmi giela unnimus ovttadagaide. Mánná fuomáša ja illuda máhttit dovdat riimmaid ja stávvaliid, ja dađistaga maiddá sániid jietnadagaid. Beroštupmi čállingillii badjána. Stoahkančállin mánáidgárdeagis lea vuogas vuolggasadi oahppat lohkat. Vuosttaš “runcen”-čállimiin máná sáhtá beroštišgoahtit eambo ja eambo bustávain. Dalle sáhtá ovddemusat beroštit iežas ja lagaš bearašlahtuid namain. Mánná “máisttaša” sániid, gávdná jietnadagaid ja jearrá movt bustávaid galgá čállit. Dat mat ovdal ledje runcemat, šaddet dađi mielde bustávvan ja sátnin. Stoahkama ja čállingiela guorahallama bokte fuobmájit muhtin mánát mii lohkan lea jo mánáidgárdeagis. Lohkandáidu ii leat dalle mihkkege mii “coggojuvvo” máná oaivái, dat čuožžila mánás go dat lea gielalaččat gearggus ja oažžu rivttes movttiidahttima.

Mánát leat iešguđet ládje “iešbirgejeaddjit” čállingiela doaimmain mánáidgárdeagis, ja mánja fáktora leat mearrideaddjin. Máná iežas siskkáldas beroštumiin ja eavttuin lea dehálaš rolla, ja maiddá máná birra váikkuhusain ja movttiidahttimis (Hagtvét 2004).

Mánát geat orrot ruovttuin gos ollu lohket, dihtet ollu lohkama birra ovdal go álget skuvlii. Sin máhttu lohkama birra sisttisdoallá gálggaid nugo diehtit movt girji galgá doallat ja movt girji galgá bláđet ja guđe guvlui girji galgá lohkat. Go mánáidgárdeagis lohkojuvvo jitnosit mánji, áinnas go “čuvddiin lohka” vai bidjá oktasaš fokusa, de das lea posiitiiva váikkuhus máná čállingiela ovdáneapmái. Jitnosit lohkamis mánáidgárdeagis lea iešladdis árvu, seammás go dat váikkuha posiitivvalaččat sihke formála lohkanohppamii ja lohkanipmárdussii mánja skuvlamannolagas (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

Ferte hálldašit dihto dási fonologalaš diđolašvuoda vai lea ráhkkanan čállingiela doaimmaide vuosttaš luohkás. Giela jietnadagaid diđolašvuoda haga šaddá mánái váttis ipmirdit mii lohkan lea. Go máná lea diđolaš giela stuorát ja unnit ovttadagain ja sus lea buorre konteavsttahiš giella, de son dábálaččat oahppá čállingiela jođanit.

Seammás leat čálalaš giellavásáhusat veahkkin loktemin diđolašvuoda gielas. Nugo lohkanovdáneamis, de gielalaš ovdáneami ceahkit leat latnjalassii, ja go lohkanproseassa álgá, de giella ja lohkan doarjuba nubbi nuppi (Hagtvet 2004).

Mánáidgárdi lea dehálaš arena čállingiela oalgguheamis. Mánáidgárddi sisdoalu ja bargguid rámmaplána lánkaásahusas čuožžu: “Barggu bokte gulahallamiin, gielain ja teavsttain galgá mánáidgárdi váikkuhit dasa ahte mánát guldalit jietnadagaid ja ritmma gielas ja oahpásmuvvat symbolaide nugo loguide ja bustávaide” (2006, čuokkis 3.1. Gulahallan, giella ja teaksta).

Dát bargu joatkašuvvá, nannejuvvo ja intensiverejuvvo go mánát álget skuvlii. Dat galgá ráhkkanahhtit mánáid formála lohkanpahussii, ja ulbmilin lea nannet ja viidáseappot ovddidit sin gielalaš ja erenoamážit fonologalaš diđolašvuoda. Dutkamušat čájehit maid ahte teavstta ovtastallama affektiivva (dovdduide guoskevaš) kvalitehtas lea dehálaš rolla dan ektui hálida go mánná lohkat. Buorit gaskavuodát máná ja rávisolbmá gaskkas lohkanbottuid áigge ja eará ovtastallamiin čállingiela birra, sihke movttiidahttet ja bovdjejit máná ieš guorahallat lohka ja čállima (Olaussen 1996).

Čállingiela váttisvuodaid árra mearkkat

Mánáidgárdeagis ja vuosttaš luohkás galgá fuomášit daid mánáid geat unnán beroštit dahje eai oba beroš ge bustávain ja sániin, geat eai beroš ahte sidjiide lohkojuvvo, ja geat eaige soaitte hálldašit rievttas lánka jietnadit giellajietnadagaid govtolaš áiggi siste. Jus ruovttus dahje mánáidgárddis fuobmájit ahte mánás lea váttisvuodta ipmirdit dahje geavahit hupmangiela, de ferte dát čuovvoluvvot. Máná gillii ferte bidjat fuomášumi, rávisolbmáin ferte leat posiitivvalaš gielalaš ovtasdoaimman mánáin ja sii fertejit lánčit dili giellannejeaddji ovtastallamii.

Jus čielgasit ja árrat guovdilastá mánáid geain leat gulahallan- ja giellaváttisvuodát, de sáhtta árrat álggahit heivvolaš doaimmaid. Ovdalgo heivvolaš doaimmaid sáhtta álggahit, de berre giela kártet dárkileappot kártenávdnasiiguin dearvvašvuodastašuvnnas ja mánáidgárddis. Jus lea dárba vuđoleappot guorahallat giela, de dan sáhtta dahkat ovtas Pedagogalaš-psykologalaš bálvalusain (PPB). Kárten sáhtta muitalit man dásis váttisvuodát leat ja makkár

gielalaš surggiide dat gusket. Nu muitala maidái kárten movt rávisolbmot berrejit meannudit máná ektui, ja makkár doaimmaid berrešii álggahit. Gielalaš váttisvuodá viidodat, buohstahtton dan ektui mii vurdojuvvo dihto ahkedásis, mearrida galgá go mánás leat heivehuvvon giellannejeaddji fáladat mánáidgárddis.

Gielalaš váttisvuodát rievddadit dási ja ovdanbuktinhámi dáfus, ja sáhttet váikkuhit negatiivvalaččat lohkan- ja čállinoahppamii. Muhtin mánáin gullojit fonologalaš váttisvuodát čielgasit maidái máná hupmangiela, earáin fas fonologalaš váttisvuodát bohtet oidnosii dušše dalle go leat oahppamin lohkat. Go skuvlaahkásaš

mánát ožžot váttisvuodaid čállingielain, de oaidná dávjá vuosttažettiin ahte sis lea váttisvuohka oahppat jietnadagaid, lohkat ja čállit sániid riehta. Fonologalaš váttisvuodaid dadjet dávjá leat guovddáš váttisvuohtan ohppiide geain lea lohkan- ja čállinváttisvuodát, ja dat sáhttet ovdamearkka dihte dagahit ahte lea váttis gullat erohusa čujolaš ja čuojohis konsonánttaid gaskkas nugo t/d, k/g, p/b, ja sáhtá leat váttis earuhit vokálaid nuppit nuppiin. Fuones fonologalaš dáiddut ja njoazes prosesseren dagaha ahte mánná ii fuomáš erohusaid giellajietnadagaid gaskkas, dahje seaguha giellajietnadagaid mat leat sullasaččat. Dát váttisvuohka oidno sihke lohkamis ja čállimis. Konsonántačoahkit, erenoamážit sániid álggus, šaddet maid váttisin. Sániid álkidahttojit dávjá nu ahte okta dahje eanet konsonánttat jávket.

Váttisvuodát gielalaš osiin hámiin sáhttet maid boahtit ovdan sániid sojameamis, ja das movt cealkagiid hukse. Mánáin soaita leat dat sisdoallu maid háliidit gaskkustit, muhto morfosyntávssalaš váttisvuodát váttasmahttet ovdanbuktima.

Go mánás leat váttisvuodát giellabuvttademiin, de berre kártenmuttus maiddái iskat giellaipmárdusa. Váttisvuodáin boahdá álo leat oktagaslaš variašuvdna sihke viidodaga dáfus ja man muddui gielalaš váilevašvuohka váikkuha sosiála ja láhttenheiveheapmái.

Muhtin mánát fertejit geavahit čujuhanlihkastagaid go galget gulahallat, ja mánná sáhtá duššástuvvat go vuostáiváldi ii ipmir dieđu dannego mánás váilot sániid ja doahpagat. Mánát sáhttet maid rahčat ipmirdit sániid ja cealkagiid maid gullet. Sátneipmárdus lea "heittot", ja danin lea váttis geavahit giela riehta ja relevánta dihto dilálašvuodáin. Buori jáhkus mánná sáhtá geavahit boasttusáni, go ii leat ipmirdan sáni rivttes mearkkašumi. Muhtimin sis sáhtá leat "measta rievttis" ipmárdus sánis, muhto dattege šaddá boastut. Danin sii sáhttet dadjet juoida eará go dan maid ieža ledje áigon.

Mánáin geain leat gielalaš váttisvuodát, sáhttet danin leat váttisvuodát gulahallat seammaahkásaččaiguin, ja dat sáhtá dagahit váttisvuodaid sosiála ovtastallamis. Máilbmis sáhtá orrut oalle moivvas ja dievasmeahttun dannego giellaipmárdus lea eahpesihkar. Sis sáhttet danin leat váttisvuodát gielalaš ja sosiála njuolggadusaiguin. Kárten muitalit man dásis váttisvuodát leat ja makkár gielalaš osiide dat gusket. Dát mánát dárbbasit giellaoalgguheami ja giellannejeaddji doaimmaid, ustillaš «divvuma» ja láidesteamis sihke ruovttus ja skuvllas.

2. Lohkan – dáidu mii ovdána

Eanaš mánát álget skuvlii logo-lohkkín, dahje ii-alfabehtalaš lohkkín. Sii lohket sáni ollisvuohtan, dego govvan, eaige ipmir jietnadaga ja bustáva oktavuodá. Go álget skuvlii, de ohppet bustávaid, jietnadagaid, stávvaliid, sániid ja cealkagiid birra, ja nannejit fonologalaš didolašvuodá ja alfabehtalaš ipmárdusa mii lea lohkama vuodđun.

Go mánná máhttá lohkat bustávaid jietnadagaiguin, de dat hálddaša fonologalaš ja dađi mielde maiddá ortográfalaš lohkama. Lohkki lea čađat jođus šaddat vel buoret lohkkín, ja dan dihte lea lohkan dáidu mii ovdána – iige leat stáhtalaš ja rievddameahttu.

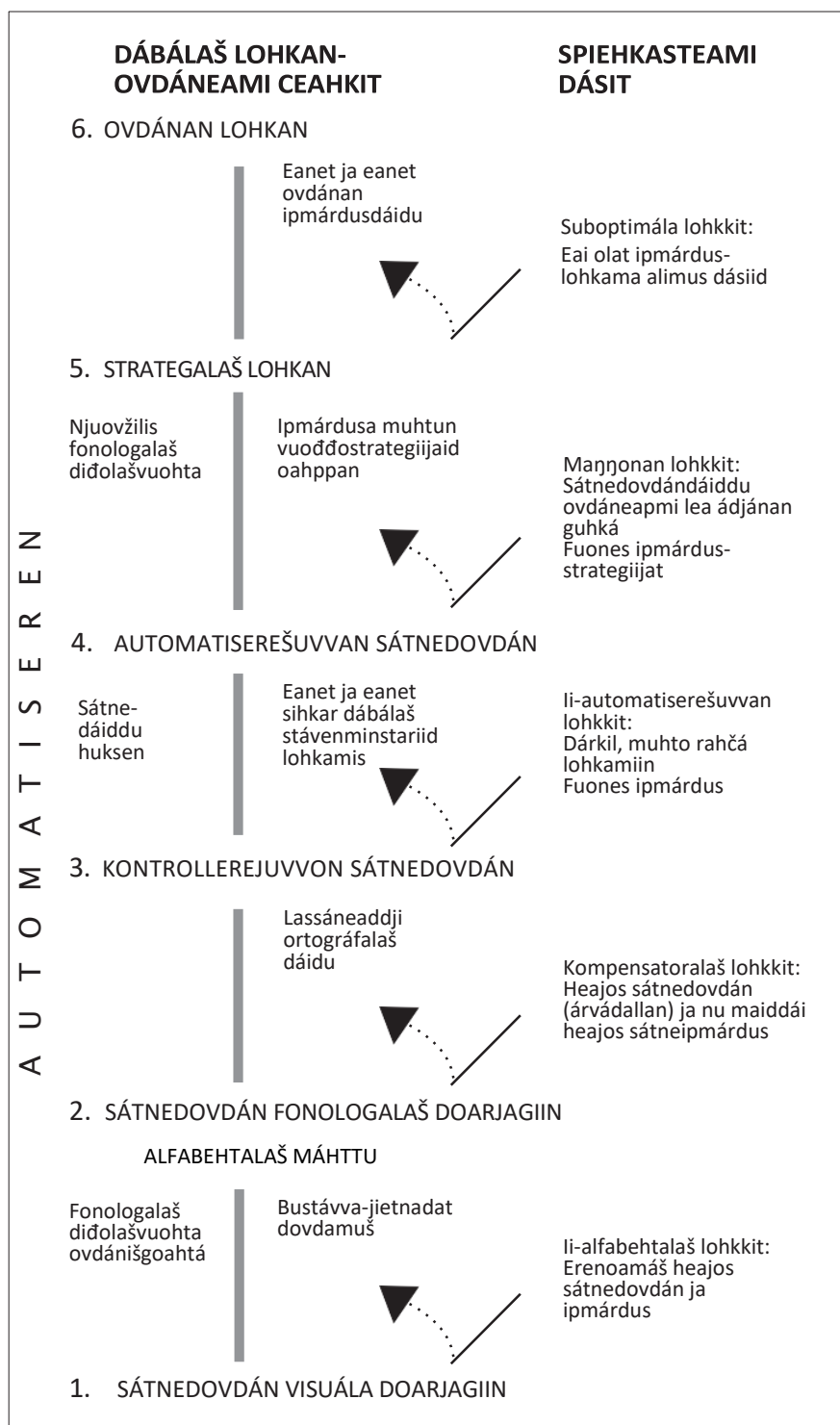
Lohkama dábbálemos definišuvdna lea ahte *lohkan* = *dekoden* x *ipmárdus* (Gough & Tunmer 1986). Lohkan lea nuppi dáfus tehnikkalaš dáidu maid galgá oahppat (dekoden), ja nuppi dáfus fas giellamáhttu ja duogášmáhttu mii lea vuodđun ipmirdit teavsta. Dáid osiid ovtastahttin lea lohkanproseassa eaktun. Vai lohkan galgá doarjut ohppiid ahkeadekváhta máhttoháhkama, de ferte dat ovdánit olles skuvlaáiggi.

Dás čilgejuvvo lohkanovdánanmálla mii lea heivvolaš analysareaidu go galgá árvvoštallat ohppiid lohkanovdáneami (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

Málla čilge lohkanovdáneami sierra cehkiid ja maid lea vuorddehahtti hálddašit juohke ceahkis. Málla čilge maiddá movt lohkan sáhtá leat go oahppi lea spiehkastan buori lohkanovdáneamis (Spear-Swerling & Sternberg 1998). Mađi árat spiehkasteapmi dáhpáhuvvá, dađi stuorát váikkuhusat das leat. Spiehkasteami dahje "doaresgeainnut" sáhttet dáhpáhuvvat buot ovdáneami cehkiin. Go oahppi lea spiehkastan, de galgá su veahkehit nu johtilit go vejolaš máhccat rievttis geainnu ala, vai noađđi go ii hálddaš ahkeadekváhta lohkama šaddá nu unnin go vejolaš. Ceahkit mat leat málla gurut bealde, čájehit dábbálaš ovdánanmuttuid maid buot mánát fertejit čađahit go galget šaddat buorren lohkkín. Ovdánanmuttuid ceahkit leat eanet dahje unnit latnjalassii. Málla olgeš bealde leat spiehkasteami, ja "doaresgeainnuide" sáhtá spiehkastit juohke ceahkis ovdáneamis. Go oahppi lea spiehkastan, de ferte su fas veahkehit rievttis geainnu ala nu jođánit go vejolaš.

Ollu oahppit spiehkastit oalle árrat lohkanovdáneamis. Sii buhttejit váilevaš lohkandáiddu go lohket viidát ávkkástaladettiin govaid ja konteavsta. Sii lohket dávjá muhtin fonologalaš doarjagiid vehkiin, muhto árvádallet ollu jietnadagaid sániin, cealkagiin ja teavstas. Go oahppit leat guhkes áiggi geavahan buhttenstrategiijaid, de ádjána guhkit áiggi ásaht eanet heivvolaš strategiijaid. Danne lea dehálaš nu árrat go vejolaš fuomášit ohppiid geat rahčet lohkamiin, vai sii sáhttet oažžut veahki ásaht buoret lohkama.

Vuordit ja geahččat ii leat buorre čoavddus.

Lohkanovdánanmálla Spear-Swerling & Sternberg, 1998, vuodul.

Ceahkki 1: Sátnedovdán visuála doarjagiin

Go mánát beroštišgohtet logoin, de muitala dat ahte sii leat beroštišgohtán lohkamis. Sii “lohket” Solo, Coca Cola, Esso ja nu ain, muhto ii fal bustávaid jietnadagaid bokte.

Sii dovdet ja lohket sániid govvan dahje visuála doarjagiin nugo sániid ja bustávaid hámiid ja sániid guhkkodaga bokte. Mánná dovda movt sátni lea oaidnit (sáni hámi) ja sutnje lea mitaluvvon maid dat mearkkaša, muhto son ii ipmir jietnadaga ja bustáva oktavuoda. Sii eai ipmir bustávaid mearkkašumi sániid siste, go eai leat fuobmán ahte bustávat ovddastit jietnadagaid systemáhtalaš ortnegis. Jus sii daði mielde ohppet muhtun bustávaid, de eai sáhte geavahit dán máhtu lohkamii ovdal go leat ožžon dihto alfabehtalaš ipmárdusa. Dat lea ipmárdus ahte bustávat ovddastit jietnadagaid mat ordnejuvvon ja systemáhtalaš ortnegis gessojuvvojit oktii sátnin. Nu guhká go dát ipmárdus váilu, de lea mánná lohkanovdáneami vuosttaš dásis.

Dát dássi gohčoduvvo *logográfalaš dássin*, *ovdal-alfabehtalaš lohkamin*, dahje *lohkamin visuála doarjagiin* (Frith 1985; Ehri 1997; Spear-Swerling & Sternberg 1998). Eanaš mánát guđđet dán dási ja álget lohkat bustávaid jietnadagaiguin, muhto muhtun mánát bissot dán árra logográfalaš lohkanvuogis. Lohkan visuála doarjagiin šaddá dalle lohkanovdáneami árra spiehkasteapmin.

Spiehkasteapmi 1: Ii-alfabehtalaš lohkkit

Fuones fonologalaš diđolašvuohta ja váttisvuođat jietnadat-bustávva-oktavuodain govvidit mánáid geat báhcet *ii-alfabehtalaš lohkanvuohkái*. Dat mearkkaša ahte sii eai leat fuobmán giela unnimus ovttadagaid, eaige leat fuobmán ahte bustávva “guoddá” jietnadaga mii geavahuvvo lohkamis. Sis váilu alfabehtalaš máhttu, ja nu eai ipmir ahte mii lohkat bustávaid jietnadagaiguin, eatge bustávvanamaiguin.

Seammás go sin mieloahppit álget lohkat bustávaid jietnadagaid vehkiin, de ii-alfabehtalaš lohkkit jotket lohkat visuála doarjagiin nugo tevnnegiid, govaid, ivnniid, sátnegovaid/logoid, bustávva-hámiid ja sániid guhkkodaga vehkiin. Visuála doarjagiin sii geahččalit muitit sániid bajil ja jáhkket ieža ahte dát lea lohkan. Sii spiehkastit lohkanovdáneamis ovdal go alfabehtalaš ipmárdus lea ášahuvvon. Mánát geat lohket visuála doarjagiin, geavahit maid eanaš árvádallama váldostrategiijan.

Ovdamearka:

Dakkár oahppi lohkan gii lea spiehkastan ja geavaha sátnedovdáma visuála doarjagiin váldostrategiijan, sáhtta leat nugo dán 8-jahkásaš nieiddažis:

Goalmmát luohkás gávnnahedje luohkkálohkangeahččaleamis ahte oahppis ii lean ahkeadekváhta lohkan. Dárkilet kártemis bođii ovdan ahte oahppi logai nu ahte dovddai muhtin sátnegovaid visuálalaččat. Son máhtii unnán bustávva-jietnadat-ovtastumiid ja sus ledje stuora váttisvuođat gullat sániid vuosttaš ja manimus jietnadagaid. Danin son iige máhttán lohkat oktilis teavstta.

Nieiddaža váldostrategiija lei lohkat visuála doarjagiin. Son gohčoduvvo dan dihte ii-alfabehtalaš lohkkain (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

Ceahkki 2: Sátnedovdán fonologalaš doarjagiin

Čuovvovaš ceahkki lohkanovdáneamis lea sátnedovdán fonologalaš doarjagiin. Iešguđet gielalaš ja erenoamážit fonologalaš diđolašvuohta ja gearggusvuohta mielddisbuktá ahte oahppit hálddašit lohkanáiddu iešguđet áigodagas ja iešguđet leavttuin.

Muhtin mánát leat "čoavdán lohkanokoda" ovdal go álget skuvlii, go fas eatnasat fuobmájit alfabehtalaš prinsihpa ja ipmirdit mii lohkan lea vuosttaš beannot jagi go leat skuvllas. Sii dávjá identifiserejit vuosttaš jietnadagaid mat leat sáni álggus ja loahpas. Lohkat muhtin jietnadagaiguin sánis gohčoduvvo *partiála alfabehtalaš dekodemin* (Ehri 1997). Partiála eahpedievaslaš alfabehtalaš dekodemiin šaddá lohkan veaháš eahpedárkilin ja árvádaddamin. Oahppit ipmirdit dađistaga mii lohkan lea ja álget bidjat fuomášumi fonologalaš doarjagiidda. Buot oahppit geavahit dán muttus buhtadeaddji strategiijaid nugo árvidit sáni hámi vuođul dahje árvidit konteavstta vuođul. Strategiija šaddá váttisvuohtan go dát bissu váldostrategiijan ja oahppi ii nákke beassat ollislaš fonologalaš dekodemii dahje kontrollerejuvvon sátnedovdámii nugo maid gohčoduvvo.

Spiehkasteapmi 2: Kompensatoralaš lohkkit

Veaháš alfabehtalaš dáidduin oahppit ipmirdit jietnadagaid ja bustávaid oktavuođa, muhto sis sáhttet leat fuones fonologalaš dáiddut ja danin fertejit šaddat oadjebassan buot bustávva - jietnadat - ovtastumiide. Dekodendáidun lea lohkat sáni vuosttaš jietnadaga dahje vuosttaš jietnadagaid ja de árvidit daid eará jietnadagaid. Dasa lassin geavahuvvo energiija ohcat doarjaga sátnegovain, cealkagiin, govain ja muittus.

Kompensatoralaš lohkkit sáhttet ovdamearkka dihte seaguhit bustávaid sihke

visuálalaččat (ovdamearkka dihte b/d/p, d/đ, c/č) ja auditiivvalaččat (ovdamearkka dihte čujolaš ja čuojohis konsonánttaid k/g, p/b, t/d ja vel b/d ja k/t ja nu ain).

Muhtin vokálaid, nugo a/á, u/o, ja diftonjaid, nugo uo/oa, sáhtta sidjiide maid leat váttis earuhit nubbi nuppis. Muhtumat leat maid eahpesihkkarat das guđe guvlui galgá lohkat ja sii soitet lohkat olgeš bealde gurut guvlui, lonuhit jietnadagaid saji nu ahte *šat* šaddá *taš*, *fatnasa* šaddá *fantasa* ja nu ain. Maiddái eaŋkilis konsonántaovttastumit šaddet hástaleaddjin, ja danin jávket dávjá okta dahje eanet bustávat konsonántačohkiin.

Muhtumat sis váldet atnui jođanis ja eahpedárkilis lohkanvuogi (árvádallet) ja sis leat stuora riehtačállinváttisvuodát dannego fonologalaš vuodđu lea eahpesihkar. Earát ges lohket njozet ja eahpesihkkarit.

Kompensatoralaš lohkket sáhttet muhtin muddui birget nu ahte eai gávnna hálá sihke nuppi ja goalmmát luohkás, dannego gáibádus lohkat oahppama dihte lea ain oalle unni, ja teavsttaid sátnemeari lea ráddjejuvvon. Sii muitet dávjá muhtin osiid bajil dannego álgoohpahusa lohkan-teavsttat leat oanehaččat, dain leat álkes cealkagat ja dat lohkkajuovvot dávjá jitnosit sihke skuvllas ja ruovttus. Spiehkasteamis bohtet goittotge jođanit čuovvumušat go gáibádus lohkat oahppama dihte lassána, ja teavsttat šaddet eanet gáibideaddjin ja apmasat.

Ovdamearka:

Lohkanovdánanmálla mielde kompensatoralaš lohkki máhtta lohkat nugo dát 9-jahkásaš bárdni:

Oahppi oahpai ahkeadekváhta lohka vuosttaš luohkás. Go lohka dáiddu gáibádusat lassáne dje veaháš nuppi luohkás, de čájehuvvui ahte oahppi máhtii dekodet muhtun sániid, muhto ii buot. Sániid main ledje eambbo go okta stávvat, ledje sutnje váddasat. Su váldostrategiija guhkes sániid ektui lei geahččat vuosttaš bustáva ja árvidet mearkkašumi dan vuoddu. Son geavahii konteavstta viidát go logai. Dat dagahii ahte son logai oktilis teavstta buorebut go dan maid sáhtii vuodit su dáiddus lohkat sániid sierra.

Eahpečielga dekode dan dagahii ahte lohkanipmárdus šattai hui eahpesihkar, ja lohkanmotivašuvdna hedjonii. Bárdni lei spiehkastan kompensatoralaš lohkkiin (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

Ceahkki 3: Kontrollerejuvvon sátnedovdán

Lohkanovdáneami goalmát ceahkis oahppit hálddašit dárkilis sátnedekodema, dat ii leat eahpedievaslaš nugo ovddit ceahkis. Sii lohket dál buot jietnadagaid sánis. Doaba “kontrollerejuvvon” mearkkaša ahte oahppit lohket sániid fonologalaččat, jietnadagaid mielde. Go lohka sániid mángii, de lassána sihkarvuolta ja leaktu. Dat gohčoduvvo automatiseremin.

Lohkanovdáneami ceahkit leat latnjalassii, muhto nuppi ja goalmát luohkás eanaš mánát hálddašit kontrollerejuvvon sátnedovdáma. Sii geavahit dál sihke fonologalaš ja muhtun muddui ortográfalaš lohka. Ortográfalaš lohkamiin oaivvilduvvo mángii lohkojuvvon sániid dakkaviđe ja sihkkaris dovdan. Lohkan rievddada ja ovdána. Álkes teavsttaid sáhtta jođánit lohkat, muhto váddáset teavsttaid sáhtta njoazibut lohkat. Dát lohkkat gohčoduvvojit maidái nuppástuslohkkin (Høien & Jansen 1986).

Go ohppiid čállingiela ipmárdus ovdána, de berrejit sii oažžut ollu álkes lohkašaid vai sii ipmirdit dan sisdoalu maid lohket, ja vásihit lihkestuvvama lohkkin. Oahppu gii lea kontrollerejuvvon sátnedovdáma dásis, dorvvasta ain kontekstii, erenoamážit go lohka váttes teavsttaid. Seamma ládje go alfabehtalaš ipmárdus lea dehálaš vai sáhtta lohkat jietnadagaiguin, de lea máhttu giela stávenminstariid birra dárbbalaš vai oahppa dovdat sániid nu dárkilis go vejolaš. Dat lea eaktun go galga giedahallat giela jietnadatspiehkasteaddji sániid.

Systemáhtalaš lohkanpahusain mii lea oktagaslaččat heivehuvvon, ollu oahppit geain leat lohkan- ja čállinváttisvuođat, maidái ohppet lohkat guovtti vuosttaš skuvlajagi áigge, muhto eai soaitte šaddat nu dárkilis ja jođanis lohkkin go oahppit geain eai leat váttisvuođat lohkamiin.

Spiehkasteapmi 3: li-automatiserešuvvan lohkkat

Ohppiid geat spiehkastit olatkeahtta automáhtalaš lohka, dovdomearkan lea maŋŋonan jietnadeapmi, maŋŋonan lohkan, ja sii geavahit guhkes áiggi lohkat ođđa sániid. Guhkes ja váttes sániid sáhttet ain boastut lohkat. Seamma sáhttet maidái mohkkás konsonántačohkiid. Oahppit ain dorvvastit kontekstii, ja go seammás lohket njozet ja doangasit, de dát čuohca sisdoalu ipmirdeapmái.

Jus oahppit lohket menddo váttes teavsttaid, de ođđa sánit eai automatiserešuva, ja sii bissot lossa ja kontrollerejuvvon sátnedovdándásis. Oahppit geat álget gaskadássái almmá automatiserešuvvan lohkašaiddu haga, šaddet erenoamáš rašit ja hearkkit dannego doppe lohkan vuosttažettiin geavahuvvo háhkat dieđuid.

Ovdamearka:

12-jahkásaš bárdni lea rahčan lohkamiin vuosttaš luohká rájes, ja son lea unnán ovdánan olles áigge.

Son hálddaša dekodema, muhto guhkes sániid dekodena lea erenoamáš gáibideaddji. Lohkan lea njoahci ja njuovžilvuohta váilu. Oahppi lohka nu njozet ahte ii nagot lohkat luohká fágaávdnasiid.

Oahppi lea danin spiehkastan ii-automatiserešuvvan lohkin (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

Ceahkki 4: Automatiserešuvvan sátnedovdán

Automatiseren lea čoavddasátni lohkanovdáneami čuoovvleamis. Go sániid lohka mángii, de dađistaga lohka daid jođáneappot ja sihkkareappot. Dađistaga go fonologalaš lohkan šaddá jođán ja sihkar, ja seammás go oahppit ohppet sániid stávenminstariid, de álget lohkat jođáneappot ja sihkkareappot, ja ná automatiserešuvvet sánit dađi mielde. Dát dáhpáhuva čađat smávvaskuvlaáiggis, ja juohke ceahkis lohkanovdáneamis. Mii dadjat ahte sánit lohkojuvvojit ortográfalaččat. Dađistaga go lohkanetekniikalaš njuovžilvuohta ovdána, de lea álkit oahppái fuobmát teavsta oaivila. Go dát lihkostuvvá, de ovdána lohkanáidu viidáseappot.

Mánja dutki deattuhit man dárbbalaš automatiserešuvvan sátnedovdán lea vai lohki nagoda ipmirdit ja oahppat dan maid lohka (Spear-Swerling & Sternberg 1998). Gaskadásis leat normálahokkiin ollu automatiserešuvvan sánit. Lohkan lea "molson giirra" ja johtá njuovžilit. Automatiserešuvvan dáidu geavahuvvo almmá fuomáškeahtá. Go automáhtalaččat dovda sániid, de geavahuvvojit sihke fonologalaš ja ortográfalaš lohkanstrategiijat dárbbu mielde. Lohkan geavahuvvo ulbmillaččat ja mánggabealagit, mii mearkkaša ahte lohkan heivehuvvo teavsta váttisvuohtii ja sisdoallui. Buorit strategiijat ráhkaduvvojit vai ipmirda dan maid lohka, ja oahppit viežžet relevánta dieđuid teavsta sisdoalus.

Spiehkasteapmi 4: Manjonan lohkit

Manjonan lohkit bohtet dábálaččat čielgasit oidnosii gaskadásis. Sii leat rahčan eanet ja geavahan guhkit áiggi go normálahokkit automáhtalaččat dovda goahtit sániid. Dan botta go mieloahppit geain eai leat lohkanválttisvuođat, leat jo oahppan iešguđetlágan ja eanet ovdánan strategiijaid sihke lohka ja lohkanipmárdusa ektui, de leat manjonan lohkit geavahan áiggi lohkanproseassa automatiseremii. Danne sii leat manjonan dan ektui mii sis vurdojuvvo eambbo ovdánan strategalaš lohkamis.

Vaikko lea nu, de leat sii dávjá oahppan muhtun buriid lohkan- ja oahppanstrategiijaid, muhto strategiijat eai leat nu ovdánan go normálahokkis. Maŋŋonan lohkkiin lea almmatge vejolašvuohta oahppat eanet ovdánan lohkan- ja oahppanstrategiijaid, muhto rahčamuš automatiseret lohkanproseassa lea dagahan ahte sii leat lohkan unnán. Sis leat váilevaš lohkanvásáhusat, ja sihke sis alddiset ja birrasis leat vuollegis vuordámušat lihkostuvvat. Dát fas bidjá ráddjehusaid dáid ohppiid lohkanovdáneapmái.

Ovdamearka:

14-jahkásaš nieiddas ledje smávvasvaskuvládasis muhtin váttisvuođat lohkanipmárdusain, riehtačállimiin ja váttisvuođat ovdanbuktit iežas čálalaččat. Gaskadásis šadde dát váttisvuođat nu stuorrát ahte son oaččui erenoamášoahpahusa.

Son šattai áiggi mielde tehnikkalaččat buorren lohkin, muhto sus ledje váttisvuođat lohkat fágateavsttaid mat ledje heivehuvvon su luohkkáceahkkái. Son geavahii seamma lohkanstrategiija beroškeahhtá das man birra teaksta lei (govvaráiddut, fágateavsttat dahje eará teavsttat), ja sutnje lei váttis geavahit lohkanipmárdusa iešguđetlágan strategiijaid. Su mielas ledje lassáneaddji lohkanháibádusat menddo garrasat, ja sus lei unnán skuvlamotivašuvdna oppalaččat.

Oahppi spiehkastii maŋŋonan lohkin (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

Ceahkki 5: Strategalaš lohkan

Dán ceahkis lohkanovdáneamis lea lohkanipmárdus guovddážiis. Oahppit ohppet hálddašit iešguđetlágan teavsttaid ja sii ohppet lohkanipmárdusa vuođđostrategiijaid. Sii hálddašit sátnedovdáma bures, ja lohkan geavahuvvo máhtu ja dieđu háhkamii. Strategalaš lohka dovdomearkan lea ahte oahppit árvvoštallet teavstta dárkilit, lohket dan ođđasit ja reflekterejit dan maid leat lohkan. Go deaivvadit sániiguin maid eai dovda, de ohcet daid sátnegirjiin ja ohppet maid dat sánit mearkašit. Sii lohket cealkagiid ođđasit iskan dihte ipmirdit go sisdoalu buorebut, ja sii lohket teavstta viidáseappot iskan dihte gávdnet go vástádusa maŋnelis. Sii ovttahttet mángga oasi teavstta sisdoalu, ja gesset konklusuvnnaid. Dát, oktan lohkanvásáhusain, lassánan máhtuin ja ipmárdusain ja buriin dekodendáidduin, nanne lohka ávkki.

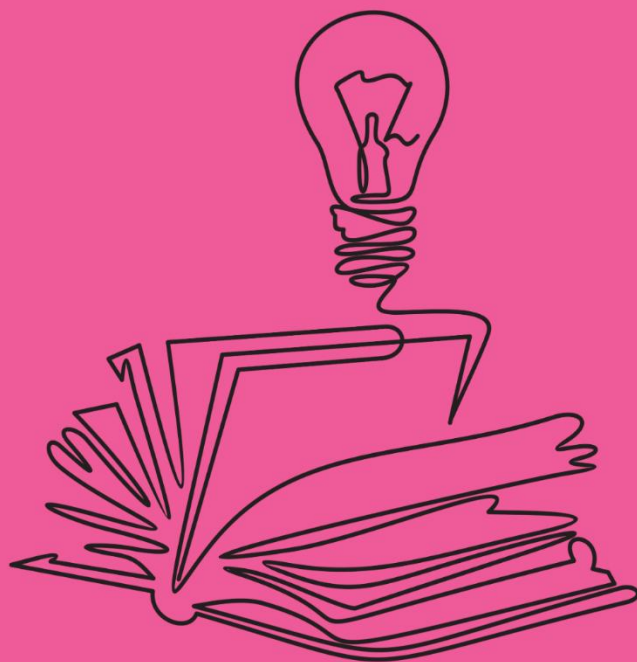
Lohkan geavahuvvo dál eanet ja eanet reaidun máhtu háhkamis, ja eanet ja eanet ipmárdusstrategiijat ohppojuvvojit ja ovdánahttojuvvojit. Strategiijat mat álkidahttet ipmárdusa, geavahuvvojit dál dáhpin, ja strategiijat heivehuvvojit teavstta sisdollui ja ulbmili. Buorre lohkki vállje maid ja movt son lohká. Lohkanmearri mii galgá ohppojuvvot, lohkkajuovvo vuđolaččat ja organiserejuvvo čielgasit vai nanne ipmárdusa ja dahká álkibun dan viežžat. Aviissat ja bláđit lohkkajuvvojit eará láhkai, ja buorre lohkki fuobmá goas berre lohkat buot sániid teavsttas, ja goas baicce sáhtta jođánit geahčastit teavstta. Lohkki dál ipmirda, stivre ja goziha iežas lohkama ja oahppama. Son máhtta gieđahallat iešguđetlágan lohkanmateriálaid. Dát gohčoduvvojit "fix-up"-strategiijan (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

Spiehkasteapmi 5: Suboptimála lohkkit

Suboptimála lohkkit leat oahppan automáhtalaččat dovdát sániid ja muhtin ipmárdusstrategiijaid, muhto dain ii leat doarvái buorre strategalaš ipmárduslohkan. Sii gohčoduvvojit suboptimála lohkin, eaige oahppin geain leat lohkanválttisvuođat, daningo sis ii leat váttisvuohta sátnedekodemiin. Definišuvnna ektui mii dadjá ahte lohkan = dekodein x ipmárdus (Gough & Tunmer 1986), de suboptimála lohkkit eahpelihkostuvvet ipmárdusa dáfus. Suboptimála lohkkiid váttisvuođat eai dávjá fuomášuvvo ovdal manjit skuvlamannolagas, soitet easka nuoraidskuvllas, ja šaddet čielgaseabbon joatkkaskuvllas ja go álget studeret. Sii dárbbasit ollu bargat lohkanipmárdusain ja oahppanstrategiijaiguin.

Ceahkki 6: Ovdánan lohkan

Čeahpes lohkki ipmirda ja lea analyhtalaš ja reflekterejeaddji dan birra maid lohká. Lohkanovdáneami alimus ceahkki gohčoduvvo ovdánan lohkanin, ja dat vuodđuduvvá bures ovdánan ipmárdusstrategiijaide mat fas leat sorjavaččat buori automáhtalaš sátnedovdámis. Dat ii leat makkárga stáhtalaš ja loahpalaš ceahkki, muhto lohkandáidu mii ovdána miehtá eallinagi, jus dan geavaha ja hástala, ja bargá dainna. Dát guoská buohkaide, sihke sidjiide geain leat lohkanválttisvuođat ja sidjiide geain eai leat. Beroškeahhtá das gos mii leat lohkanovdáneamis, de mii sáhttit šaddat buoret lohkin go geavahit ja hástalit iežamet lohkandáiddu ja bargat dainna (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

3. Go lohkanproseassa lea spiehkastan

Giela ja lohkama kárten

Mánát oččodit hupmangiela go lunddolaččat ovtastallet birrasis, ja čálalaš giela fas ohppet oahpahusa bokte. Hupmangiela jietnadagaid ja bustávaid ovtastahttin manná eanaš háviid bárttiid haga, ja lohkama ja čállima bokte mánát ožžot eanet ja eanet čállingiellamáhtu.

Čájehuvvo ahte muhtin mánát leat erenoamáš rašes dilis go čállingiela galget oahppat. Dát raššivuohta sáhtta leat sogabearri. Muhtun mánát orrot oažžume eanet gielalaš hástalusaid go earát, ja ollu mánát ja nuorat geat rahčet oahppat čállingiela, ožžot dysleksijadiagnosa.

Li leat áibbas ovttaoaivilvuohta das mii dysleksija lea, ja leat mánge definišuvnna. *The Orton Dyslexia Society Research Committee* definišuvdna sisttisdoallá dan váttisvuođa guovddáš osiid maid berre váldit vuhtii go kártenbohtosat galget analyserejuvvot, vejolaš diagnosat biddjot, ja oahpahus álggahuvvot:

- *Dysleksija lea gielalaš oahppanválttisvuohta mii sáhtta leat sogabearri ja mii sáhtta čuohcit mánge giellaosiide, lassin lohkamii.*
- *Dysleksija dovdomearkan leat váttisvuođat dekodet ovttaskas sániid. Sivvan sáhttet leat fuones dáiddut fonologalaš bargovugiid oktavuodas. Váttisvuođat leat vuorddekeahttá agi ja eará intellektuála doaimmaid ektui.*
- *Dysleksija sivvan eai leat oppalaččat heajos návccat dahje hedjonan áiccut (Lyon 1995).*

Definišuvdna deattuha sihke gielalaš ja dekodendáidduid. Kártendilis lea dehálaš čielggadit makkár gielalaš dáidduid oahppi hálddaša ja mat leat váddásat.

Dysleksija čájehuvvo dávjá vuostazettiin váttisvuođain dekodet earjilsániid, muhto eanaš dáhpusain váttisvuođat fáttmastit mánge gielalaš suorggi. Ollugat geain lea dysleksija, rahčet čállimiin sihke sániid, cealkagiid ja teavsta dásis.

Oahpaheaddjit geain lea gelbbolašvuohta lohkanovdáneamis, identifiserejit dávjá ohppiid geat rahčet lohkamiin, muhto muhtun ohppiid fuobmájit easka luohkkálohkangeahččalemiid bokte. Go lohkanovdáneapmi bisána ja spiehkasta, de berre sihke lohkama ja eará gielalaš dáidduid kártet, analyseret ja vuđolaččat árvvoštallat. Dárbbu mielde sáhtta geavahit normerejuvvon iskamiid. Dávkilet čilgehusa movt kártet ohppiid geain leat lohkanválttisvuođat, gávdná giela ja lohkama kártenávdnasis *Lohkanmáhttuiskamis* (dárogiillii *Arbeidsprøven*). Dát iskan ovdanbuktá kártema dynámalaš vuogi. Dát mearkkaša ahte kártema bokte mii eat gávnna dušše oahppi hálddašandási, muhto maiddá dan maid son sáhtta hálddašit go oažžu veahki ja doarjaga. Iskama sáhtta viežžat nuvttá neahtas, Statpeda neahtasiidduin.

Muhtun mánáin geain lea dysleksija, leat maid erenoamáš gielalaš váttisvuodát. Muhto muhtin mánáin geain leat erenoamáš gielalaš hástalusat ii leat dysleksija, muhto baicce ipmárdusváttisvuodát fuones giellamáhtu geažil (geahča ovdamearkka dihte Bishop ja Snowling 2004). Lea dehálaš ahte lea diehtu oahppi gielalaš dáidduin vai galgá sáhttit bidjat johtui doaibmabijuid. Ohppiid geain lea fuones giellamáhttu, sáhtta fuomášit go geavaha skrinenteasttaid *6-16 jahkásaččaid giella* (Ottem & Frost 2010/2011) ja/dahje *20 gažaldaga giellagálggaid birra* (Ottem 2010/2012).

Jus váttisvuodát leat stuorrát ja moalkásat, de berre váldit oktavuoda Pedagogalaš-psykologalaš bálvalusain. Ollu iskamiid sáhtta skuvla čadahit, ja eará iskamat gáibidit ahte das gii čadaha geahččaleami, lea eanet skuvlejupmi, sertifiseren ja gelbbolašvuohta, ja daid sáhtta PP-ráđđeaddi čadahit. Iskamat ja teasttat leat veahkkeneavvut go vejolaš diagnosa galgá bidjat, ja erenoamážit go heivehuvvon lohkan- ja čállinoahpahusa galgá plánat ja álggahit.

Duogášfáktoriid kárten

Go oahppit bázahallet lohkanproseassas, de ferte maddái duogášfáktoriid guorahallat. Muhtun ohppiin sáhtta duogášfáktor leat sivvan lohkanváttisvuodaide, dahje fáktor sáhtta leat mielde váikkuheame váttisvuodaide.

Go kárte, de dávjá bohtá ovdan ahte ohppiin geat rahčet lohkanproseassain, leat gáržžideamit muitofunkšuvnnas. Seamma oaidná mánáin geain leat gielalaš váttisvuodát. Gielalaš váttisvuodaide dutkangirjjálašvuođa guorahallan čájeha ahte váttisvuodaide čilgejit mánngga láhkai (Ottem 2004). Muhtun dutkit jáhkket ahte váttisvuohta bohtá das go leat oppalaš gáržžideamit kapasitehtas dieđuid gieđahallat. Earát árvalit ahte lea sáhka erenoamáš gáržžideamiin mat gusket fonologalaš muitui. Earát fas jáhkket ahte sivvan leat auditiiva diskriminerema kapasitehta gáržžideamit.

Beroškeahhtá das mii váttisvuoda sivvan lea, de váikkuha muitofunkšuvnna gáržžideapmi lohkanprosesii. Muitokapasitehta lea dehálaš vai muitá mearkkaid ortnega ja doalaha daid fuomášumis. Jus lea gáržžideapmi muitit bustávvasymbolaráiddu doarvái guhká vai daid sáhtta gieđahallat sátnin, de dat váikkuha negatiivvalaččat lohkanohppamii. Gáržžideapmi sáhtta maid dagahit ahte oahppit ožžot váttisvuodaide sihke dekodemis ja lohkanproseassa automatiseremis. Vurken ja viežžan sáhtta maid leat váttis. Oahppit dárbbasit eanet geardduhemiid, ja sii fertejit oahppat strategiijaid sihke dekodemii ja máhttoháhkamii vai dáiddut ja máhttu darvánit.

Fuones muitofunkšuvdna sáhtta maddái váikkuhit eará oahppansurggiide. Oahppat ja automatiseret máhtu nugo diimmu, beivviid, mánuid ja jagiáiggiid rievttis ortnegis, sáhtta leat erenoamáš váttis ohppiide geain lea fuones muitofunkšuvdna.

Oainnu ja gulu galgá álo iskat go oahppit eai hálddaš lohkanproseassa. Oahppis sáhttet maid leat konsentreren- ja várvešvuodaváttisvuodát.

Lassin dan guovtti fáktorii dekodein ja ipmárdus (Gough ja Tunmer 1986), de lea motivašuvdna guovddáš ja dárbblaš fáktor vai lohkan lihkostuvvá. Ohppiide geat rahčet automatiseret lohkama, lea motivašuvdna dávjá váttisvuhtan. Heajos motivašuvdna sáhtta álkit doalvut oahppi bahás ja billisteaddji dillái, ja jus oahppi ii jáhke ahte ieš nagoda, de šaddá lohkan lossa bargun.

Iešluohtamuš ja iešgovva leat lagas oktavuodas motivašuvdnii. Eahpelihkostuvvan lohkanproseassa váikkuha negatiivvalaččat ohppiid iešgovvii, mii fas váikkuha negatiivvalaččat motivašuvdnii. Negatiiva dilli sáhtta dalle nannejuvvot.

Galggašii leat diđolaš dáid beliid mearkkašumis, ja addit ohppiide geat rahčet, sihke praktihkalaš ja emotionála doarjaga oahppanproseassas. Danin berre ohppiiguin ságastallat daid váttisvuodaid birra maiguin rahčet, vai sin iešgovva ii gillá daid dihte. Árra veahkki lea buorre veahkki sihke motivašuvnna ja iešluohtamuša ektui.

Mađi árabut doaibmajut álggahuvvojit, dađi buoret!

4. Oahppanproseassa ja oahpaheaddji rolla Ollisvuodálohkamis

Vygotsky gullá pedagogalaš teorijja sosio-kultuvrralaš árbevirrui, mas deattuhit ahte olbmoo oahppan ja ovdáneapmi dáhpáhuvvá sosiála ovttasdoaibmamis. Dát lea teorehtalaš vuodđu go oahppit galget oahppat geavahit lohkan- ja čállinoahppama strategijaid.

Vygotsky teorijja das ahte galgá oahpistit máná dan čađa maid son gohčoda "the zone of proximal development" - lagamus ovdánanavádat (Wertsch 1979), mielddisbuktá ahte lea oahpaheaddji dahje dat gii máhtá eanet go oahppi ieš, gii modellerema ja giela bokte álggos čájeha dagu oahppái ja nu váikkuha oahppi jurddašeapmái vai oahppi sáhtá háhkat ja ávkkástallat dan máhtu mii gaskkustuvvo (medierejuvvo). Go mánát galget háhkat ođđa máhtu, de berre doaibma čađahuvvot máná lagamus ovdánanavádagas, ja oahpaheaddji galgá leat mielde ja váldit ovddasvástádusa oahppamis ovtas ohppiin olles oahppanproseassa áigge. Oahpaheaddji geassáda vehážiid mielde go oahppi ieš hálddašišgoahká dáiddu, dassáži go oahppi hálddaša dáiddu iešheanaláččat.

Oahppanproseassa "lagamus ovdánanavádagas" Wertsch 1979 vuodul:

1. Rávisolmmoš dahje dat gii lea eanet gelbbolaš, čađaha álggos bargoproseassa man máná galgá oahppat, ovtasdoaibmas mánáin ja máná ovddas. Rávisolmmoš čájeha málle movt barggu sáhtá dahkat go galgá čoavdit bargobihtá. Giella geavahuvvo aktiivvaláččat doaimmaid doarjjan. "Nubbi" mearrida bargoproseassa.
2. Nuppi muttus máná beassá ieš geahččaladdat dan maid rávisolmmoš lea čájehan. Máná áđđestallá, muhto olles áiggi rávisolbmoo vehkiin ja doarjagiin.
3. Go máná goalmát muttus lea rávisolbmui ovtas joksán bargoproseassa doaibmi ja heivvolaš hálddašeami, de lahkona iešheanaláččat čoavdit bargobihtá.
4. Proseassa njealljávut muttus lea máná ieš váldán badjelassas olles ovddasvástádusa barggus. Bargoproseassa lea internaliserejuvvo ja máná sáhtá ieš hálddašit ja stivret bargobihtáid čoavdimas.

Olles proseassa, ja erenoamážit modelleren, lea dehálaš vai ođđa máhtu galgá leat vejolaš háhkat ja vai oahppanproseassa lihkestuvvá. "Vygotsky oaivvildii nappo ahte máná ovtas rávisolbmui dahje ustibiin gii lea eanet gelbbolaš go ieš, sáhtá olahit eambo go maid okto nagodivčči olahit. Ja dan maid máná nákke dál vehkiin, nagoda mannel okto bargat " (Bråten 1996).

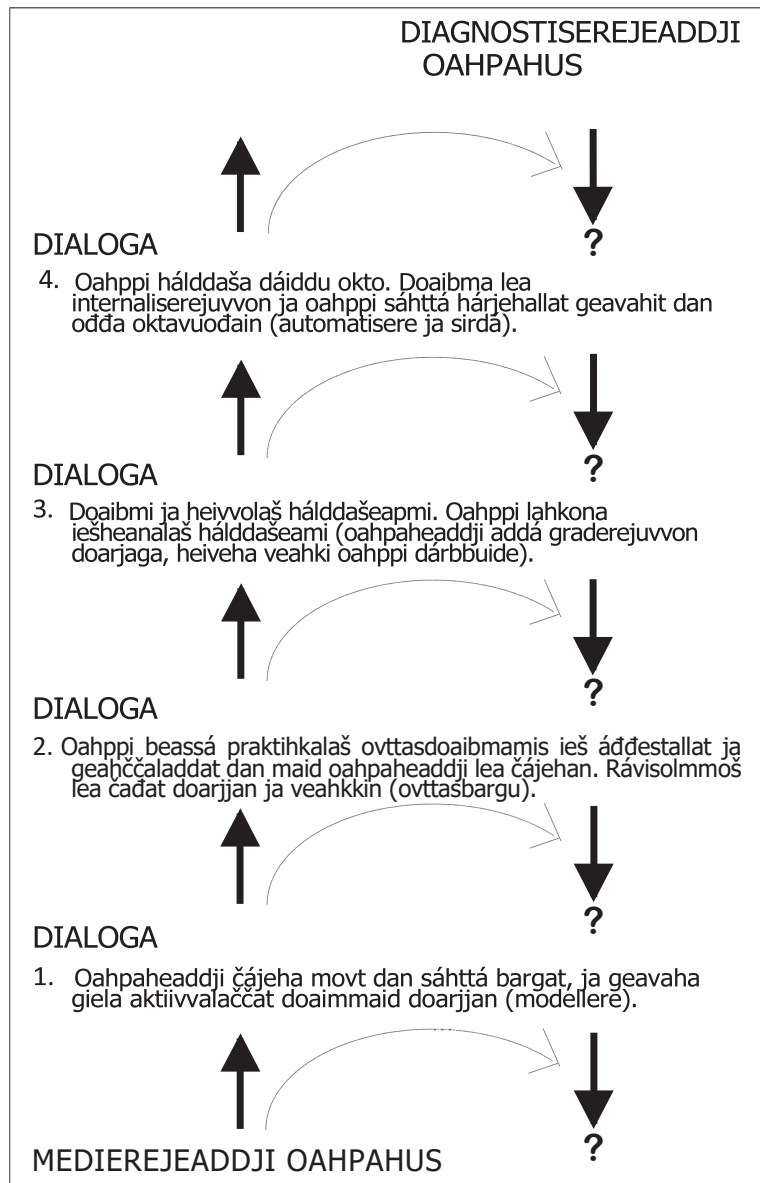
Ollisvuodálohkama geavatalaš pedagogalaš barggus lea ulbmilin láchit oahppanproseassa "lagamus ovdánanavádagas". Dat guoská erenoamážit ohppiide geain leat stuora lohkan- ja čállinváttisvuodát ja geat galget oahppat buriid lohkan- ja oahppanstrategijaid. Buorre oahppandilli nanne sirdinproseassa "eanet gelbbolaččas" oahppái. Berre maid muitit ahte ohppiide geain leat lohkanváttisvuodát, eanet go ovttaga eará, galgá oahpahit! Sin ii galgga guoddit okto, muhto sin galgá čuovvolit

dárkilit miehtá oahppanproseassa, gitta dassáži go ođđa máhttu lea ohppojuvvon.

Jus mii leat eahpesihkkarat oahppi hálddašandásis, de sáhttit njealjeoasat oahppanproseassa čadahit maŋosguvlui. Oahppi beassá dalle álggos ieš geahččalit (ceahkki 4). Jus oahppi lea eahpesihkar go bargá iehčanassii, de ferte oahpaheaddji addit heivehuvvon doarjaga (ceahkki 3). Jus oahppi dárbbáša liigedoarjaga, de ferteba oahpaheaddji ja oahppi ovttaš čadahit doaimma (ceahkki 2), ja muhtumin ferte bargoproseassa geardduhuvvot olles modelleremiin (ceahkki 1). Dán láhkai oahpaheaddji láidesta oahppi su "lagamus ovdánanavádahkii", ja oahppi oažžu dan veahki ja doarjaga maid dárbbáša vai beassá viidáseappot oahppanproseassas. Go čadaha njealjeoasat oahppanproseassa maŋosguvlui, de sáhtta oahppái addit veahki ja doarjaga dan dásis mas son lea.

"Vygotsky mielde ii galgga máhtu váldit eret lunddolaš oktavuodas ja sirdit sierra. Dat sáhtta dušše addit oaivila ja motivašuvnna jus dat lea oassi ollisvuodas" (Bråten 1996). Dainna oaivvilduvvo ollu stuorát "lunddolaš oktavuohka" go dat mii lea vejolaš ja áigeguovdil erenoamášpedagogalaš lohkanpahusa rámmaid siskkobealde. Goitge doarju teorija dakkár oahpahusa mii váldá vuolggasaji ohppiid beroštumiin ja/dahje luohká lohkanmearis ja viežžá teavsttaid dáin surggiin. Moai oaivvildetne ahte dát lea buorre ja ulbmillaš oktavuohka ja ollisvuohka mas oahppit sáhttet oahppat.

Medierejeaddji ja diagnostiserejeaddji oahpahusa modealla

Vygotsky oahppama oainnu lassin galgá lohkanmodealla láidestit praktihkalaš barggu “loktet oahppi lohkanáiddu”.

5. Doaibmabijuid evttohusat go lohkanproseassa lea spiehkastan

Ollisvuodálohkan lea lohkanpahusa rámma. Bargovuohki heive dalle go oahppit leat spiehkastan buori lohkanovdáneamis ja dárbbasit fas boahitit rievttis geainnu ala (Frost 1992, 1998 ja 2003).

Go lohkanválttisvuohta lea kártejuvvon nu ahte diehtá gokko galgá bidjat doaimmaid, de sáhtá bargovuogi geavahit beroškeahhtá gokko oahppi lea spiehkastan.

Ollisvuodálohkama bargoproseassas leat golbma muttu. Vuosttaš muttus bargojuvvo giela sisdoaluin, ja nuppi muttus bargojuvvo giela detáljaiguin vai ohppiid dekodendáidu nanusmuvvá.

Oahppi dárbbut mearridit makkár gielalaš detáljaiguin galgá bargat. Goalmát muttus ovttahttojuvvon vuosttaš ja nuppi muttu bargu, ja teaksta lohkojuvvon mángii nu ahte lohkan automatiserešuvvá. Dáid muttuid sisdoallu ovdanbuktojuvvon dárkileappot. Eaktuduvvo ahte buot dát golbma muttu čađahuvvojit seamma bargovuorus.

Ollisvuodálohkama teorehtalaš vuodūštus

Definišuvdna **lohkan** = **dekoden x ipmárdus** ($L = D \times I$) (Gough & Tunmer 1986) sáhtá govvidit guokte váldolohkanárbevieru, *Whole language* ja *Phonics*.

Ollisvuodálohkan lea huksejuvvon goappašat lohkanárbevirui. Whole-language-árbevieru giellannejeaddji lahkonanvuohki ja Phonics-árbevieru fokus giela unnimus osiide, leaba goappašagat seamma dehálaččat. Bargu giela ollislaš ja mearkkašahti ráhkadusaiguin ja bargu unnimus jietnadatvuodđuduvvon osiiguin leat seamma dehálaččat doaibmi lohkanpahusas. Dan dihte lea vuolggasadjin teaksta (Whole Language), ja oasit/segmeanttat (Phonics) gieđahallojit teavstta rámmaid siskkobealde.

Doaibmi oahppan mii addá ipmárdusa

Ollisvuodálohkan lea rámma doaibmabijuid bargui, ii ge metoda. Jus lohkanmetodalaš prinsihpaiguin galgá sáhttit lihkestuvvat, de ferteba oahpaheaddji ja oahppi čađat gulahallat dynámalaččat. Jus Ollisvuodálohkan šaddá formálahárjehallamin, de jávká stuora oassi bohtosis. Ollisvuodálohkama bargu galgá “loktet” ohppiid doaibmi lohkanáiddu, ja dat gáibida reflekšuvvna, imaštallama ja duodášteami.

Seamma ládje go buorre dialoga gaskal oahpaheaddji ja oahppi lea eaktun lihkestuvvamii, de lea golmmaoasat bargoproseassa dynamihkka seamma dehálaš bohtosii. Gielalaš ollisvuodá gieđahallan vuosttaš muttus ja detálljábargu nuppi muttus

leaba lagas oktavuodas, ja leaba mearrideaddjin dasa ahte váikkuha positiivvalaččat oahppi lohkandáidui goalmmat muttus.

Dát mearkkaša earret eará ahte go oahppit rahčet čállingielain, de galgá deattuhit ipmárdusa seammás go hárjehallá hálldašit oassedáidduid.

Muhtin oahppit sáhttet geavahit guhkes áiggi ođđa máhtu háhkamii, nugo ovdamearkka dihte *doaibmi bustávvmáhtu*. Vaikko oahppi máhttáge bustávid bajil, de ii leat sihkar ahte máhttá lohkat bustávaiguin. Danin lea dehálaš ahte bustávat biddjot oktavuhtii lohkamiin. Dan sáhttá dahkat nu ahte bustávid jietnadagaid vuodul galgá gávdnat sániid mat álget dihto jietnadagaiguin. Hárjehallat bustávvmáhtu lea dárbbášlaš, muhto formálahárjehallan ipmárdusa haga ii atte makkárga áddejumi movt čállingiela geavaha ja hálldaša.

Movt ovdamearkka dihte *doaibmi bustávvmáhtu* sáhttá nannet, lea čájehuvvon siidduin 40-44. Ollisvuođalohkama rámmaid siskkobealde galget oahppit oažžut ipmárdusa das *manin* sii barget iešguđetlágan doaimmaiguin, ja nu ipmirdit buorebut čállingiela ráhkadusa ja *movt* dat doaibmá. Dát sáhttá maid veahkehit oahppi oažžut buoret ipmárdusa iežas lohkamis.

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Vuosttaš muttu barggu vuoduštus

Oahppit geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, leat dávjá gielalaččat eahpesihkkarat. Vuosttaš muttus ásahuvvo dat gielalaš doarjja mii dárbbášuvvo oažžut dekodema johtui. Oadjebas gielalaš vuodđu lea dárbbášlaš vai sáhtta bidjat fuomášumi giela jietnadagaide ja hápmái. Lea maid dehálaš bargat sátn- ja doabamáhtu nannemiin. Dasa lassin soaitá oahppis leat fuones muitu ja son oažžu danin maiddá ávkki dán gielalaš doarjagis.

Teavsttaid válljen

Go kártenbargu lea čájehan oahppi lohkanási, de sáhtta plánat oahpahusa. Oahpahusteavstta váttisvuodadássi galgá leat veaháš bajábealde dan lohkanási maid oahppi ieš hálldaša okto, muhto liikká dakkár ahte sáhtta dan lohkat doarjagiin. Go hálldaša sullii 80 % teavstta sániin, de lea heivvolaš hástalus ođđa ja váddáset sániid ektui. Seammás leat teavsttas doarvái oahpes sátnit ahte oahppi ii oaččo menddo ollu hástalusaid.

Oahpaheaddji ja oahppi sáhttiba ovtasbarggus gávdnat teavstta mii lea heivvolaš lohkanási ja mii maiddá baktá beroštumi. Jus oahpaheaddji oaidná ahte válljejuvvon teaksta lea lohkaneteknikkalaččat gáibideaddji, de son sáhtta ođđasit čállit ja álkidahttit teavstta nu ahte sátneráđu, cealkkaráhkadus ja materiálahivvodat heivehuvvo oahppi lohkanási. Dávjá ferte čálamearkkaid stuoridit. Lea maid dá dehálaš heivehit teavstta oahppi gielalaš dássái. Oahpahusteavsttaid sáhtta viežžat oahppi beroštussurggiin, lohkanmearis dahje daid sáhtta ieš ráhkadit.

Oahppi beroštussuorggit: Ohppiide geain leat lohkanváttisvuodát, lea lunddolaččat movttiidahtti bargat dakkár materiálain mas sii beroštit, ja danne berrejit teavsttat leat čadnon oahppi árgabeaivái ja beroštumiide (eallit, spábbačiekčan ja eará valáštallan, biillat, fatnasat, oahppi iežas latnja ja ruoktu, ja eará). Oahppi beroštumiid galgá čálmmustahttit miehtá skuvlaáiggi, ovdamearkka dihte leat mánnga nuoraidskuvlaoahppi geat leat šaddan buorit lohkin go leat ráhkkanan Bivdogeahččalepmái!

Oahppi lohkanmearri: Gaskadási rájes sáhtta teavsttaid áinnas viežžat lohkanmearis. Teavsttaid berre válljet dakkár fágasurggiin main oahppi berošta, ja ferte váldit vuhtii oahppi láddama ja dási lohkanovdáneamis. Jus oahppi galgá guođdit luohkkálanja erenoamášoahpahusa dihte, de soaitá dat leat váttis jus oahppi háliida sihke šaddat buoret lohkin seammás go maiddá háliida háhkat luohká lohkanmeari. Dan sáhtta garvit jus erenoamášoahpahusas geavaha teavsttaid mat leat vižžon luohká lohkanmearis.

Oahppi čállin teavsttat sáhttet maid leat vuolggasadjin. Oahppi iežas čállin teavsttat sáhttet maid leat vuolggasadjin. Teavstta sáhttá oahppi ieš čállit dahje oahppi ja oahpaheaddji ovttas. Dalle lohkan vuodđuduvvá oahppi ovdaimárdussii. Digitála govvenapparáhtain sáhttá oahppi govvet govaid mat addet doarjaga go hábme teavsttaid. Oahppit geat liikojit sárgut, sáhttet áinnas sárgut tekstii mainna leat bargamin, ležžet dal earjkilsánit, smávva cealkagat dahje teakstabihtát. Váldde áiggi ságastallat oahppiin daid govaid ja sárgumiid birra mat geavahuvvojit, danin go dat maid duddjo oahppi ipmárdusa. Jus teaksta čállojuvvo dihtorii, de oahpaheaddji sáhttá divvut dan ja addit oahppái divvojuvvon teavstta man maŋnil sáhttá lohkat. Oahpaheaddji oažžu de dehálaš dieđuid das mainna oahppi dárbbáša bargat nuppi muttus.

Beroškeahhtá das gos oahpahusteavsttat vižžojuvvojit, de berre oahppi vásihit daid relevántan ja ávkkálažžan. Dalle lea sus dájvja maiddái mearkkašahtti motivašuvdna.

Konkrehta bargu teavsttain vuosttaš muttus

Gielalaš kontrolla geavatlaččat:

Ovdabarggus deattuhuvvo fáddá man birra teavsttas lea sáhka. Teaksta biddjojuvvo stuorát ipmárdusrámmii go dan birra ságastallojuvvo. Ovttasráđiid oahpaheddjiin sáhttá oahppi jearrat: “Maid máhtán dán fáttá birra ovdalaččas? Maid galggan dál oahppat?” Go oahppi aktivere iežas ovdaimárdusa ja duogášmáhtu, de nannejuvvo su iežas ipmárdus teavsttas. Oahppi ipmárdus ja gielalaš kontrolla teavsttas nannejuvvo go teaksta lohkkajuuvvo iešguđetlágan doarjagiin.

Lohkan oahpaheaddji doarjagiin:

Oahppi lohkan gelbbolašvuohta mearrida man ollu doarjaga dárbbáša. Doarjaga dárbu molsašuddá oahppis oahppái. Oahpaheaddji árvvoštallá man ollu doarjaga oahppi dárbbáša. Čuovvovaččat čájehuvvo vuđolaččat movt oahpaheaddji sáhttá doarjut oahppi lohkanproseassas. Čujuhuvvo maiddái Vygotsky oahppanproseassa mállii “lagamus ovdánanavádagas”. Oahpaheaddji lohka teavstta jitnosit oahppái. Muhtomin ferte lohkat teavstta jitnosit mángii ovdalgo álgá vuoruid mielde lohkat.

Oahpaheaddji ja oahppi lohka teavstta vurrolagaid. Dat mearkkaša ahte seamma teakstaoasi lohka álggos oahpaheaddji ja dasto oahppi dassáži go oahppi hálddaša muhtin muddui lohkat teavstta. Oahpaheaddji dahje dat gii máhtta lohkat, dat lohka teavstta álggos. Oahpaheaddji váruha ahte oahppi nagoda čuovvut lohka. Oahpaheaddji ja oahppi ferte ba heivehit iežaska leavttu nubbi nubbái, ja soaitá berret “čuvddiin lohkat”. Jus oahppi ii ná kce čuvddiin čuovvut oahpaheaddji leavttu go oahpaheaddji lohka teavstta, de lea teaksta menddo váttis. Čuvddiin lohkan sáhttá danne čájehit oahppi lohka dási.

Teakstaoasit mat lohkkajuuvvojit, sáhttet leat okta dahje guokte sáni, cealkkaoassi dahje olles cealkka. Go teaksta lohkkajuuvvo lohkan kursajoavkkus, de lea maiddái oahpaheaddji gii álggos lohka teavstta, ja oahppit lohkat vurrolagaid jitnosit

oahpaheaddji manjis. Lohkankurssain leat maiddái geavahan koarralohkama dan sadjái go vuoruid mielde lohka. Beroškeahhtá das man láhkai lohka teavsta, de galgá oahppi sáhttit dorvvastit oahpaheaddji lohkamii, iige dárbbáš ieš leat oadjebas buot sániide teavsttas. Oahppi gelbbolašvuodadassi mearrida goas oahpaheaddji sáhtta geahpedit doarjaga, ja man ollu doarjaga galgá addit áiggis áigái.

Jus lea dárbu, de sáhtta teavsta lohka viidáseappot nu ahte oahppi lohka álggos teakstaosi ja dasto lohka oahpaheaddji seamma oasi mannel go oahppi lea lohkan.

Go oahppi lea ožžon dihto kontrollera teavsta badjel ja hálldaša dihto doaibmi lohka das, de son sáhtta geahččalit lohka teavsta oktilaččat. Oahpaheaddji adda čađat dan doarjaga maid oahppi dárbbáša (heivehuvvon doarjja).

Vuosttaš muttu barggu vuodul galgá oahppi bures dovdat teavsta sisdoalu ja muhtun muddui hálldašit lohkanproseassa, nu ahte sus lea dat gielalaš kontrollera mii dárbbášuvvo go álgá bargat giela detáljaiguin nuppi muttus.

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Nuppi muttu doaibmabidjobarggu vuodđun lea vuosttaš muttu teaksta, ja detálljabargobihtát válljejuvvojit dan vuodul gokko lohkanovdáneamis oahppi lea spiehkastan. Lea dehálaš heivehit bargobihtáid oahppi suopmanii.

Nuppi muttu barggu vuoduštus

Nuppi muttu barggu mihttomearrin lea ahte oahppit galget hukset buori dekodendáiddu. Bargu gielalaš detáljaiguin galgá válljejuvvot oahppi lohkanártema vuodul. Detálljabargu galgá heivehuvvot dan lohkanovdáneami dássái gokko lohkan lea bisánan ja spiehkastan. Lohkanovdáneami ceahkit mannet latnjalassii, ja muhtun doaibmabijuiguin bargojuvvo mángga ceahkis.

Jus galgá šaddat buorren lohkin, de ferte oahppi hálddašit fonologalaš lohka (lohkat giellajietnadagaiguin), stávvallohka, máhttit juohkit sániid morfemaide (sániid máddagat ja gehčosat), ja ferte máhttit lohkat ortográfalaččat (sátni lohkojuvvo ollisvuohtan danne go lea dan lohkan doarvái mángii). Ii buot galgga oahppat ovttat teavsta bokte, muhto go dárkilit čuovvu oahppi lohkanovdáneami, de galgá oahpaheaddji diehtit masa ain galgá fokuseret.

Nuppi muttu bargovuohki, detálljabargguid ovdamearkkat

Nuppi muttus galgá oahppi oahppat iešguđetlágan vugiiguin bargat giela unnimus ovttadagaiguin. Go oahpaha ođđa dáiddu, de galgá oahpaheaddji álggos modelleret bargovuogi. Oahppi beassá váldit stuorát ja stuorát oasi barggus badjelasas go hálddašišgoahtá barggu. Oahpaheaddji galgá dađistaga čilget vai oahppi ipmirda doaimma mearkkašumi iežas lohka ektui. Moai muittuhetne bargoproseassa "lagamus ovdánavádagas".

Čuovvovaš siidduin leat ovdamearkkat das movt bargat giela detáljaiguin. Dán barggu ulbmilin lea láidestit oahppi gii lea spiehkastan, rivttes bálgá ala, nannet dekodendáiddu ja dainna lágiin loktet lohkanproseassa.

Li-alfabehtalaš lohkkiid detálljabarggut

Oahppit geat eai álgge alfabehtalaččat lohkat, dárbbasit bargobihtáid mat nannejit sihke alfabehtalaš ipmárdusa ja fonologalaš lohkama. Li-alfabehtalaš lohkkat dárbbasit dan dihte ollu oahpahusa ja hárbhallama mat duddjojit fonologalaš diđolašvuoda ja jietnadat-bustávva-máhtu. Oahppit galget oahppat lohkat bustávaid jietnadagaiguin ja ahte dat gávdnojit iežaset hupmangielas.

Dávjá lea dárba bargat fonologalaš diđolašvuodain bálddalaga jietnadatoahppamiin, go fonologalaš diđolašvuodta mángii lea fuotni. Dat mearkkaša bargat riimmaiguin ja hoahkamiiguin, stávvaliiguin ja jietnadagaiguin. (Ideat dán bargui, geahča: Frost & Lønnegaard (1996), Lyster & Tingleff (1999), Løge ja earát (1996)).

Bargobihtáid ovdamearkkat mat sáhttet nannet jietnadat-bustávva-oktavuoda

Go galgá ásahit jietnadat-bustávva-máhtu, de sáhtta vuolggasadjin geavahit govaid mat govvidit jietnadagaid maiguin galgá bargat. Oahppit sáhttet sorteret govaid main leat relevánta jietnadagat, iešguđet eavttuid mielde. Dán barggu ulbmilin lea nannet jietnadatdiđolašvuoda. Oahppi sáhtta «máistit» jietnadagaid ja maiddái iskat daid artikulatoralaččat, namalassii gos ja movt dat buvttaduvvojit njálmmis. Go galgá čatnat oktii jietnadagaid ja bustávaid, de leat bustávabirccut veahkkeneavvut maid sáhtta geavahit.

Oahppi ii dárbbas máhttit buot bustávaid vai ipmirda mii lohkan lea. Lea ollu maid sáhtta lohkat daiguin bustávaiguin maid hálddaša, ja dáid sáhtta systemáhtalaččat čatnat daidda bustávaide maid ektui oahppi lea eahpesihkar. Sáhtta billistit hálddašemi vásáhusa jus geavaha menddo mánga amas bustáva oktanaga. Buorit bustávvaráiddut maiguin sáhtta ráhkadit ollu sániid, leat ovdamearkka dihte *i s o l a n e m* dahje *s i l o d e n a*.

Eahpesihkkaris lohkkiin soitet leat váttisvuodát earuhit bustávvanamaid ja giellajietnadagaid. Dán lea dehálaš máhttit, go lohkan bustávvanamaiguin addá boasttubohosiid. Ovdamearkka dihte sátni “*de*” sisttisdoallá dušše “*d*” jus mii geavahit bustávvanamaid.

Leat guhtta vokála, ja daid galgá oahppat ja automatiseret. Buot eará bustávat leat konsonánttat. Nu árrat go vejolaš galget oahppit maiddái oahppat diftonggaid: *ea*, *ie*, *oa*, *uo*. Dát dahká álkibun ipmirdit manin lea dehálaš lohkat jietnadagaiguin.

Ovdamearkkat movt sáhtta nannet alfabehtalaš ipmárdusa ja fonologalaš lohka:

Oktasaš álgojietnadat: Geavat govaid sániin mat álget seamma bustávain: *mun, maid, min, mii, soai* ja nu ain. Oahppi gávdna daid sániid mat álget seamma jietnadagain, okta dahje guokte sáni eai heive daid searvá. Dan maŋŋa oahppi beassá geahččalit analyseret buot jietnadagaid ovttá dahje mángga sánis, ja de geahččala gávdat guoskevaš bustávaid bustávvakássas ja bordá sáni (syntesa).

Oktasaš vokálajietnadat: Beavdá biddjojuvvojit muhtun govat sániin main lea oktasaš vokálajietnadat. Sáni sáhttet leat: *dan, šat, fas* ja nu ain. Oahppi gávnaha mii sániin lea oktasaš. Čuovvovaš háve bidjat beavdá ovdamearkka dihte njeallje gova, main okta ii heive, ja oahppi galgá gávdat guđemuš govva dat lea. Guovttastávvalisániin sáhtta fuomášuhttit vokálajietnadagaid mat leat vuosttaš ja nuppi stávvalis. Ovdamearkka dihte sániin *mannat, šaddat* ja *namma* lea seammalágan vokála sihke vuosttaš ja nuppi stávvalis. Sániin *násti, báddi* ja *sápmi* ges leat goabbatlágan vokálat: Deaddostávvalis *á* ja deattohisstávvalis *i*.

Oktasaš loahppajietnadat: Gávna govaid sániin main lea seamma bustávva loahpas, ja bija daid beavdá. Sáni sáhttet leat: *hás, ges, jus, sis* ja nu ain. Barggu prinsihpat sáhttet leat seamma go mat juo leat namuhuvvon. Bija beavdá ovttá sáni mii ii heive: *fanás, riekkis, bivttas, olggos, olmmoš* ja nu ain. Heivet sániid dárbbu mielde.

Riibmasániit: Go bargá riibmasániiguin, de oahppi sáhtta oažžut ipmárdusa sisdoalu ja hámi erohusas. Go sánis lonuha vuosttaš jietnadaga, de oažžu sáni áibbas eará mearkkašumi, nugo ovdamearkka dihte *bátni/sátni*. Fonologalaččat lea unnán erohus, muhto sisdoalu dáfus lea ollu. Fonologalaš diđolašvuohta ja diđolašvuohta sisdoalu ja hámi erohusas sáhtta nannejuvvot go reflektare dáid.

Bija beavdá govaid main ovdamearkka dihte lea *láigi, dáigi, ráigi* dahje *bákti, dákti, gákti* ja nu ain. Oahppi dadjá jietnadagaid mat leat sánis *láigi* ja bordá dan bustávabirccuiguin. Buot bustávabirccut váldojuvvojit eret, ja oahppi bordá sáni *dáigi*. Bargu joatkašuvvá válljejuvvon sániiguin dassážii go oahppi fuobma ahte maŋimuš jietnadagat leat seamma buot sániin. Go dán fuomáša, de šaddá oahppi diđolažžan manne sáni riibmejti nubbi nuppiin.

Joatkke stoahkat riibmasániiguin nu ahte válddát eret vuosttaš jietnadaga riibmasánis, ja daja ođđa sáni mii riibme dáinna vuosttaš sániin. Oahppi galgá gávdat mii jietnadagaid boahta vuosttažin ođđa riibmasánis. Joatkke dán barggu bustávabirccuiguin ja jietnadagaid guldalemiin nu ahte oahppi šaddá oadjebas iežas diđolašvuođas ahte go sáni riibmejti nubbi nuppiin, de lea dan dihte go guokte maŋimuš jietnadaga leat seammaláganat dain sániin main lea sáhka (Frost 1998). Go vuosttas jietnadat molsašuvvá, de lea sáni ožžon áibbas ođđa mearkkašumi. Geavat fantasii ja rievdadala bargobihtáid.

Govvadoarjja addojuvvo nu guhká go lea dárbu. Go sánit leat giedahallon jietnadatlaččat ja bustávvakássas, de sáhtta oahppi čállit daid. Čállinproseassa sáhtta leat veahkkin nannet oahppi jietnadat-bustávva-diđolašvuoda, ja sáhtta leat buorre doarjja dán muttus.

Ovdamearka movt bustávvamáhtu sáhtta nannet

Dáinna sáhtta bargat go:

- gávdná sániid mat álget seamma bustávain.
- ráhkada sániid dihto bustávain maid galgá oahppat (Frost 2003).
- Govaid gaskkas sáhtta oahppi gávdnat daid sániid mat álget dihto bustávain maid galgá oahppat. Maŋnel sáhtta gávdnat eanet sániid mat álget seamma bustávain.
- Oahppi beassá geahččalit ráhkadit sániid dihto bustávain - *m*, dahje bustávvaajoavkkuin – *st*. Oahpaheaddji addá čađat dan doarjaga mii dárbbasuvvo. Ráhkát spealu mas čálát eaŋkilbustávaid –*d*, *o* ja nu ain, báberlihpuide maid oahppi sáhtta lohkat ja maiguin geahččala ráhkadit sániid. Oahppi geassá koartta áigeguovdilis bustávvagubas, ja geahččala ráhkadit sáni dan koartta vuodul man gesii. Jus oahppi ii nagot válbmet sáni, de son oažžu dan veahki ja doarjaga maid dárbbasa čađahit barggu, ja koarta biddjojuvvo vuolimussii guhpii. Maŋnel sáhtta bargovuogi geavahit dakkár jietnadagaide main leat mánnga bustáva ja eará konsonántačoahkit.

m	d	st	sp
---	---	----	----

Vaikko movt barggaš alfabehtalaš ipmárdusa ja fonologalaš diđolašvuoda nannemiin, de berrejit oahppit maiddái čállit bustávaid ja sániid. Čállin maiddái veahkeha ovddidit fonologalaš diđolašvuoda ja oadjebasvuoda.

Artikulatoralaš doarjja: Go oahppi rahčá stuora gielalaš váttisvuodaiguin iige ipmir mii giellajietnadat lea, de sáhtta artikulatoralaš doarjja leat ávkkálaš veahkkin jietnadat-bustávva-máhtu duddjomis. Dán barggu vuodđun sáhttet leat báberlihput main leat bustávat, ovtas artikulatoralaš doarjagiin (geahča Elkonin 1973, girjjis Frost 2003, siidduin 46-48).

Ovdamearkan válljejuvvo sátni *lasta*. Mis lea govva sánis *lasta* visuálalaš ja semantihkalaš doarjjan:

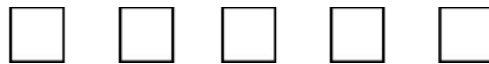

1.

Álggos dadjá oahpaheaddji sáni dábálaš láhkai ja oahppi dahká dan seammá. Dasto galgá oahppi jietnadit sáni njozet ja čielgasit vai fuobmá movt artikulašuvdna rievdá juohke sierra jietnadagas. // /a/ /s/ /t/ /a/

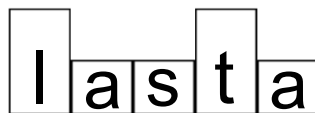
2.

Vihtta birccu biddjojuvvojit gova vuollai. Oahppi jietnada sáni oktii vel njozet seammás go oahpaheaddji čujuha birccuide. Dát dahká dadjama jietnadanrievdamiid čielgaseabbon. Barggu ulbmilin lea oahppái fuomášuhttit dan vihtta artikulerenmálle ja movt sátni ráhkaduvvo njálmmis.

3.

Bustávva birccut biddjojuvvojit guoros birccuid vuolábeallai. Oahppi oaidná dál movt artikulašuvdna heive oktii bustávaiguin.

4.

Ávžžuhuvvo maiddá čállit sáni vai nanne bustávva-jietnadat-oktavuođa.

Gávdnojit maiddá eará vuogit movt oahppat jietnadatvuogádaga. Ovdamearkan leat PAS-symbolat (Pictographic-Articulatory Symbols), mat leat juoga gaskal kompensatoralaš lohkanveahkkeneavvu ja molssaevttolaš bargovuogi mainna sáhtta ovddidit fonologalaš ja artikulatoralaš diđolašvuoda (Kausrud 2005). Dat gávdnojit sierra koarttat mat leat heivehuvvon sámegillii, gohčoduvvon *Davvisámegiel jietnadanlágit* (geahča Sammallahti 2020).

Barggu ulbmil ja mihttomearri ii-alfabehtalaš lohkkiid ektui, lea ahte sii ohppet geavahit fonologalaš doarjagiid lohkanproseassas ja jotket ovddidit sihkkaris kontrollerejuvvon sátnedovdáma/sihkkaris fonologalaš lohka.

Kompensatoralaš lohkkiid detálljabarggut

Dávjá lea oktavuohta gaskal eahpesihkarvuoda jietnadatsyntesas ja eahpesihkarvuoda bustávamáhtus. Dán joavkku oahppit dárbbasit nannet jietnadat-bustávva-máhtu ja jietnadatsyntesa. Sii dárbbasit dávjá ollu bargat ovttá- ja guovttestávval sániid analysain ja syntesain.

Doaibmabijut mat leat ii-alfabehtalaš lohkkiide, leat maidái relevánttat ohppiide geat leat spiehkastan kompensatoralaš lohkkinn hálddaškeahhtá fonologalaš lohkkama/kontrollerejuvvon sátnedekodema. Dáid vuodđodáidduid oahppamii sáhtta geavahit smávva teavsttaid main leat earkilis sánit, ja maid oahpaheaddji ja oahppi ovtas lohka ja analysereba sániid jietnadagaid bustávaid doarjagiin.

Silhuehtat: Kompensatoralaš lohkkat lávejit lohkat sániid vuosttaš jietnadagaid ja árvudit lohka. Silhuehtaid ja bustávakoartaid geavaheapmi sáhtta leat veahkkinn lasihit diđolašvuoda buot jietnadagaid birra sánis.

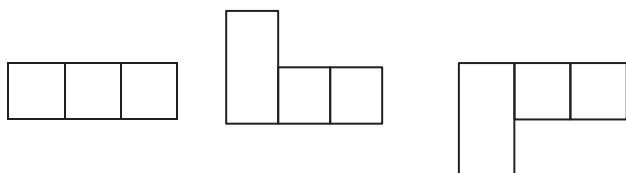
Oahpaheaddji sárgu bustávakoartaid mat čájehit juohke bustáva ja olles sáni rámmaid.

Muhtun sániid galgá bidjat silhuehtaide. Geavat ovdamearkka dihte sániid *son*, *die* ja *jus*. Sáhtta maid váldit mielde ovttá dakkár sáni mii ii heive guđege silhuehtii, ovdamearkka dihte *gal*.

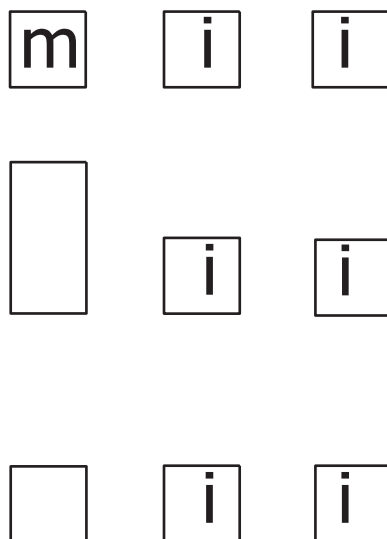
Silhuehtabargguin oahppi beassá hárjehallat jietnadatanalysa, seammás go silhuehtta addá visuála doarjaga. Dát veahkeha oahppi ovtastahttit ollisvuoda ja oasi, sihke visuálalaččat ja jietnadatlaččat.

Oahpaheaddji čájeha movt galgá deavdit bustávaid siluehttarámmaid sisa. Oahpaheaddji sáhtta maid deavdit ovttá bustáva, áinnas dan vuosttaš bustáva, ja oahppi deavdá dihto sáni eará bustávaid.

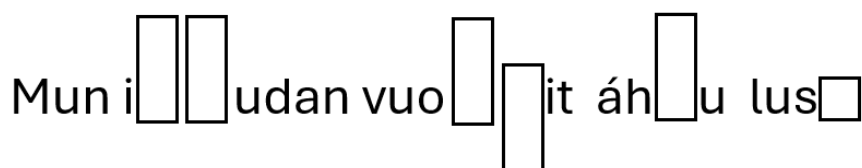
Go oahppi lea oadjebas das movt dán galgá dahkat, de son oažžu muhtun sániid silhuehtaid, ja deavdá ieš bustávaid daidda.

Nubbi vuohki geavahit silhuehttabargobihtáid, lea bargat riibmasániin ja sihtat oahppi gávdnat eanet sániid mat riibmejít. Vuolggasadjin sáhhtá leat sátni *mii*. Dat biddjojuvvo vuosttaš silhuehttii, ja de biddjojuvvo dušše *ii* čuovvovaš silhuehtaide ja oahppi gávnaha guđemuš silhuehta ferte geavahit vai oažžu *mii*, *dii*, *sii*. Eará ovdamearka lea ahte vuosttaš sátni lea *gáhkku*, ja de galgá oahppi gávdnat rievttis silhuehta sániide *jáhkku* ja *sáhkku*.

Kompensatoralaš lohkkít dárbbášit dávjá ollu analyseret sániid vai sis šaddá sihkkaris fonologalaš vuođđu, ja maiddáai vai šaddet sihkkarat movt sáni galgá čállit. Ovdamearka dasa movt cealkagiin sáhhtá bargat vai nanne sihke jietnadat- ja riektáčállindiđolašvuođa, lea:

Dát bargu sáhhtá geavahuvvot mángga ceahkis lohkanovdáneamis ja mángga láhkai, dan mielde makkár lohkanadássi oahppis lea. Muhtumin lohka oahpaheadji cealkaga ja hupmá dan birra makkár hástalusat das leat. Jus dáinna lea ovddalgihtii bargojuvvon, ja máhttu galgá jo leat ohppojuvvon, de sáhhtá oahppi sihtat mannat njuolga bargobihtái. Dan maŋŋa galgá álo reflekteret bohtosiid ovtta ohppiin vai son fuomáša hástalusaid mat dárbbášit veahá eanet fuomášumi ja gieđahallama.

Sátneanalysain sáhhtá maid bargat nu, ahte váldá eret dahje lasiha jietnadagaid sániide. Makkár bustáva ferten lonuhit sánis *mus* vai oaččun *dus*, *jus* dahje *sus* ja nu ain. Mii báhcá sánis *čalbmi* go válddán eret č, sánis *báidi* go válddán eret *b*, sánis *virgi* go válddán eret *v* ja nu ain. Bustávvakássa lea erenoamáš buorre reaidu.

Stávvalat: Eará vuohki movt sáhtá nannet vuđolaš sátnedekodema, sáhtá leat manipuleret sániid mat sáhttet leat guhkit sániid stávvalat. Geavat konsonánta-vokála-konsonánta-vokála (KV-KV), ovdamearkka dihte *si-sa*, *lo-gi* ja nu ain.

Dađistaga geavahišgoađát stávvaliid mat eai dárbbáš mearkkašit maidege sierra, ja oahppit besset oahppat ahte sátnējuohku stávvaldásis ii váldde vuhtii leago ovttaskas stávvalis mearkkašupmi, muhto manná beroškeahtá das. Dát lea dehálaš bargu danin go eahpesihkkaris lohkket dárbbášit oahppanáigodagas čielga struktuvrra ja njuolggadusaid oahppan dihte buriid strategijaid movt dekodet guhkes sániid.

Stávvalbarggu sáhtá álggahit nu ahte ráhkada ođđa sániid sániiguin main leat guokte jietnadaga main lea sierra mearkkašupmi. Skovis mii lea vuolábealde, leat sánit main leat guokte jietnadaga main lea sierra mearkkašupmi ja mat maid sáhttet leat stávvalat sánis mas leat njeallje jietnadaga.

Skovi sáhtá geavahit ná:

- Sátnebirccut čuhppojuvvojit ja biddjojuvvojit beavdde ala (geahča vuolábealde).
- Oahppi ordne birccuid guovtti ráidui, okta mas leat álgostávvalat ja okta mas leat loahppastávvalat. Oahppi gelbbolašvuodadási mearrida galliin sániin galgá bargat.
- Oahppi gávdná ovtta álgostávvala ja ovtta loahppastávvala ja bidjá daid oktii ođđa albma sátnin.
- Sátni lohkkjuvvo, áinnas mángga geardde.
- Go buot birccuid lea geavahan ja sánit leat lohkkjuvvon, de sáhtá oahppi maddái čállit sániid, nubbehusčálusin dahje diktáhttan, gelbbolašvuodadási vuodul. Čállin dahká ahte ferte geavahit máhtu sáni birra eksplisihhta.

lu-	-sa	gá-	-ma
ba-	-há	to-	-ga
de-	-go	má-	-la
da-	-sa	sa-	-há
ja-	-gi	sá-	-mi
čá-	-la	si-	-sa

Go oahppit leat ožžon ipmárdusa das mii stávval lea, de sáhttet sii bargat cealkagiin nugo ovdamearkkas vuolábealde boahtá ovdan. Cealkaga sáhtá analyseret ja manipuleret stávvala, sáni ja cealkaga dásis.

Loga cealkaga:

Buot mánát stohke muohhtagis dálvet.

	1.stávval	2. stávval	3. stávval
Buot	buot		
mánát	má	nát	
stohke	stoh	ke	
muohthagis	muoh	ta	gis
dálvet	dál	vet	

Ráhkát eanet cealkagiid daiguin seamma sániiguin, ja loga cealkagiid mángii dassáži logat njuovžilit.

Dálvet stohke buot mánát muohthagis. Muohthagis buot mánát stohke dálvet.

Allafrekveanta smávvasániit: Oahppit galggašedje nu fargga go vejolaš beassat oahppat lohkat sihke allafrekveanta jietnadatčuovvu ja jietnadatspiehkasteaddji smávvasániid. Sii berrejit reflektet giela stuorát ovttadagaid ja jietnadatspiehkasteaddji stávenminstariid, dannego dát lea máhttu mii nanne ja geahpeda sihke kontrollerejuvvon sátnedovdáma ja dađistaga maidđái nanne automatiserenproseassa.

Lea erohus suopmaniin guđe sániin lea jietnadatspiehkasteapmi. Danne ferte heivehit bargguid oahppi suopmanii. Ovdamearkka dihte sáhtttá sátni *logi* leat jietnadatspiehkasteaddji nuorttabealde suopmaniin, ja oarjjabealde suopmaniin ges ii. Sánis *maŋŋel/maŋŋá* lea jietnadatspiehkasteapmi oarjjabealde suopmaniin, ja nuorttabealde suopmaniin ges ii leat.

Ohppiide geat rahčtet lohkanproseassain, ferte oahpahit dáid sániid mat čállojuvvojit ovttá láhkai ja daddjojuvvojit nuppi láhkai. Oahppit sáhttet fuomášit dán erohusa go ságastallet sániid birra: “li go leat imaš ahte mii čállit (...), muhto dadjat (...)” ja nu ain. Ávžžuhus movt bargat jietnadatspiehkasteaddji sániiguin:

- oahppi gullá sáni čielgasit artikulerejuvvon.
- oahppi oaidná sáni: **visuála doarjja**.
- oahppi jietnada/dadjá jietnadagaid ieš, doarjagiin jus lea dárbu: **auditiiva doarjja**.
- oahppi bordá sáni bustávaiguin/bustávabirccuiguin.
- oahppi lohka ja čállá sáni.

Oahpaheaddji addá čađat dan doarjaga mii dárbbášuvvo. Hárjehallanmutter sáhtttá leat ávkin markeret relevánta sáni teavsttas muittuhan dihte oahppi erohusa čállinvuogi ja jietnadeami gaskkas.

Konsonántačohkiid dábálaš stávenminstarat: Smávvasániid mat álget konsonántačohkiin nugo *skábma*, *stoahkat*, *spiidni*, *dronnet* ja nu ain, sáhtta leat váddáseappot lohkat go guhkes sániid main dávjá molssoda konsonántta ja vokála gaskkas, nugo ovdamearkka dihte *návet*, *banána*, *erohus*, *gáranas*.

Oahppit galget oahppat dovdat giela dábálaš stávenminstariid, ja bargovugiid maiguin ovdal lea bargan, sáhtta maiddá atnit dalle go bustávaovttastumit ja stávenminstarat šaddet váddáseabbon. Sáhtta maid geavahit ovdamearkkaid mat leat siidduin 40-44, sániid ektui mat álget konsonántačohkiiguin, ovdamearkka dihte dat mat álget *sp*, *st*-, *sk*, *sm*-, *dr*-, *tr*-, *bl*-, *br*-, *šl*-, *fr*- ja eará.

Čujolaš ja čuojohis konsonánttat: Fuones fonologalaš diđolašvuohta dahká váttisin gullat erohusa čujolaš ja čuojohis konsonánttain nugo *k/g*, *p/b*, *t/d*. Govat mat ovddastit vuostálas jietnadagaid, sáhttet leat doarjjan ja fuomášuhttit oahppái njálbmemotorihkalaš erohusaid jietnadagaid gaskkas. Sátneanalysaskovvi mii lea siiddus 49, lea áigeguovdil dán barggus. Artikulašuvdnakoarttat sáhttet maid leat buorre doarjja dán barggus.

Hutkat sániid: Kontrollerejuvvon sátnedovdáma sáhtta doarjut go oahppi hutká sániid mat álget dihto bustávain dahje bustávvačohkiin. Dán barggus ferte viežžat oahpes sániid, ja dasa maid dárbbášit oahppit veahki. Dákkár bargobihtát heivejit ohppiide geat rahčet sihke kompensatoralaš ja ii-automatiserešuvvan lohkamiin, ja bargobihtát geavahuvvojit go lea áigeguovdil bargat dihto bustávain dahje bustávvaovttastumiin. Bargobihtáin sáhttet leat okta, guokte dahje golbma áigeguovdilis bustáva nugo čájehuvvo vuolábealde:

Sánit mat álget *s*- sáhttet leat: *sabet*, *siivui*, *sohkar*, *suolu*, *seahkka* jna.
Sánit mat álget *šl*- sáhttet leat: *šloahhta*, *šlahti*, *šleđggon*, *šluhttet*, *šliettas* jna.
Sánit mat álget *nj*- sáhttet leat: *njoammil*, *njálgát*, *njálbmi*, *njuolla*, *njuoskkas* jna.
Sánit mat álget *sis*- sáhttet leat: *sisbuvssat*, *sisbivttas*, *sisdoallu*, *sismiessi* jna.
Sánit mat álget *ovda*- sáhttet leat: *ovdagovva*, *ovdabealli*, *ovdabargu*, *ovdagáddu* jna.

S	- eaŋkilbustávat čállojit iešguđet kortii
šl-	- konsonántačoahkit čállojit iešguđet kortii
nj-	- konsonántačoahkit mat ráhkadit ođđa jietnadaga, čállojit iešguđet kortii
sis-	- vuosttaš stávval muhtun sániin mat leat áigeguovdilast oahppái, čállojit kortii
ovda-	- moadde stávvala muhtun sániin mat leat áigeguovdilast oahppái, čállojit kortii

Sániid ja stávenminstariid analysa: Sátneanalysaskovi mii leat siiddus 49, sáhtta geavahit máŋgga ceahkis lohkanovdáneamis, muhto dat lea erenoamáš ávkkálaš ohppiide geat rahčet kompensatoralaš ja ii-automatiserešuvvan lohkamiin.

Kompensatoralaš lohkkiiid galgá dahkat diđolažžan ja doarjut vai jokset rivttes sátnedekodema, ja kompleaksa stávenminstariid hálddašeapmi álkidahtta automatiserenproseassa.

Skovi addá maid vejolašvuoda refleteret mii dagaha ahte sániid lea váttis lohkat, ja várra vel váddáseappot čállit. Ollu oahppit dárbbasit aiddo fal diđolašvuoda ja dárkilvuoda sátneanalysas, ja oadjebasvuoda movt lohkat ja čállit váttes sániid. Ná sáhtta skovi geavahit:

Sátneanalysaskovvi

Oahppit galget gávdnat sániid teavsttas ja bidjat daid rivttes ceakkočuldii. Jietnadatčuovvu sániid galgá bidjat A ceakkočuldii ja jietnadatspiehkasteaddji sániid ges B ceakkočuldii. C ceakkočuldii galgá čállit mii dahká ahte jietnadatspiehkasteaddji sániid lea váttis čállit. Go galgá gávnnahit dán, de ferte oahppi refleteret sáni. Dát bargu sáhtta leat ávkkálaš go galgá refleteret moalkás giellaáššiid, ovdamearkka dihte jietnadagaid main leat máŋga bustáva, nugo *nj* ja *lj*. Konsonántačohkiid mat eai ráhkat ođđa jietnadaga, sáhtta maid leat váttis lohkat ja daid berre oahppat ollisvuhtan, ovdamearkka dihte sániid mat álget *kr-*, *dr-*, *tr-*, *pr-*, *bl-*, *st-*, *sk-* ja eará.

Bargobihtáid mat leat siiddus 47, berre maid geavahit go bargá dáiguin jietnadatovttastumiiguin. Oahppit ožžot čađat veahki oahpaheaddjis dasa masa leat eahpesihkkarat (heivehuvvon doarjja).

Sidjiide berre maid oahpahit vuđolaččat dákkár stávenminstariid. Jus sii nagodit oahppat moalkás stávenminstariid (konsonántačohkiid) ja máhttit lohkat daid ollisvuhtan, de dat álkidahtta ja nanne lohkanadáiddu, ja lea buorre strategalaš doarjjan dekodebarggus. Dát fas nanne sátnedovdáma ja álkidahtta automatiserenproseassa.

Iešguđetlágan bargovugiid mihttomearri dán dásis lea ahte oahppit olahit kontrollerejuvvon sátnedovdáma ja nagodit automatiseret sátnelohkama. Dát bargu nanne maid stávendáiddu.

A Sániit mat čállojuvvojit nugo mii dadjat daid:	Á Sániit mat čállojuvvojit eará láhkai go mii dadjat daid:	B Mii lea váttis dáiinna sániin:
gos	liikon	ii
son	čiekčat	ie
somá	vástidii	v, d
mánnu	guovlu	v
doppe	guolli	uo

Sørensen (1986): Arbejdsbog Helhetslesing på mellomtrinnet.

Kompensatoralaš lohkkiid geavatalaš oahpahuovdamearkkat

Ovdamearkkat mat leat vuodđuduvvon golmma oahppi beroštumiide. Čuovvovaš bargovuogi sáhtá geavahit buot golmma ovdamearkkas.

- Ságastallojuvvo beroštumiid birra, mat dán golmma oahppis leat biillat, oaggun ja spábbačiekčan.
- Beroštumit sárgojuvvojit.
- Oahpaheaddji ja oahppi ráhkadeaba cealkagiid.
- Oahpaheaddji čállá daid.
- Oahpaheaddji lohka cealkagiid, oahppi ja oahpaheaddji lohka cealkagiid.
- Oahppi čállá cealkagiid nubbehusčálusinn linnjái 1.
- Oahpaheaddji čállá cealkagiid sániid vuollálagas.
- Oahpaheaddji ja oahppi bargaba ovtastávvalásiid analysain ja syntesain, geahča bargobihtáid ovdamearkkaid siidduin 40-42.
- Maŋnel go lea gieđahallan sániid, de lohka oahppi sániid rivttes ortnegis.
- Máhco árkkas, diktere sániid ja oahppi čállá daid.
- Čuohta cealkagiid sániid sierra ja oahppi borda sániid fas cealkkan.
- Ráhkát maidái jearaldatcealkagiid sániiguin.
- Oahppi lohka teavsta dassázii lohka njuovžilit.
- Loahpas oahppi čállá cealkagiid diktáhttan linnjái 2.

Ovdamearka 1

Áslagis lea biila.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Lea ođđa biila.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Das lea alit ivdni.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Giedáhala sániid: loga sániid oahppái dassážii go oahppi máhttá lohkat daid doarjaga haga, máhco árkká ja oahppi čállá dasto sániid diktáhttan.

Áslagis
lea
das
ođđa
ivdni
alit
biila

Cealkkabihttábordin: Čuohpa cealkaga sániid bođusátnin ja bordde daid fas oktii. Ráhkát mánjga cealkaga main lea mearkkašupmi, daiguin seamma sániiguin.

Áslagis	lea	biila
---------	-----	-------

das	lea	alit	ivdni
-----	-----	------	-------

lea	ođđa	biila
-----	------	-------

•	•	•	?	?
---	---	---	---	---

Ovdamearka 2

Elles lea fanas.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Son liiko guliid bivdit.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Odne gottii sáiddi.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Eadni málestii dan.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Gieđahalli sániid: Jietnadeahkki sániid, lohkki sániid dassážii go oahppi máhtta lohkat daid doarjaga haga, máhccu árkkka ja oahppi čállá dasto sániid diktáhttan.

guliid
dan
son
odne
fanas
málestii
lea
bivdit
gottii
eadni
sáiddi
liiko
Elles
guliid

Juoge sániid stávvaliidda ja bircostáve daid:

fanás odne sáiddii

fa-	-nas
-----	------

od-	-ne
-----	-----

sáid-	-dii
-------	------

Cealkkabihttábordin: ČuoHPa cealkaga sániid bođusátnin ja bordde daid fas oktii. Ráhkát máŋga cealkaga main lea mearkkašupmi, daiguin seamma sániiguin.

Elles	lea	fanás
-------	-----	-------

son	liiko	bivdit	guliid
-----	-------	--------	--------

odne	son	gottii	sáiddi
------	-----	--------	--------

eadni	málestii	dan
-------	----------	-----

•	•	•	•	•	?	?	?
---	---	---	---	---	---	---	---

Ovdamearka 3.

Mii galgat čiekčat spáppa.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Mii galgat gilvvohallat.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Mun doaivvun mii vuoitit.

Nubbehusčálus 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Gieđahalli sániid: Jietnadeahkki sániid, geavaheahkki bargobihtáid siidduin 40-42, lohki sániid oktii vel, máhccu árkká, ja oahppi čállá dasto sániid diktáhttan.

mii
gilvvohallat
čiekčat
doaivvun
spáppa
mun
vuoitit
galgat

Juoge sániid stávvaliidá ja bircostáve daid:

čiek-	-čat
-------	------

spáp-	-pa
-------	-----

vuoit-	-tit
--------	------

Cealkkabihttábordin: Čuohpa cealkaga sániid bođusátnin ja bordde daid fas oktii. Ráhkát mán̄ga cealkaga main lea mearkkašupmi, daiguin seamma sániiguin.

mii	galgat	čiekčat	spáppa
-----	--------	---------	--------

mii	galgat	gilvvohallat
-----	--------	--------------

mun	doaivvun	mii	vuoitit
-----	----------	-----	---------

•	•	•	?	?	?
---	---	---	---	---	---

li-automatiserešuvvan lohkkiid detálljabarggut

Oahppit geain lohkan ii leat automatiserešuvvan, lohket njozet ja dárkilit. Sii bissot kontrollerejuvvon sátnedovdáma dásis ja automatiserenproseassa ii boađe johtui. Sivvan dasa sáhtta leat ahte lohkana vuoddu lea eahpesihkar. Nubbi hypotesa lea ahte muhtun ohppiin lea ráddjejuvvon muitokapasitehta ja ahte dát sáhtta leat sivvan váilevaš automatiseremii.

Oahppit geain lea váttisvuohta automatiseret lohkana, dárbbasit ollu geardduheami, ja sii fertejit oahppat buriid strategijaid sihke dekodemii ja máhtu háhkamii. Stávvallohkan ja máhttit juohkit sániid morfemaide, leat ávkkálaš lohkanstrategijat dáidda ohppiide. Mángasat leat automatiseren oanehis sániid lohkana, muhto rahčēt guhkes sániiguin. Automatiseren lea proseassa mii čađat lea jođus, ja mii álgá juo dalle go vuosttaš jietnadagat gessojuvvojit oktii smávva jietnadatčuovvu sátnin. Go automatiseren ii dáhphuva, de sáhttet oahppit dárbbasit ođđa álggu lohkamis. Dalle sáhtta leat áigejuovdil dárkilit bargat stávvaliiguin ja geavahit bircostávema.

Stávvallohkan

Oahppi berre vuđolaččat oahppat bargat stávvaliiguin, go stávvallohkan sáhtta doarjut ortográfalaš lohkana/ollessátnelohkana. Eanaš lohkkat geavahit stávvaliid eanet ja unnit diehtemeahttumit go deivet ođđa, amas ja váttes sániid maid galget lohkat dahje čállit. Oadjebasvuohta stávvaliid geavaheamis nanne ja ovdánahtta buot ohppiid lohkanáiddu, muhto erenoamážit sin, geat rahčēt automatiseremiin. Stávvallohkana álgoálgosaš vuđolašvuohta namuhuvvui kompensatoralaš lohkkiid doaibmabidjun. Eahpesihkkaris lohkkat geain leat automatiseren-váttisvuođat, dárbbasit čielga struktuvrra ja njuolggadusaid go galget oahppat lohkat guhkes sániid.

Stávvaljuohkima njuolggadusat

Oahppit berrejit oahppat stávvaljuohkima ovttageardán njuolggadusaid. Oahpat ohppiide vokálaid ja konsonánttaid. Váldonjuolggadus stávvaljuohkimis lea ahte nubbi stávval álgá konsonánttain dahje konsonántačoahki ja duppalkonsonántta maŋemus konsonánttain, ovdamearkka dihte *bea-na*, *guol-li*, *geađ-gi*. Muhtun konsonántačohkiid ii galgga juohkit, nu go ovdamearkka dihte *hj* ja *hl*, *da-hje* ja *gi-hli*. Diftonŋaid ii galgga juohkit, ovdamearkka dihte *stuo-ris*, ja stávvalrájis ii galgga báhcit dušše okta vokála, ovdamearkka dihte *eret*, *ero-hus* (Nickel 2024). Juohke stávvalis galgá leat okta vokála. Vuosttaš stávvalis galgá leat vokála dahje diftonga. Go oahppit galget oahppat juohkit sániid stávvaliidda, de sáhttet ná bargat:

Guođe “áimmu” bustávaid gaskii go čálát sáni:

h á s t a l u s a t

Sázas vokálaid vuollái, áinnas rukses sázuin:

h á s t a l u s a t

Bija ceakkosázu juohke stávvala gaskii:

h á s | t a | l u | s a t

Speaččo ja jietnat sániid čielgasit stávvaliid mielde. Oahppi gelbbolašvuohta mearrida man dárkilit galgá giedahallat stávvaliid. Muhtin oahppit dárbbasit njuolggadusaid movt juohkit stávvaliidda ja diđolažžan dahkat stávvaliid go jietnadit daid čielgasit ja vel spežžot daid. Oahppit geain lea dysleksija, dárbbasit dávjá maiddái bircostávet sániid vai ohppet dán dáiddu ja máhttet dan geavahit geavatláččat.

Ohppiide geain lea eahpesihkkaris fonologalaš vuodđu ja geain leat váttisvuodát analysain ja syntesain, berre vuđolaččat oahpahuvvot movt bargat bircostávemiin.

Bircostáven

Bircostávemis galgá čállit stávvaliid lihpuide/birccuide. Das boahdá ge namma bircostáven. Go automatiserenproseassa manná njozet, ja fonologalaš vuodđu lea eahpesihkar, de dán sáhtta nannet bircostávemiin, mii lea bargovuohki mii nanne maiddái vuodđolohkandáiddu. Bircostávemis bargá earjkilsániid analyseremiin, sihke visuálalaččat ja auditiivvalaččat. Dát bargovuohki nanne jietnadat-bustávva-máhtu, jietnadatovttastahttima, stávvallohkama ja čállima ovttá ja seamma bargoproseassas.

Bargu čađahuvvo mángga ceahkis. Vuosttažettiin čájehuvvo visuála analysa ja syntesa, dasto čájehuvvo auditiiva analysa ja syntesa. Oahpaheaddji čađaha proseassa oahppi ovddas dassáži go oahppi ieš máhtta bargat dan, muhto oahpaheaddji dárbbaslaš doarjagiin. Dađistaga, go eará ja ođđa sániid galgá juohkit stávvaliidda, de beassá oahppi ieš geahččalit ja oahpaheaddji doarju dakko gokko lea dárbu. Oahpaheaddji galgá álggos čájehit buot oasseproseassaid, ja dáidu sirdojuvvo dađistaga oahppái. Oahppi galgá olles áigge oažžut dárbbaslaš doarjaga dassáži go hálldaša proseassa iehšanalaččat ja dáidu lea internaliserejuvvon.

Dát lahkonanvuohki sáhtta leat buorre molssaeaktu go oahppi agi ja láddama geažil lea dárbu bargat vuodđolohkandáidduin eará vuogi mielde go vuosttaš ja nuppi luohkás. Bargu galgá nannet oahppi áddejumi sániid jietnadatstruktuurras ja čállinvuogis, ja leat reaidun máhttit analyseret amas ja váttes sániid.

Visuála analysa ja syntesa bustávva- ja stávvaldásis

Čále sáni stuora čállagiin:

hás-	-ta-	-lu-	-sat
------	------	------	------

1. Jietnat ja gease oktii vuosttaš stávvala jietnadagaid. Loga vuosttaš stávvala dábálaš vuogi mielde.
2. Jietnat ja gease oktii nuppi stávvala jietnadagaid. Loga vuosttaš ja nuppi stávvala dábálaš vuogi mielde.

3. Jietnat ja gease oktii goalmát stávvala jietnadagaid. Loga vuosttaš, nuppi ja goalmát stávvala dábálaš vuogi mielde.
4. Jietnat ja gease oktii njealját stávvala jietnadagaid. Mana ruovttoluotta ja loga buot stávvaliid dábálaš vuogi mielde.
5. Olles sátni lea dál gieđahallon visuálalaččat jietnademiin ja stávvallohkamiin.
6. Čuohpa stávvalbirccuid bođustávvalin ja mii mannat auditiiva analysii.

Auditiiva analysa ja syntesa bustávva- ja stávvaldásis

hás-	-ta-	-lu-	-sat
• • •	-ta-	-lu-	-sat
• • •	• •	-lu-	-sat
• • •	• •	• •	-sat
• • •	• •	• •	• • •

1. Visuála doarjja váldojuvvo dađistaga eret go jorgala lihpuid main leat stávvalat, ovtta nuppi maŋis.
2. Dál oahppi ferte ieš gávdnat jietnadagaid go jietnada stávvala njozet.
3. Oahppi jietnada ja geassá oktii ovtta ja ovtta stávvala, - dárbbášlaš doarjagiin. Liigedoarjjan sáhtá bidjat čuoggáid birccuid duogábeallái mat čájehit galle jietnadaga leat stávvalis.
4. Go sátni lea gieđahallon dárkilit sihke visuálalaččat ja auditiivvalaččat, de čállojuvvo diktáhttan.

Kommentára bircostávemii: Dárkilis ja vuđolaš bircostávema ii galgga agibeaivve bargat, muhto dat galgá veahkehit šaddat buorren sátnedekodejeaddjin, čeahppi lohkat stávvaliiguin, vuđolaččat analyseret váttes sániid nu ahte daid sáhtá sihke lohkat ja čállit riehta. Oahpaheaddji ferte čađat árvoštallat man ollu veahki ja doarjaga oahppi dárbbáša vai bargovuohki automatiserešuvvá nu ahte oahppi sáhtá dan geavahit iehčanas lohkan- ja čállinbargguin.

Diftonŋaid berre merket guvttiin birccuin, go dan čállit guvttiin bustávain. Daid sáhtá maŋjel merket rieggáin, vai šaddá šaddá sihke visuálalaččat ja auditiivvalaččat čielggas ahte daid galgá lohkat oktan jietnadahkan, nu go dán ovdamearkkas:

eal-	-ga
• • •	• •

Skovvi mii sáhtta leat mielde nanneme stávvaldiđolašvuoda

Iešguđet skoviiguin sáhtta bargat stávvaldiđolašvuodain mángga sierra vuogi mielde. Dán mii dahkat vai oahppit ohppet dárkilit analyseret sániid. Skovi mii lea vuolábealde, sáhtta geavahit árrat oahppanáigodagas. Álggos dan sáhtta geavahit go bargá guovttestávval sániiguin, muhto dađistaga viiddiduvvo skovvi nu ahte sáhtta dan geavahit maiddái go bargá sániiguin main leat mánga stávvala.

Bargat stávvaliiguin:

Čále teavstta sániid maid leat guokte stávvala	Čále stávvaliid goabbat ceakkočuldii	
ustit	us-	-tit
čuovga	čuov-	-ga

Idea lea vižžojuvvon girjjis Sørensen (1986): Arbeidsbog, Helhetslesing på mellomtrinnet. Gyldendal.

Oahppit geain ii leat automatiserešuvvan lohkanáidu, geavahit dávja coages árvádaddanstrategiija go lohket, ja sii dárbbasit veahki hárjehallat dárkilis sátneanalyssa. Dan sáhtta dahkat iešguđetlágan sátneanalysaskoviiguin. Go bargá stávvaliiguin, de ii dušše nanne stávvaldiđolašvuoda, muhto dat maiddái váikkuha dárkilis sátneanalysii mii nanne riektačállima.

Čuovvovaš skovvá čállojit dihto meari sánit, ja sánit juhkkovuvvojit stávvaliidna: 1. stávval čállo 1. ceakkočuldii, 2. stávval čállo 2. ceakkočuldii ja nu ain.

Čále sániid teavsttas	Čále sániid stáv-va-liid			
	1. stávval			
dávgi	dáv-			
eahki	eah-			
ášši	áš-	2. stávval		
kantuvra	kan-	-gi		
dábálaš	dá-	-ki		
		-ši	3. stávval	
		-tuv-		
		-bá-		
				eará
			-ra	
			-laš	

Álgovuolgalaš skovvi lea girjjis Frost (1986): Lærerveiledning Helhetslesing på mellomtrinnet, Gyldendal

Skovi masa bidjá ovttá- ja mánggastávval sániid ruvttuid sisa, sáhtta maid geavahit go galgá veahkehit ohppiid analyseret sániid sihkkareappot ja dárkileappot. Sáni vokála- ja konsonántaortnet mearrida sajádaga. Vai dán nagoda bargat, de ferte oahppi dárkilit analyseret sáni sihke jietnadat- ja stávvaldásis. Dát nanne sáni jietnadatráhkadusa diđolašvuođa. Nu guhká go lea dárbbášlaš, de galgá rávisolmmoš diđolaččat jođihit fuomášumi. Bargobihtta lea ávkkálaš vaikko eai buot sánit biddjojuvvo skovvá. Sáni analysa, bargoproseassa, dat lea dehálaš.

Stávvaljuohkin ruvttuide, ovdamearka:

Sánit main leat okta dahje eanet stávvalat																						
Sánit main lea okta stávval ja unnimusat golbma bustáva							Sánit main leat _____ stávvala ja unnimusat _____ bustáva															
1 dan							6 málli															
2 leat							7 oažžut															
3							8															
4							9															
5							10															
	k	k	v	v	k	k		k	k	k	v	v	k	k	k	v	k	k	v	k	v	k
1								6														
2								7														
3								8														
4								9														
5								10														

Álgovuolgalaš skovvi lea girjies Sørensen (1986): Arbejdsbog.
 Helhetslæsning på mellemtrinnet. Gyldendal.

Tabealla ferte heivehuvvot sániide maiguin galgá bargat.

Bihttábordinmuitalus

Bihttábordinmuitalus lea vejolaš bargovuohki go galgá nannet automatiserenproseassa, muhto bihttábordinmuitalusaid sáhttá maiddá geavahit kompensatoralaš lohkkiide. Dat sáhttá leat veahkkin dahkame dekodema dárkileabbon. Namma *bihttábordinmuitalus* boahdá das, go teaksta lea juhkkjuvvon stávvaliid dego bihttábordin.

Go bargá bihttábordinmuitalusaiguin, de sáhttá nannet sihke jietnadat- ja stávvaliidolašvuoda. Go bihttábordinmuitalus loahpas geavahuvvon viežžandiktáhttan, de nannejuvvo stávvaliidolašvuhta vel eanet.

Bihttábordinmuitalusa bargovuohki

- Teaksta mii ii berre leat menddo guhkki, lohkkjuvvon dárbbalaš doarjagiin.
- Oahppi gávdná vokálad ja merke daid.
- Stávvalat merkejuvvojit, geahča sáni *hástalusat*, siidduin 55-56.
- Teaksta lohkkjuvvon ja deaddu biddjo stávvaliid.
- Go teavsttain lea vuđolaččat bargan, de dan bidjá eret.
- Oahpaheaddji lea čállán teavstta stávenbirccuide mat čuhppjuvvojit.
- Stávenbirccut biddjuvvojit beavddi ala.
- Oahppi sirre birccuid ceakkočuolddaide. Vuosttaš stávval biddjuvvon gurut beallái, ja de čuvvot gaskastávvalat, ovtastávvalsániit ja loahppastávvalat. Gaskamearkkat (čuokkis, rihkku, jearaldatmearka) biddjuvvojit sierra ceakkočuldii.
- Oahppi manná tekstii mii lea biddjon eret, ja lohka ovtta oasi nu vuđolaččat ahte son sáhttá muitit stávvaliid. Dán oasi galgá dál ođđasit hukset stávvalbirccuiguin. Oahppi manná ruovttoluotta ja iska teavstta dušše fal jus lea áibbas bágggu. Geahččal movttiidahttit oahppi dušše váldit nu ollu sániid go lea realisttalaš muitit. Seammás berre maid movttiidahttit nu ahte oahppi ii váldde menddo unnán sániid, muhto baicca lohka dárkilit dan oasi maid lea válljen váldit mielde.
- Go olles teavstta lea ođđasit huksen stávvalbirccuiguin, de lohka dan ođđasit.
- Detálljargu galgá addit oahppái stuorát ipmárdusa das movt sániit leat huksejuvvon ja nu maiddá buoridit lohkanáddejumi ja lohkanadáiddu. Lea go bargu lihkestuvvan, sáhttá iskat go sihta oahppi čujuhit stávvaliid logadettiin (čuvddiin lohkat).
- Loahpas sáhttá oahppi čállit “bihttábordinmuitalusa” viežžandiktáhttan. Dat mearkkaša ahte son dárkilit lohka ovtta oasi muitalusas ja manná nuppi beavdá gos čállá dan oasi. Fysalaš sirdin galgá leat veahkkin doalahit muittus dan maid galgá čállit. Ii galgga leat menddo álki mannat ruovttoluotta iskat čállosa. Jus oahppi ferte dahkat dan, de berre oahppi go viežžá ođđa teakstaoasi, movttiidahttit muittohallat dán ođđa teakstaoasi nu bures ahte muitá dan (Frost 1992 s. 30, dahje Frost 1998 s. 133-134).

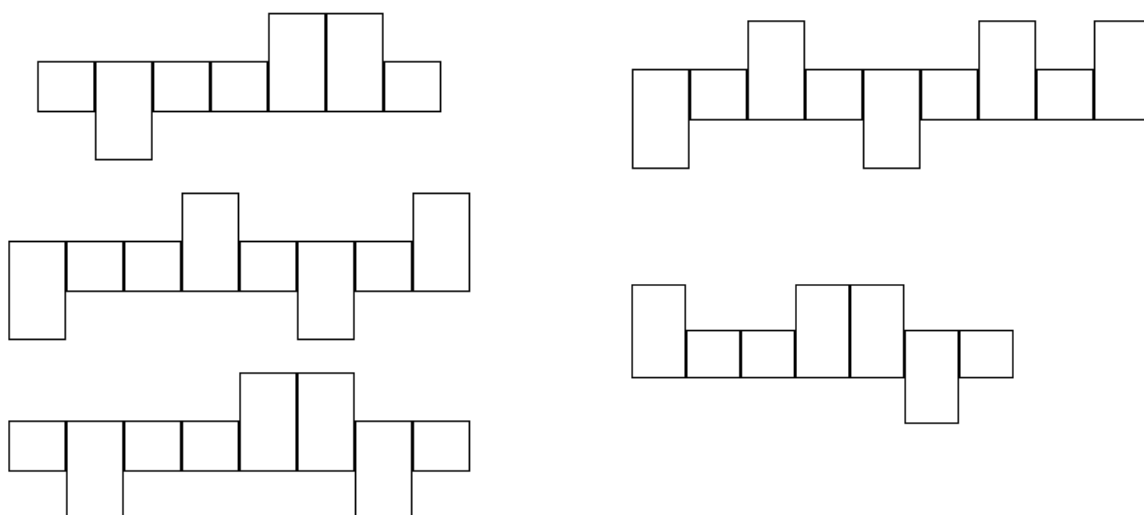
Lohkan ja čállin váikkuhit nubbi nubbái. Lohkan veahkeha ovddidit čállima, ja čállin veahkeha ovddidit lohka. Oahpahusdili ollisvuhta mearrida galgá go bihttábordinmuitalusa geavahit viežžandiktáhttan.

Bihttábordinmuitalusa ovdamearka:

Dán vahkku mun áiggun lubmet. Dál galget luopmánat leat láddan. Mun vuolgán iežan čiegus jeaggái.

Dán	vah-	-ku	mun	áig-	-gun
lub-	-met.	Dál	gal-	-get	luop-
-ma-	-nat	leat	lád-	-dan.	Mun
vuolg-	-gán	ie-	-žan	čie-	-gus
jeag-	-gái.				

Eanet silhuehttabargobihtát: Silhuehttabargobihtát sáhttet maid leat ávkkálaččat go oahppi dárbbáša doarjaga oahppat váttes stávenminstariid. Dan sáhtta geavahit kompleaksa sániide main guokte bustáva dahket ođđa jietnadaga, sániide main leat bustávat mat eai jietnaduvvo, dahje eará kompleaksa bustávvaovttastumiide ovdánan dásis. Oahpaheaddji sárgu sániid rámmaid ovddalgihtii. Vuolábealde rámmat heivejit ovdamearkka dihte sániide *njuolla*, *gatnjalat*, *gardnjil*, *duollji*, *njeallje*.

Ovdamearka movt sáhtá bargat:

- Sárggo silhuehtaid ovddalgihtii, ovdamearkka dihte njeallje.
- Čále ovddalgihtii seamma ollu sániid go silhuehtaid, ja juohke silhuehtii galgá okta sátni heivet.
- Oahpaheaddji lohká ovttá sáni.
- Oahppi čujuha dan silhuehtii masa sátni heive.
- Oahppi čállá sáni silhuehta doarjagiin.
- Oahpaheaddji gokčá silhuehta.
- Oahppi čállá sáni geahčakeahtá silhuehtii.
- Oahppi iská lea go sátni čállojuvvon riehta.

Morfemabargu

Go gielalaš diđolašvuohta ja lohkanáidu lea ollen dihto dássái ja oahppit hálldašit stávvallohkama, de berrejit sii oahppat dovdat morfologalaš prinsihpa, mii mearkkaša juohkit sániid mearkkašumi mielde. Dat sisttisdoallá máhtu sániid formálalaš ráhkadusa birra, - morfemaidda, sátnemáddagiid, sojahanhámiid ja gehčosiid birra.

Ovdamearkka dihte sánis *oappát* lea vuodđomáttá *oappá-* ja sojahangeažus lea -t. Sánis lea maid dássemolsašupmi *bb-pp*, go sojaha sáni ovttaidlogu nominatiivvas (*oabbá*) mánggaidlohkui (*oappát*).

Oahpaheaddji ja oahppi sáhttiba gávdnat goallossániid teavsttas, ovdamearkka dihte *bátnedoavttir*, *muohtaáddjá*, *mearragáddi*, ja geahččalit juohkit daid smávit sániide, dahje soai sáhttiba gávdnat earjkilsániid teavsttas maiguin sáhtá ráhkadit goallossániid. Sániin *skuvla* mii sáhttit ráhkadit *skuvla-visti*, *skuvla-diibmu*, *skuvla-girji*, *skuvla-biebmu*, *skuvla-busse*, *skuvla-bargu*. Muhtumin okta sojahanhápmi gidde oahppi fuomášumi, ovdamearkka dihte *-idda*, *-ide* dahje *-guin*.

Álgobargu morfemaiguin, sánit sáni siste:

Geavat guhkebuš sániid, ja oza stoahkamiin nu ollu sániid go vejolaš juohke sáni siste.

Čále sáni. Galle sáni gávnnat dán sáni siste:

JUOLGELÁHPI: juolge, láhpi, juo, áhpi.

Galle sáni gávnnat dán sáni siste:

SUGADANSTUOLLU: sugadan, stuollu, su, suga, dan, ollu

Liigebarggut morfemaiguin:

- Vállje vuodđomáddaga/vuodđooasi teavsttas ja divtte oahppi gávdnat goallossániid maid vuolggasadjin lea dat dihto vuodđomáttá. Vuodđomáddagis *stuollu* mii sáhttit ráhkadit ovdamearkka dihte sániid *mánáidstuollu*, *gievkkanstuollu*, *biilastuollu*. Stuollu sátni mearusoassin, ja sojahemiin, ges sáhttit ráhkadit sániid *stuolločielgi*, *stuollojuolgi*, *stuollosadji* ja nu ain.
- Ohppiide sáhtta fuomášuhttit sániid sojahangehčosiid go leat gergosat dasa, lassin diftonŋanjuolgami/vokálarievdamii ja dássemolsašupmái. Dan oktavuođas lea lunddolaš fuomášuhttit ja bargat kásusiiguin. Ovdamearkka dihte:
 - Nominatiiva hámis mánggaidlogus, *stuolut*, molsašuvai guovddáškonsonántta *ll - l* ja geažus *-t* lasihuvvui.
 - Illatiiva hámis ovttaidlogus, *stullui*, ges njuolga diftonŋa *uo-u*, ja geažus *-i* lasihuvvo.
 - Illatiiva hámis mánggaidlogus, *stuoluide*, ges lea dássemolsašupmi *ll-l* ja geažus *-ide* lasihuvvo.
- Sáhtta maid fuomášuhttit suorgásiid (suorggidangehčosiid), ja movt daiguin sáhtta ráhkadit odđa sániid. Ovdamearkka dihte:
 - *-vuohta*, mii láktašuvvá substantiivvaid nominatiivva hápmái, nu go sátnái *mánná*, *mánnávuohta* ja earret eará adjektiivvaid nominatiivva hápmái, nu go *buorrevuohta*.
 - *-laš*, mii earret eará láktašuvvá bárrastávval nomeniid geahnohis dássái, nu go sátnái *luondu*, *lunddolaš*, muhtun bárahisstávval nomeniidda, nu go *dárbblaš*. Dát sánit sáhttet dalle adnot adjektiivvan, nu go sátni *sápmelaš* (sápmi), ja advearbbain, nu go *dobbelaš* (doppe).
 - *-(j)uvvot*, mii láktašuvvá bárrastávval vearbbaidd gievrramus dási sátnemáddagii, nu go sátnái *oaggut*, *oggojuvvot*. Dáin sániin sáhtášii maid fuomášuhttit oahppi diftonŋanjuolgama *oa-o*, ja movt vokála molsašuddui *u-o*.
- Oahppi gávdná teavsttas sániid main leat gehčosat: *viehka-lit*, *basa-dit*, *vázzi-goahtit*. Sáhtta dasto válljet ovttá dáin sániin ja oahppi galgá gávdnat eanet sániid main lea seamma geažus, ovdamearkka dihte:
 - **-lit**: *viehka-lit*, *girdi-lit*, *lohka-lit* ja nu ain
 - **-dit**: *basa-dit*, *huma-dit*, *juoigga-dit* ja nu ain
 - **-goahtit**: *vázzi-goahtit*, *čuoiga-goahtit*, *lohka-goahtit* ja nu ain
- Jus oahppi lea gearggus dasa, de sáhtta fuomášuhttit eará gehčosiid maid, nu go oamastangehčosa sániin *eadni*, *eatnis* ja *oabbá*, *oappáška*.

Evttohuuvvon bargovuogi berre geavahit ohppiid teavsttaide. Muhto dán máhtu sáhtta maiddái bidjat struktuvrii nugo čuovvovaš ovdamearka čájeha.

1	Sániid sáhtta goallostit oktii ođđa sátnin ná: Meahcci + skuovat = meahcceskuovat Geavat dáid sániid ja ráhkat ođđa goallossániid: Stuoris, eana, viellja, muorra, lasta, biila
2	Goallossániid sáhtta juohkit ođđa sániide: Muorrabircu = muorra + bircu Juoge dáid sániid: Spábbačiekčan, skuvlafága, tevdnengirji, luoddaearru, ealgabivdu
3	Ovttá earhkilsánis (vuodđomáddagis) sáhttit mii ráhkadit ođđa sániid ná: ILLU, ILOLAŠ, ILLUDIT, ILLUSÁHKA Ráhkat ođđa sániid dáiguin vuodđomáddagiiguin: Lihkku, olmmái, giitu
4	Sániin sáhttet leat iešguđetlágan sojahangehčosat. Gávnná sániid main lea seamma sojahangeažus go: Mánáiguin, ádjáiguin, beatnagiiguin Gávnná sániid main leat dát gehčosat: -id, -t, -s
5	Sániin sáhttet leat iešguđetlágan gehčosat. Gávnná sániid main lea seamma suorggidangeažus go: Oahpásmuvvat, boarásmuvvat, ráhkásmuvvat Gávnná sániid main leat dát gehčosat: -dit, -lit, -tuvvat, -hallat

Min gielas leat mánga vierissáni. Go lea ipmirdan dáid sániid osiid vuodđomearkkašumi, de sáhtta leat álkibut sihke ipmirdit ja čállit dáid sániid. Sátnečilgehusat ja doahpágiid definišuvnnat leat danin dehálaččat álo go bargá morfemaiguin. Iskka leat go oahppis ovddeš vásáhusat sániin, ja maid dat sisttisdoallá. Gávnná eanet ovdamearkkaid movt dát sátni lea geavahuvvon. Oahppi sáhtta sihke mitalit ja čállit maid sátni mearkkaša.

Grammatihkka

Go oahppit leat gielalaččat gergosat, de sáhtta bidjat fokusa sátneluohkáide ja eanet formálalaš grammatihka oahpahussii. Guovdilastte álggos substantiivvaid ja vearbaid. Mii leat oaidnán movt sáhtta bargat sátneluohkáiguin ja sojahanhámiiguin. Bargga daiguin eará sátneluohkáiguin go lea áigeguovdil, muhto oahppit galget álggos ipmirdit sániid funkšuvnna gielas ovdal go čalmmustahttit grammatihka ja formála vuogádaga. Lea unnán ávki máhttit sátnesojaheami bajil jus ii dieđe movt sániid galgá praktihkalaččat geavahit. Doaibmi ipmárdus berre leat sajis ovdal go sániid bidjá formála skovvá. Ovdamearka dihte ná:

Nammasánit (substantiivvat) – nominatiiva, bárahisstávvalsánit

Ovttaidlohku	Máŋggaidlohku
dihtor	dihtorat

Nammasánit (substantiivvat) – nominatiiva, bárrastávvalsánit

Ovttaidlohku	Máŋggaidlohku
mánná	mánát

Dahkansánit (vearbbat) – Indikatiiva modusis, ovttaidlogus

Persovdna	Dálááigi (preseansa)	Vássánaigi (preterihhta)
1p	logan	lohken
2p	logat	
3p		

Dá leat dušše muhtun ovdamearkkat movt sáhtta bargat sojahemiin tabeallaid bokte. Dán barggus sáhtta ohppiide fuomášuhttit kásusiid ja sojahanhámiid, ja erenoamážiid sojahangehčosiid, diftonjanjuolgama, vokálarievdama ja dássemolsašumi.

Cealkkahábmien

Oahppit geain leat lohkanválttisvuodát, rahčet dávjá cealkkahábmemiin, sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Dát ii dávjá fuomášuvvo ovdalgo muhtun áiggi maŋŋá, daningo fokus lea álggos sátnedekodemii ja daidda váttisvuodaide mat leat das.

Ohppiid berre oahpahit ja bagadit fuobmát movt giela sáhtá geavahit máškidit. Berre oahpahit movt muhtin sánit lunddolaččat laktásit oktii sekveansan, ovdamearkka dihte: *Ihttin mii galgat mannat mátkái*. Go ipmirda movt sánit čohkiidit oktii sekveansan ja movt cealkka čohkiida unnit sekveanssain, de dat nanne ja álkidahtá barggu hukset buriid cealkagiid.

Go sániid sirddaša cealkagis, de oahppit fuomášit ahte muhtun sánit gullet oktii gihppun mat leat oassin stuorát ollisvuodas. Cealkagiid sáhtá rievdadit máŋgga láhkai. Ovdamearkkas mii lea siiddus 46, čájehuvvo bargovuohki mii nanne sihke stávvalsániid ja cealkkadiđolašvuoda. Go lohka cealkaga rievdaduvvon syntávssain, de oahppit bággehallet ovttaštáhtit buoret detálljaáddejumi buoret giellamáhtuin, nu ahte sáhttet lohkat iešguđet cealkagiid buoret intonašuvnnain ja maiddái buorebut ipmirdit teavstta sisdoalu.

Smávvasániin lea dehálaš funkšuvdna teavsttas. Konjunkšuvnnat čatnet ovdamearkka dihte mitalusa cealkagiid oktii ja dainna lágiin ráhkadit siskkáldas oktavuoda teavsttas. Eará háve de buhtejit smávvasánit ovdalis geavahuvvon sáni, ovdamearkka dihte *ja, muhto, dahje, vai*.

Geardduhuvvon lohkan detálljamuttus

Oahppi gii rahčá automatiseret lohkama, galggašii beassat lohkat ollu teavsttaid rievttis dásis. Teavsttain mat geavahuvvojit geardduhuvvon lohkamis, galgá oahppi hálddašit sullii 95 % sániin. Go galgá gávdnat dákkár teavsttaid, de sáhtá bivdit oahppi lohkat ovttas siiddu mas leat sullii 100 sáni (geahča vuolábealde). Jus oahppi lea eahpesihkar eanet go viđa sánis, de lea teaksta menddo váttis. Glaser & Searfoss (1988) gohčodeaba dán *The “first full of words” rule*, - “čorpma dievva sánit”-njuolggadussan, maiddái gohčoduvvon “vihtta-suorpma-njuolggadus” dahje “čorbma-geahččaleapmi”. Dát lea praktihkalaš “goansta” maid oahppit ieža sáhttet geavahit.

Go oahppi lohka teavstta máŋgga geardde, de lassána leaktu ja sihkarvuohta, seammás ii ovdán oahppi maŋŋel go lea lohkan teavstta eanet go 5 geardde. Munno vásáhus lea ahte ohppiin geat rahčet lohkamis, dávjá leat menddo váttis teavsttat maiguin hárbjehallat.

Vejolaš sivva manin oahppi ii nagot automatiseret lohkama, sáhtá leat ahte sus lea eahpesihkkaris fonologalaš vuoddu. Dan ferte danne árvvoštallat.

”Čorpma dievva sánit”

(maiddái gohčoduvvon **vihtta-suorpma-njuolggadus dahje čorbma-geahččaleapmin**) (friddja Glazer & Searfoss, 1988 vuodul)

Daja oahppái:

Vállje girjji.

Doala gieđa buot vihtta suorpma njuolga bajás.

Loga siiddu.

Juohke háve go boadát sátnái maid it máhte, de válddát ovttá suorpma vulos.

Jus buot vihtta suorpma leat vuollin go leat lohkan siiddu, de leat dus “čorpma dievva sánit”.

Geahččal lohkat vel guokte-golbma siiddu.

Jus dál maid oaččut “čorpma dievva sániid”, de lea girji menddo váttis.

Kommentára

Dál leat čilgejuvvon iešguđetlágan bargovuogit mat sáhttet veahkehit ohppiid ovdánahttit dakkaviđe ja sihkkaris sátnedovdáma go geavahit sihke stávvaliid ja morfologalaš strategijaid. Dát leat buori lohkanipmárdusa ja máškidis lohkanstrategijaid dárbbášlaš eavttut. Jus háliidat eanet dieđuid das movt sáhtta olahit automáhtalaš sátnedovdáma ja buori njuovžilvuoda lohkamis, de ávžžuhetne lohkat Klinkenberg 2005.

Muddu III.

Bargu ollisvuodain. Ovttahttin ja automatiseren

Teaksta galgá ođđasit lohkkjuvvot goalmát muttus. Vuosttaš muttus lei fokus ipmárdussii ja ovtta lohkát teavsta, ja dán muttus de lei fokus iešheanalaš ja njuovžilis lohkamii. Dál čájehuvvo hálddaša go oahppi, oahpaheaddji doarjagiin dahje doarjaga haga, dan maid oahpai detálljamuttus.

Nuppi muttus bargojuvvui daiguin detáljaiguin maid oahppi dárbbášii, su hálddašandási vuodul dahje movt son lei spiehkastan lohkamis. Nuppi muttu detálljabargu galgá váikkuhit dasa ahte lohkan šaddá kvalitatiivvalaččat buoret goalmát muttus. Dalle šaddá čielggasin geavaha go oahppi daid strategijaid ja dáidduid maiguin son lei bargan nuppi muttus nu ahte dát ovttahttojit lohkamii, ja lohkan šaddá eambo oadjebas ja njuovžileabbo. Dát gohčoduvvo maiddái ovttahttimin dannego lohkanstekniikka galgá doaibmat ovtta buriid ipmárdusproseassaiguin.

Go oahppi lohka teavsta oahpaheaddjái, de berreba soai reflekteret lohka. Mii lohkkjuvvui buorebut goalmát muttus go vuosttaš muttus? Manin? Mii lei ain váttis? Vejolaččat manin? Ollu ohppiin geat rahčet lohkamiin, lei unnán ipmárdus iežaset lohkamis, ja dat dagaha stuora eahpesihkarvuoda oppalaččat lohkanproseassa ektui.

Oahpaheaddji veahkeha dađistaga duddjot oahppái diđolašvuoda iežas lohkanáiddus ja movt nuppi muttu detálljabargu váikkuha sihkkaret lohkamii goalmát muttus. Go oahpaheaddji veahkeha oahppi oahpásmuvvat buorebut iežas lohkamii, de oázžu oahppi dieđu sihke iežas hálddašeamis ja daid hástalusaid birra mat sus leat. Dát sáhtta leat mielde álkidahttime dan stuora ángiruššama mii dárbbášuvvo go galgá oahppat lohkat.

Geardduhuvvon lohkamis lei stuora mearkkašupmi vai sátni automatiserešuvvá. Sihkkaris ja njoazes lohkan šaddá mánggain geardduhemiin jođanis ja sihkkaris lohkaamin, - automatiserešuvvan lohkaamin.

Go mángii lohka bures gieđahallon teavsta, de lohkanáidu nannejuvvo, jus teaksta lei heivehuvvon oahppi lohkanássái ja jus lohkanstekniikkalaš beliiguin lei bargojuvvon nu ahte oahppi lei dahkan dán máhtu iežas máhttun. Bargovuohki miellidibuktá ahte eanet ja eanet sátnit automatiserešuvvet, lohkanáidu nanusmuvvá ja lohkan šaddá njuovžileabbon. Oahppit ožžot eanet ja eanet dárkilet ipmárdusa teavsta sisdoalus go eanet sátnit lohkkjuvvojit riektá ja lei unnit árvádallan.

Teavsttaid maid geavaha geardduhuvvon lohkamii ja friddja lohkamii, galgá oahppi hálddašit sullii 95 % dásis vai olaha njuovžilvuoda lohkamis. Dát mearkkaša ahte jus

teavsttas leat sullii 100 sáni, de galgá oahppi hálddašit teavstta nu ahte ii darvan eanet go viđa sátnái. Geahča *Čorpma dievva sánit* siiddus 67. Muhtumin sáhtta boahtit ovdan ahte teaksta mii lea gieđahallon, lea leamaš menddo váttis ja ahte nuppi muttu barggus danne orru leame unnán dahje ii mihkkege ávkkiid. Dán birra fertet dalle ságastallat ohppiin, ja gávnnaht mii lei menddo váttis ja dahkat juoidá dainna.

Golmma muttu vuđolaš lohkanpahus váldá vuhtii buot beliid mat buori lohkanpahusas galget leat mielde. Dáiddut galget ohppojuvvot ja automatiserešuvvat, muhto daid vuolggasadjin galgá álo leat doaibmi oahppanproseassa mas ipmárdus ja reflekšuvdna boahdá ovdal formála hárjehallama. Goalmát muttu geardduhuvvon lohkan leage dat hárjehallanvuohki mii dárbbášuvvo go ođđa lohkan- ja čállindáidu galgá automatiserešuvvat ja šaddat dáidun mii lea álkit olámuttus. Vuosttaš muttus lei fokus ipmárdussii ja teavstta lohkat ovttaš, ja goalmát muttus lea fokus iešheanalaš ja njuovžilis lohkamii.

Gaskadási fágagirjjiid oahpahusteavsttaid ovdamearkkat

Dál moai ovdanbukte muhtin oahpahusovdamearkkaid gaskadási ohppiide geain ii leat automatiserešuvvan lohkan. Buohkat rahčet lohkamiin, ja lohkindáidu lea iešguđetlágan. Muhtumat leat maddái fonologalaččat eahpesihkkarat, ja geavahit árvádallanstrategiijaid. Sii leat maid eahpesihkkarat sániid čállinvuogis. Buohkain fertetit leat oktagaslaš heiveheamit. Teaksta ferte dájvja stuoriduvvot ja linnjágaska viiddiduvvot.

Teavsttat leat vižžon iešguđet luohkkácekkiin ja nu leat dat heivehuvvon ohppiide geain lea iešguđetlágan lohkindáidu. Geavatlaš barggus berre maddái teavsttaid ja detálljabargguid heivehit dan áigái mii lea juohke oahpahusbottus.

Oahppiovdamearka 1

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Vuosttaš muttu barggu vuodustus, geahča siiddu 35. Vuosttaš muttu bargovuogi čilgehus, geahča siiddu 36.

Bearašsuopmanat

Bearašsuopmanat gávdnojit juohke sajis máilmmis. Bearašsuopman lea dušše njálmmálaš gielas. Oarje- ja nuortasuopmanis leat bearašsuopmanat. Dat mearkaša ahte measta juohke unna gilážis ja báikkis hupmet olbmot iežaset bearraša dahje soga hupmanmálla mielde.

Teaksta lea vižžojuvvon girjjiis Giellabálggis 5 (Utsi & Eira, 2018, s. 142)

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Nuppi muttu barggu vuoduštus, geahča siiddu 38. Čuovvovaččat leat relevánta bargobihtáid ovdamearkkat mat sáhttet leat mielde lasiheame oadjebasvuoda sániid lohkamis.

1. Juoge dáid sániid stávvaliidda:

juohke njálmmálaš dušše gilážis

2. Bircostáve sániid:

juoh-	-ke	njálm-	-ma-	-laš	-ste
duš-	-še	gi-	-lá-	-žis	-ner

3. Gávnna sániid sáni siste:

bearašsuopman _____

nuortasuopmanis _____

hupmanmálle _____

4. Analysere sániid, loga daid ja reflekttere dan mii lea moalkái. Máhco árkká, čále sániid diktáhttan:

leat

dušše

dat

olbmot

dahje

mielde

Muddu III: Bargu ollisvuodain. Ovttastahttin ja automatiseren

Dán muttus lea fokus iešheanalaš ja njuovžilis lohkamii. Dál čájehuvvo hálddaša go oahppi dan maid lea oahppan detálljamuttus. Jus lohkan ii leat ovdánan vuosttaš muttus goalmát muddui, de lea bargu leamaš menddo váttis.

Oahppiovdamearka 2

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Vuosttaš muttu barggu vuoduštus, geahča siiddu 35.

Máinnastanvuogit

Álgoálbmogiid máinnastanvuogit leat eallán ja fievrriduvvon njálmmálaš mitalanárbevieru bokte. Ođđasit áiggis leat mitalusat čállojuvvon ja almmuhuvvon. Sihke aborgiinnaid ja sápmelaččaid mitalusat leat dávjá čadnon lundui ja elliide ja maiddái olbmuide. Mitalusaid dáhpáhusat leat sin iežaset guovllus ja birrasis.

Teaksta lea vižžojuvvon girjjis Giellabálggis 7 (Eira & Utsi, 2018, s. 134)

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Nuppi muttu barggu vuoduštus, geahča siiddu 38. Čuovvovaččat leat ovdamearkkat relevánta bargguin mat sáhttet leat mielde lasiheamen oadjebasvuoda sániid lohkamis. Fonologalaš vuoddu lea oalle buorre, muhto automatiseren váilu.

1. Juoge dáid sániid stávvaliidda:

čadnon arborgiinnaid

2. Bircostáve sániid:

čad-	-non
------	------

ar-	-bor-	-giin-	-naid
-----	-------	--------	-------

3. Gávnna sániid sáni siste:

máinnastanvuogit _____

mitalanárbevierru _____

álgoálbmogiid _____

4. Bargga dáiguin sániiguin:

eallán elliide

dávjá sápmelaččaid

Sátnediktáhta:

5. Ráhkát cealkagiid dáiguin sániiguin:

muitalusat leat dávjá čadnon lundui ja eliide

6. Cealkkabihttabordin

muitalusat	leat	dávjá	čadnon	lundui	ja	eliide
------------	------	-------	--------	--------	----	--------

•	•	?
---	---	---

Muddu III: Bargu ollisvuodain. Ovttaštáhttin ja automatiseren

Dán muttus lea fokus iešheanalaš ja njuovžilis lohkamii. Dál čájehuvvo hálddaša go oahppi dan maid lea oahppan detálljamuttus. Jus lohkan ii leat ovdánan vuosttaš muttus goalmmát muddui, de lea bargu leamaš menddo váttis.

Maŋŋonan lohkkiid doaibmabijut

Maŋŋonan lohkkat leat lohkkat geain iešguđet ceahkis lohkanovdáneamis leat leamaš váttisvuodát ásahit vuodđolohkandáidduid ja lohkan ii leat automatiserešuvvan. Muhtun maŋŋonan lohkkiin sáhttet vuodđolohkanstrategiijat ain leat eahpesihkkarat. Danin berrege árvvoštallat hálddašit go sii jietnadatovttahttima, máhttet go lohkat stávvaliiguin, máhttet go juohkit goallossániid mearkkašumi mielde ja lea go sis máhttu geavahit kompleaksa stávenminstariid. Ohppiin geat gohčoduvvojit maŋŋonan lohkkain, vurdojuvvo ahte lea dát máhttu, muhto jus dáiddut lea eahpesihkkarat, de šaddá lohkama vuodđu eahpesihkarin, ja lohkan ii danin automatiserešuva.

Lohkandáidu mii vurdojuvvo leat gaska- ja nuoraidskuvladásis, lea menddo gáibideaddji maŋŋonan lohkkái. Maŋŋonan lohkkat leat dábálaččat oahppan muhtin strategiijaid movt háhkat máhtu, muhto guhkin eret seamma dásis go sin

mieloahppit. Ohppiide ferte danne oahpahit buriid máhttoháhkkan- ja lohkanipmárdusstrategiijaid. Sii fertejit maid oahppat movt lohkama sáhtta geavahit iešguđet ládje, dan mielde galgat go mii lohkat aviissaid, ruktotabeallaid, románaid vai lohkameari eksámenii.

Oahppit geain leat giella-, lohkan- ja čállinváttisvuodát dárbbášit vuđolaš oahpahusa

sániin ja doahpagiin. Čilge ovdamearkka dihte ohppiide ahte badjedoaba lea čoaikkedoaba mas leat ollu vuolledoahpagat. Sáni *šattus* lea ovdamearkka dihte badjedoaba sániide *eappel*, *viidnemuorji*, *appelsiidna*, *plomma*, *banána* ja nu ain. Badjedoahpagis *šibit* leat vuolledoahpagat *gussa*, *sávza*, *gáica*, *spiidni*, *heasta*, *beana*, *bussá*. Sáni *ealli* lea ges sihke *šibihiid* ja buot eará *elliid* badjedoaba.

Berre maid bargat:

- Antonymaiguin: Sánit main leat vuostálas sisdoalut, ovdamearkka dihte *unni* ja *stuoris*, *oanehaš* ja *guhkki*.
- Synonymaiguin: Sánit mat mearkkašit seamma, ovdamearkka dihte *sátnegirji* ja *leksikon*, *buohccibiila* ja *ambulánsa*.
- Homonymaiguin: Sánit mat gullojit seamma ládje ja/dahje čállojuvvojit seamma ládje, muhto main lea goabbatlágan mearkkašupmi. Ovdamearkka dihte *gállu* (čoaskkes dálki dahje ámadajus) ja *geardi* (viessogeardi dahje geardi agi oktavuodas).

Buori lohkanpahussii gullá oahpahit geavahit oahppanstrategiijaid. Sáhtá dadjat ahte buorit lohkanstrategiijat ja buorit oahppanstrategiijat mannet giehtalagaid lohkanproseassas. Oahppit geat rahčet lohkanhálddu oahppamis, dárbbášit maidái dávjá oahpahusa das movt buoremusat sáhttet geavahit lohka máhtu ja dieđuid háhkamii.

Nuoraidskuvlla dási oahppogirjiid oahpahusteavsttaid ovdamearkkat

Oahpahusteavsttat mat dál ovdanbuktojuvvojit, leat ráhkaduvvon lohkanurssaide nuoraidskuvlla dásis, ohppiide geat ledje maŋŋonan lohkit. Ohppiin ledje maidái "ráiggit" lohkanvuodas, ovdamearkka dihte eahpesihkarvuohta das movt geavahit stávvajuogu funkšuvnnalaččat. Ollu sánit ledje automatiserešuvvan, muhto eai buot. Ohppiid sáhtá gohčodit maŋŋonan lohkin. Ollu lohkamis lei automatiserešuvvan, muhto sii ledje eahpesihkkaris lohkit iežaset luohkkáceahki lohkanhálddusaid ektui.

Oahppiovdamearka 1

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Vuosttaš muttu barggu vuodustus, geahča siiddu 35.

Digaštallat

Son sáhtá digaštallat sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Digaštallan mearkkaša oaivillonuhallan. Digaštallamis don ákkastalat ja ságaškušat ášši. Don sáhtá ovdamearkka dihtii digaštallat politihkalaš áššiid, dahje luohkká digaštallá gosa vuolgit skuvlamátkái.

Teaksta lea vižžojuvvon girjiis Šuvva Sámegealla vuosttašgiellan nuoraidceahkkái (Partapuoli & Anti-Sara, 2025, s. 228)

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Nuppi muttu barggu vuođuštus, geahča siiddu 38. Čuovvovaččat ovdanbuktojuvvojit bargobihtát mat sáhttet leat veahkkin nannemin oahppi vuođđoadjebasvuoda sátnelohkamis.

1. Juoge dáid sániid stávvaliidda:

ákkastalat čálalaččat politihkalaš

2. Bircostáve sániid:

ák-	-ka-	-sta-	-lat
-----	------	-------	------

čá-	-la-	-lač-	-čat
-----	------	-------	------

po-	-li-	-tih-	-ka-	-laš
-----	------	-------	------	------

3. Gávnna sániid sáni siste:

oaivillonuhallan _____

skuvlamátkái _____

4. Ráhkát cealkagiid (cealkkabihttábordin):

Digaštallamis don ákkastalat ja ságaškušat ášši

Sánit cealkkabihttábordimii:

Digaštallamis	don	ákkastalat	ja	ságaškušat	ášši
---------------	-----	------------	----	------------	------

•	•	?	?	?
---	---	---	---	---

Muddu III: Bargu ollisvuodain. Ovttahttin ja automatiseren

Dán muttus lea fokus iešheanaláš ja njuovžilis lohkamii. Dál čájehuvvo hálddaša go oahppi dan maid lea oahppan detálljamuttus. Jus lohkan ii leat ovdánan vuosttaš muttus goalmmát muddui, de lea bargu leamaš menddo váttis.

Oahppiovdamearka 2

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Vuosttaš muttu barggu vuoduštus, geahča siiddu 35.

Árvvut

Árvvut leat vuodđun min jurddašeapmái, mo mii áddet, dulkot ja reflekteeret iešguđetlágan áššiid dahje teavsttaid sisdoalu. Go don reflekteeret, juogát dieđuid, ákkastalat dahje ságaškušat, de sáhtát geavahit árvvuid veahkkin čilget mo don jurddašat. Árvvuid gávnnat maiddái mitalusain, máidnasiin ja muđui njálmmálaš árbevieruin.

Teaksta lea vižžojuvvon girjjis Šuvva Sámegeiella vuosttašgiellan nuoraidceahkkái (Partapuoli & Anti-Sara, 2025, s. 59).

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Nuppi muttu barggu vuoduštus, geahča siiddu 38. Nuppi muttu bargobihtát galget váikkuhit dasa ahte oahppi máhtta lohkat sániid dárkileappot danne go oahppi árvádattai ollu.

1. Juoge dáid sániid stávvaliidda:

Go don reflekteeret, juogát dieđuid, ákkastalat dahje ságaškušat, de sáhtát geavahit árvvuid veahkkin čilget mo don jurddašat.

2. Dán cealkagis lea ráhkaduvvon bihttábordinmitalus, geavat maiddái dan.

Go	don	ref-	-lek-	-te-	-ret,	juo-
-gát	die-	-đuid,	ák-	-ka-	-sta-	-lat
da-	-hje	sá-	-gaš-	-ku-	-šat,	de
sáh-	-tát	gea-	-va-	-hit	árv-	-vuid
veahk-	-kin	čil-	-get	mo	don	jurd-
-da-	-šat.					

3. Bija sániid ruktoáarkii, geahča siiddu 59:
Bija dán vihtta sáni guovttestávvalsániid vuollái:

vuodđun dulkot áššiid dieđuid

Bija dán vihtta sáni mánggastávvalsániid vuollái:

máidnasiin njálmmálaš iešguđetlágan

4. Sátneanalysaskovvi, geahča siiddu 49:

Gávna jietnadatčuovvu sáni teavsttas ja bija daid A ceakkočuldii
Gávna vihtta jietnadatspiehkasteaddji sáni ja bija daid B ceakkočuldii
Čále ceakkočuldii C mii dahká sáni váttisin

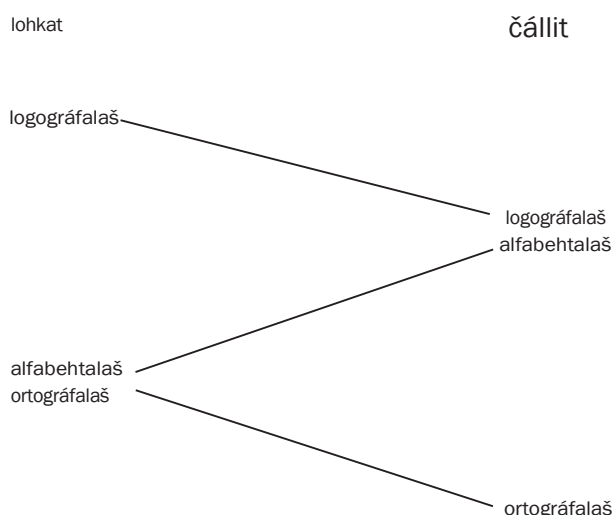
Muddu III: Bargu ollisvuodain. Ovttahttin ja automatiseren

Dán muttus lea fokus iešheanalaš ja njuovžilis lohkamii. Dál čájehuvvo hálddaša go oahppi dan maid lea oahppan detálljamuttus. Jus lohkan ii leat ovdánan vuosttaš muttus goalmát muddui, de lea bargu leamaš menddo váttis.

Čállin

Lohkan ja čállin leat proseassat mat leat lagas oktavuodas, ja mat nannejit nubbi nuppi. Árra čállingiellaovdáneamis lea stoahkančállin mii vuolggaha lohkama (Hagtvet 2004). Maŋŋil dorjot lohkan ja čállin nubbi nuppi. Go galgá ásahtit alfabehtalaš ipmárdusa, de galget oahppit čállit vai nannejit jietnadat-bustávva-oktavuodá, ja dađistaga lea čállin maid dehálaš go galgá ásahtit fonologalaš oadjebasvuodá.

Oktavuohhta gaskal lohkan- ja čállinovdáneami (Frith 1985)

Nubbehusčálus veahkeha maiddá oahppi čatnat oktii jietnadaga ja bustáva ja dađistaga fuomášit mii lea sátni, cealkka ja mitalus.

Diktáhtta ja viežžandiktáhtta: Go teavstta unnimus osiide lea giddejuvvon fuomášupmi, de lea relevánta teavstta ođđasithuksenbarggus geavahit teavstta dahje teavstta osiid juogo diktáhttan dahje viežžandiktáhttan. Dát lea áigeguovdil beroškeahtá das lea go teaksta heivehuvvon bihtábordinmitalussan dahje man nu eará láhkai. Divtte oahppi sihke gullat – oaidnit – dadjat – ja čállit sániid, ja fuomášuhte sutnje fonemaid (jietnadagaid) ja grafemaid (bustávaidd), stávvaliid, morfemaid ja syntávssa, dan mielde maid lea relevánta deattuhit áiggis áigái.

Gažaldagaid ja vástádusaid sáhtta geavahit sihke njálmmálaččat ja čálalaččat. Oahppit galget oahppat movt vástidit gažaldagaide. Sidjiide lea maid ávkin ráhkadit gažaldagaid tekstii, danin go dat veahkeha sin geavahit teavstta aktiivvalaččat. Dát várra maiddá veahkeha sin muitit teavstta buorebut.

Friiddja čállin: Eanaš oahppit geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, dárbbasit ollu doarjaga čállinbargguin. Muhtumat dárbbasit maiddá veahki čállit oanehat dahje guhkit áigái. Sis lea dávjá ollu mitalit, muhto teknihehkeha lohkan- ja čállindáidu

ráddje maid sii ieža nagodit. Earát fas leat čeahpit čállit, muhto sis ii leat nu ollu maid mitalit. Sii dárbbášit ollu doarjaga vai nagodit ráhkadit mitalusa. Dađistaga berrejit sii maid oahppat movt galgá hukset mitalusa, mas lea álgu, váldooassi ja loahppa, ja movt giela smávvasániiguin (konjunkšuvnnat ja pronomenat) čatná mitalusa oktii. Čállimis sáhtta bargat proseassavuđot vuogi mielde vai oahppit besset oaidnit iežaset ovdáneami. Oahpaheaddji medierejeaddji rolla lea hui guovddášis. (Eambbo ja dárkilet dieđut, geahča Bråten 1994.)

6. Loggačállin

Lea ollu mii dáhpáhuvvá oahpahusdiimmus. Ii leat álki buot muitit, ja nu sáhtta massit ollu mávssolaš dieđuid iežas oahpahusa birra ja oahppi oahppama birra. Dan sáhtta garvit jus čállá logga. Sihke oahpaheaddji ja oahppi berreba čállit logga.

Oahpaheaddjelogga

Oahpaheaddji sáhtta merket plánejuvvon ja čađahuvvon barggaid. Oahpaheaddjeloggas galget leat dieđut oahppi birra ja man áigodaga bargu lea. Sáhtta čaovddasániiguin čállit daid doaimmaid maid áiggut vuoruhit boahhte bargoáigodagas. Berre earuhit lohka, muitaleami/čállima ja stávema/riektačállima. Oahpaheaddji sáhtta atnit loggagirji iežas guoras ja čálistit oanehaččat dađistaga go oahpahus čađahuvo. Sáhtta čállit vásáhusaid oahpahusdilis. Go čállá logga, de vurke dehálaš ja praktihkalaš beliid mat muđui jávkkašedje (Inglar 1997). Lea maid dehálaš váldit vára das mii lea vuorddekeahtta - ja reflekteret dan. Dainna lágiin sáhtta dáhpáhus šaddat olbmo iežas máhttun mas maŋil sáhtta atnit ávkki.

Sáhtta maid leat dehálaš čilget movt olmmoš emošuvnnalaččat vásiha dan mii dáhpáhuvvá, lea go suhttan, erdon, ilolaš ja nu ain. Go čállá iežas reakšuvnnaid, de lea stuorát vejolašvuotta reflekteret daid. Loggačállin addá oahpaheaddjai vejolašvuotta háhkat stuorát ipmárdusa iežas barggus.

Oahppilogga

Oahppit berrejit maidái árvvoštallat oahpahusa. Oahppilogga ferte vuodđudit oahppoulbmiliidda vai loggačállin šaddá reaidun iežas ovdáneami ja oahppama čuovvolemis. Dat addá maid oahppái vejolašvuotta bisánit ja jearrat gažaldagaid. Muvt lean bargan dán diimmus? Maid mun lean bargan? Maid lean oahppan? Mii lei mu mielas váttis? Manne lei váttis? Mainna mun ferten eanet bargat? Mainna sáhtán illudit go máhtán bures? Ohppiid berre movttiidahttit reflekteret dan maid leat vásihan oahpahus- ja bargobottu loahpas, vai máhttu ii jávkka ja šatta mearkkašmeahttumin sidjiide.

Oahppilogga sáhtta leat dehálaš reaidun loktet ohppiid diđolašvuotta das makkár oktavuotta lea gaskal ángiruššama, strategiija geavaheami ja oahppama. Dát lea erenoamáš dehálaš ohppiide geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, go sis dávjá lea vuollegis iešluohtamuš, ja unnán jáhkku iežaset lohkan- ja čállinhálddašeapmái.

7. Digitála oahppo- ja veahkkeneavvut

Dát málle addá oppalašgova digitála oahppo- ja veahkkeneavvuin maid sáhtta ovttahttit Ollisvuodálohkama iešguđet muttuide.

Digitála oahppo- ja veahkkeneavvut maid sáhtta ovttahttit Ollisvuodálohkamii

Ollisvuohta - detáljat - ollisvuohta

I. Bargu ollisvuodain

Dán muttu bargguide sáhtta ovttahttit jurddakártaprográmma, teavsttas hupmamii syntesa (jietnasyntesa) ja čilgehusreaiduid. Jurddakártaprográmma sáhtta geavahit aktiviseret oahppi ovdamáhtu ja veahkkin ipmirdit sániid ja doahpagiid ja teavstta ollisvuoda.

Hupmansyntesa sáhtta geavahit veahkkeneavvun lohkanproseassas dán muttus.

Čilgehusreaiduid sáhtta geavahit nannet doabaipmárdusa.

II. Bargu detáljaiguin

Bargat teavstta detáljaiguin MS-Word prográmma vehkiin.

Dás sáhtta ovdamearkka dihte fokuseret fonemaide, stávvaliidda, morfemaide ja cealkagiidda, ja válljet váttes sániid ja cealkagiid maid de geavaha go oahpaha oahppái buriid dekodestrategiijaid (geahča detálljabarggu ovdamearkka gihppagis). Dán barggus sáhtta maid geavahit MS PowerPoint.

III. Bargu ollisvuodain

Ovttahttin ja automatiseren. Veahá doarjja hupmansyntesas jus lea dárbu.

Geahča maiddái Kausrud, T. ja Utgård, T. (2011).

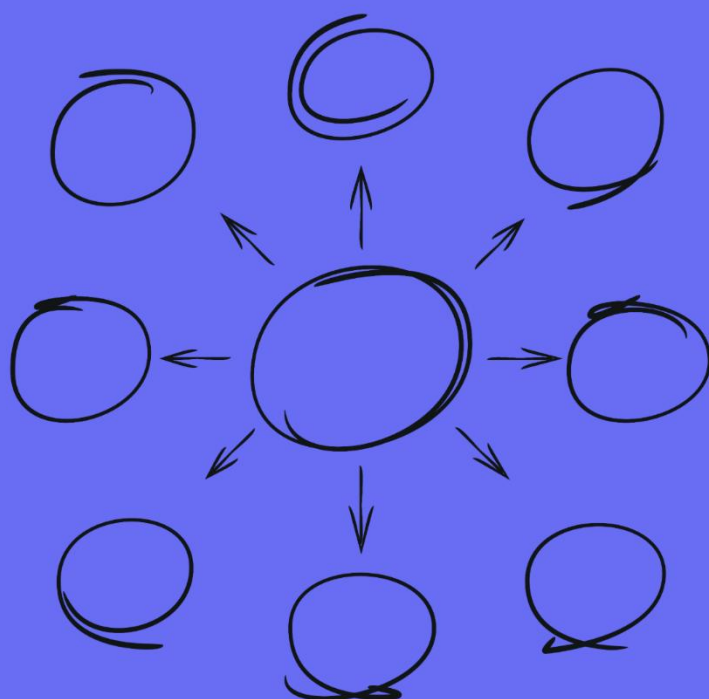
Dasa lassin lea ohppiide geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, maiddái ávkkálaš geavahit iešguđetlágan lohkan- ja čállinveahkkeneavvuid mat buhttejit váilevaš lohkan- ja čállindáiddu. Vuohki movt dat geavahuvvojit lea mearrideaddjin dasa doibmet go dat kompensatoralaččat vai ovddidit go dat maiddái lohkan- ja čállindáiddu.

IKT metodalaš geavaheami oktavuodas mii ávžžuhit čuovvovaš gálduid:

Høigaard, B. & Utgård, T. (2009). *Digitale lære- og hjelpemidler for barn og unge med språk-, lese- og skrivevansker*. Kapihtal 20 girjjis: Språk- og leseveiledning – i teori og praksis (doaimm.: Frost, J.). Cappelen Akademisk forlag.

Kausrud, T. & Utgård, T. (2011). *IKT i grunnleggende språk-, lese- og skriveopplæring. En veileder*. Almmuheaddji: Bredtvet kompetansesenter.

Landmark, E. & Deila, M. (red) (2010). *Lytt og lær. En artikkelsamling om bruk av lydbøker og lydstøtte i undervisningen*. Kapihtal 5, 6 ja 7. Statped skriftsserie nr. 83. Almmuheaddji: Bredtvet kompetansesenter.

8. Lohkankursa Ollisvuodálohkama organisatuvrralaš rámmán

Skedsmo suohkanis lea čađahuvvon lohkanursa mas Ollisvuodálohkan lea leamaš rámmán, doaibmabidjun goalmát luohká ohppiide geat lohkeahččalemiin ledje vuollel kritihkalaš ráji. Kurssain ledje njeallje oahppi juohke joavkkus, ja sii ožžo intensiivaoahpahusa logi vahku. 14 vahku maŋnel ožžo dat seamma oahppit ođđa lohkanurssa mii bisttii vihtta vahku. Prošeakta čađahuvvui gávccii oahppái guđege skuvllas oktiibuot gávccii skuvllas suohkanis. Árvvoštallan dihte doaibmajuid beavttu, de buohstahtte bearráigeahččanjoavku geahččaladdanjoavkkuin. Go prošeakta loahpahuvvui, de čájuhuvvui ahte geahččaladdanjoavku lei ovdánan mearkkašahhti eambbo go bearráigeahččanjoavku (Frost, Sørensen, Bone ja Dolva 2005).

Ollisvuodálohkan lea maid geavahuvvon gaskadási ja nuoraidskuvlla lohkanurssain, almmá dieđalaš dárkkisteami ja čuovvoleami haga, muhto das lei goittotge positiiva beaktu. Teavsttat mat geavahuvvojedje lohkanurssain, ledje vižžon ohppiid oahppogirjiin. Lohkanursajoavku guorahalai materiála ovdal go luohkká guorahalai dan. Oahppit ledje danne ráhkkanan go materiála guorahallojuvvui luohkás, ja go sii barge materiálain luohkás, de ledje sii aktiivvalaččabut ja vástidedje dávjjibut go oahpaheaddji jearai gažaldagaid. Sii dieđihedje danne stuorát hálddašeami.

Munno vásáhus lea ahte guovtti oahpaheaddjis berre leat ovddasvástádus lohkanurssaide vai skuvlla gelbbolašvuohta ii čadnojuvvo dušše ovtta olbmui. Seamma oahpaheaddjit berrejit čuovvolit lohkanurssa, ja dat berre millosepmosit bistit guhtta gitta logi vahku, ja golmma dahje njeljiin duppaldiimmuin juohke vahku. Lea čájuhuvvon ahte dát doaibmá bures ja addá buriid oahppanbeavttuid ohppiide. Lea dárbu ovttahttit lohkanurssa luohká plánaide, ja 14-beaivásaš plánat leat doaibman bures.

Jus muhtin suohkanis čađahuvvojit mánnga lohkanurssa, de lea ollu oahppan das ahte oahpaheaddjit geat leat mielde čađaheame kurssaid, čoahkkanit oktasaš digaštallamiidda ja vásáhuslonohallamiidda.

9. Oahppiovdamearkkat

Moai áigo dál ovdanbuktit golbma oahppi geat iešguđet sivaidd geažil leat spiehkastan lohkanovdáneamis. Moai letne čoahkkáigeassán ohppiid kártema ja heivehan dan lohkanovdánanmállii. Ohppiid spiehkasteami dihte lohkamis, evttohetne moai konkrehta detálljabargguid ja fokusguovlluid Ollisvuodálohkama čađaheamis. Oahpahus berre biddjot doaibmi oktavuhtii, ja ohppiin galgá leat dat veahkki ja doarjja maid dárbbášit oahppanproseassas.

Ovttá oahppis ledje gielalaš váttisvuodát juo ovdaskuvlaagis. Munno ovdamearkkat čájehit ahte lohkanválttisvuodát bohtet ovdan iešguđet ládje. Ovdamearkkaid ulbmilin lea konkretiseret lohkanovdánanmálle ja Ollisvuodálohkama bargovugiid válljema, ja čájehit movt veahki ja doarjaga sáhtá fállat "oahppi lagamus ovdánanavádagas".

Bárdni 11-jahkásaš, eahpesihkkaris lohkan

Giela ja lohkama kárten

Kognitiiva iskamát čájehit ahte oahppis leat buorit návccat sihke gielalaččat ja iigielalaččat. Eai leat makkárga mearkkat ahte várvešvuotta dahje konsentrašuvdna livččii sivaidd váttisvuodaide. Oaidnu ja gullu lea iskojuvvon ja gávnnavuvvon leat ortnegis. Muitoviidodat mii lea mihtiduvvon sihke loguiguin ja cealkagiiguin, lea fuotni, ja danin lea mielde dagaheame váttisvuodaid.

Fonologalaš diđolašvuotta lea kártejuvvon Lohkanmáhttuiskamiin. Oahppi rahčá riimmaiguin ja iešguđetlágan bargobihtáiguin main galgá manipularet giellajietnadagaid. Fonologalaš diđolašvuotta lea árvvoštallojuvvon leat fuotni.

Lohkangeahččaleapmi čájeha ahte oahppi rahčá geassit jietnadagaid oktii sátnin. Sátnit main leat guokte-golbma bustáva, nugo ovdamearkka dihte *ale*, lohkkajuovvot eanaš riektá, juogo fonologalaččat dahje ortográfalaččat. Muhtimin lohkkajuovvot riektá maiddá sátnit main leat njeallje jietnadaga, nugo *bahá*.

Oalle oanehis sániid, ovdamearkka dihte sániid main leat konsonántačoahkit, nugo *jokŋa* ja *mielki*, ja maiddá veahá guhkebuš sániid, lea váttis lohkat. Oahppi atná guhkes áiggi dekodebargui. Go lohka dušši-sániid, de bohtá čielgasit ovdan ahte jietnadatovttastahttinteknihkka lea eahpesihkar. Dalle oahppi dorvvasta sáni vuosttaš bustávaide ja árvida loahpa. Oktillis teavsttaid lohkan čájeha ahte lohkanáidu lea sullii 2–3 jagi manjonan oahppi iežas luohkkáceaški ektui.

Son čállá álkes, jietnadatčuovvu sániid main leat gitta 4–5 bustáva, riektá, ovdamearkka dihte *fanás*, *johka*. Sus leat váttisvuodát jietnadatspiehkasteaddji sániiguin, maiddá allafrekveanta sániiguin nugo *šat* ja *diet*. Sus leat maid váttisvuodát hábmet cealkagiid.

Spiehkasteami válddáhallan

Oahppis lea gáržžiduvvon alfabehtalaš áddejupmi. Son lea oahppan formála bustávamáhtu. Son ipmirda oktavuoda jietnadaga ja bustáva gaskkas, muhto rahčá geavahit bustávaid jietnadagaid funkšuvnnalaččat – lohkat daiguin. Son ii leat oadjebas buot bustávva-jietnatat-oktavuodaide, jietnatatovttastahttin lea danin váilevaš ja son rahčá dainna. Son dávjá lohka sáni vuosttaš bustávaid ja árvida loahpa.

Lohkanproseassa ii leat albma láhkai boahtán johtui. Lohkanovdánanmálle ektui son lea spiehkastan fuones kompensatoralaš lohkkín, geas leat eahpesihkkaris fonologalaš dáiddut ja eahpesihkarvuohta mángga bustávva-jietnatat-oktavuoda ektui. Danne berre maidái bidjat fokusa doaibmabijuide mat leat oaivvilduvvon ii-alfabehtalaš lohkkiide.

Doaibmabidjoplánema fokusguovllut:

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Oahppi háliida váldit mielde nu ollu luohká lohkamearis go vejolaš. Danne lea dehálaš ahte teavsttat leat čadnojuvvon luohká fáttáide vai son buoremus lági mielde sáhtta čuovvut luohká oahppanprogrešuvnna. Ráhkaduvvojedje fágateavsttat mat ledje heivehuvvon su dássái.

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Nuppi muttu barggu ulbmilin lea ahte oahppi šaddá oadjebassan buot bustávva-jietnatat-oktavuodain ja maidái geassit jietnadagaid oktii sátnin vai ovdána lohkanovdáneamis. Doaibmabidjobargu galgá miellidibuktit buoret lohkama, ja danin ferte bargat vuđolaččat mottiin bargobihtáin vai oahppi oažžu veahki oahppat dárkilis fonologalaš jietnatatovttastahttima maid son ii leat vuos ásan.

Ollisvuodalahkama detálljabargobihtát

Guoskevaš teavstta siskkobealde válljejuvvojedje čuovvovaš detálljabargobihtát.

Bargat jietnatatovttastahttimiin

Ferte bargat earkilis jietnatatovttastahttimiin oahppi hálddašandásis, mat leat sánit main leat 3-4 jietnadaga, ja manipuleret sániid jietnadagaid, ja hukset sániid (geahča ii-alfabehtalaš lohkkiid doaibmabijuid).

Silhuehtta-stáven

Bargu silhuehtta-stávemiin sáhtta maid leat veahkkin nanneme oahppi diđolašvuoda sátnenanalysas, go son ferte fokuseret sáni visuála hápmái ja seammás analyseret sáni jietnadagaid (geahča kompensatoralaš lohkkiid doaibmabijuid).

Bircostáven

Moai ávžžuhetne maid bargat bircostáven-teknihkain danin go dat sáhtta leat veahkkin čalmmustahttit sihke stávváliid, ja jietnadagaid ja bustávid. Dát nanne guokte elemeantta lohkanproseassas oktanaga (geahča ii-automáhtalaš lohkama doaibmabijuid).

Muddu III: Bargu ollisvuodain. Ovttahttin ja automatiseren

Dás galgá lohkan ovttahttojuvvot ja automatiserešuvvat. Oahppi oahpásmuvvá iežas lohkaide. Goalmát muttu barggu ulbmilin lea nannet oahppi áddejumi iežas lohkamis ja váikkuhit eanet sihkkaris lohkamii mii lea njuovžil. Dát eaktuda buori gulahallama oahpaheaddji ja oahppi gaskkas ja ahte teaksta lohkojuvvo mángga gearde (geardduhuvvon lohkan).

Doarjjastrategiijat (Bargovuohki – dynámalaš lahkoneapmi)

Erenoamážit Ollisvuodaloahkama nuppi muttus dárbbáša dát oahppi ollu doarjaga. Moai ávžžuhetne ahte oahpaheaddji addá olles modellerema jietnadagaid ja bustávid funktionála geavaheamis ja movt bustávid jietnadagaid geassit oktii sátnin. Oahppi berre muittuhuvvot ahte bustávas lea jietnadat ja namma, ja ahte bustávat lohkojuvvot jietnadagaiguin. Oahpaheaddji berre doarjut ja veahkehit gitta dassáži go bustávid jietnadagaid hálddaša doaibmi geavahusas ja nagoda daid geassit oktii sátnin, - kontrollerejuvvon sátnedovdán. Doarjja váldo dađistaga eret go oahpaheaddji oaidná ahte oahppi hálddaša dáiddu.

Oahppi oahpahus ja doaibmabijuid ávki

Oahppi lea ožžon buori čuovvoleami jeavddalaš lohkanurssaiguin gaska- ja nuoraidskuvladasis. Son lea dađi mielde ásahan buori lohkaide ja lea ožžon ávkki fágaoahpahusas iežas eavttuid ektui.

Bárdni 9-jahkásaš, gielalaš váttisvuodát

Giela ja lohkama kárten

Kognitiiva iskat čájehit ahte oahppis leat gaskamearálaččat buorit návccat, muhto gielalaš ja ii-gielalaš dáidduin lea stuora erohus. Dát erohus čájeha fuones gielalaš dáidduid ja ii-gielalaš dáidduid fas leat normálaguovllus. Várvešvuohta ja konsentrašuvdna leat áibbas buorit. Oaidnu ja gullu lea iskojuvvon mángii ja gávnnahuvvon leat dohkálaš.

Muitoviidodat lea fuotni ja lea danin dehálaš sivva oahppi váttisvuodaide. Go kártejuvvo 9-jahkásažžan, de čájehit giellaismat ahte oahppis leat mearkkašatti váttisvuodát sihke giellaismárdusain ja giellaismárdus. Giellaismárdus lea fuotni, ja sus lea váttis kategoriseret sániid ja doahpagiid. Oahppi rahčá spontána

hupmamis ja cealkagat sáhttet šaddat eahpečielggasin go son guođđá sániid mat leat dárbbášlaččat mearkkašumi ovdanbuktímii. Son álkidahtta gielalaš modeallaid ja sus lea váttisvuodát oažžut mielde grammáhtalaš smávvasániid. Go son galgá ođđasit mitalit (bájuhit), de sáhtta leat váttis guldaleaddjái ipmirdit maid son háliida ovdanbuktit go son sáhtta guođđit guovddáš cealkkalahtuid nugo subjeavtta. Sus leat maid váttisvuodát jođánit gávdnat daid sániid maid dárbbáša. Son hábme dajaldaga ođđasit ja nu ii nagot ovdanbuktit juste dan maid háliidivččii ovdanbuktit.

Lohkangeahččaleamit mitalit ahte oahppi lea háhkan alfabehtalaš ipmárdusa ja buori bustávamáhtu, sihke viežžama ja dovdáma dáfus. Son lohka oahpes sániid buorebut go amas sániid. Jietnadatčuovvu smávvasánit lohkkovit jođánit ja sihkkarit, muhto sus leat váttisvuodát lohkat guhkes sániid. Son mánggii lohka boastut jietnadatspiehkasteaddji sániid ja dát sáhtta čájehit ahte sus lea váilevaš áddejupmi stávenminstariin. Son hálddaša bures jitosit lohkat álkes oktilis teavsttaid, ja son oažžu mielde mitalusa poeangga, muhto sus leat váttisvuodát ođđasit mitalit detáljaid ja fáktádieđuid. Čállingeahččaleamit čájehit ahte sus leat váttisvuodát čállit guovtte- ja mánggastávvalsániid.

Spiehkasteami válddáhalla

Oahppi lea eahpesihkar go galgá lohkat guhkes dahje amas sániid main leat moalkás konsonántačoahkit. Son dorvvasta kontekstii go lohka mitalusaid, vaikko giella lea fuotni. Oahppis leat stuora gielalaš váttisvuodát ja nu maiddái lohkanválttisvuodát. Son lea spiehkastan kompensatoralaš lohkin. Eankilis dásis lohkan lea automatiserešuvvan, ja son lea danin eanet ovdánan iežas lohkanovdáneamis go vuosttaš ovdamearkka (case) oahppi.

Doaimbidjoplánema fokusguovllut

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Oahppis leat gielalaš váttisvuodát, ja gielalaš doarjja vuosttaš muttus lea danin erenoamáš dehálaš. Vuodđun ledje teavsttat oahppi beroštumiid vuodul ja bargojuvvui vuđolaččat sátna- ja doabaipmárdusain.

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Nuppi muttu barggu mihttomearrin lea ahte oahppi galgá beassat sihkkaris kontrollerejuvvon sátnedovdáma dásái.

Ollisvuodálohkama detálljabargobihtát

Bihttábordinmitalusat: Vai šaddá eanet sihkar go lohka guhkes sániid, de sáhtta leat ávkkálaš bargat "bihttábordinmitalusaiguin".

Stávenminstarat: Bargat áddejumi ja sihkarvuoda nannemiin sániid ektui main leat jietnadat-čuovvu ja jietnadatspiehkasteaddji stávenminstarat, geahča sátnanalysaskovi siiddus 49.

Cealkkaráhkadus: Oahppi ii leat sihkar vuoddocealkkaráhkadusas. Dan dihte berre bargat cealkkabihttábordimiin vai oahpaha oahppái movt seamma sániid sáhtta bidjat oktii iešguðetlágan cealkkan.

Muddu III: Bargu ollisvuodain. Ovttahttin ja automatiseren

Goalmát muttus galgá teaksta lohkojuvvot mángii. Fuones muitoviidodaga geažil, de dárbbáša oahppi ollu geardduhemiid vai sihke máhttu ja diehtu bissu ja vai lohkan automatiserešuvvá.

Doarjjastrategiijat (Bargovuohki – dynámalaš lahkoneapmi)

Dát oahppi dárbbáša ollu doarjaga sihke vuosttaš ja nuppi muttus. Vuosttaš muttus berre oahpaheaddji addit dievaslaš doarjaga vai nanne sihke oahppi giela ja lohka. Oahppi berre beassat oahppat movt sáhtta organiseret áigeguovdilis sániid ja doahpagiid vai gielas bissu ortnet. Galggašii maid addit doarjaga gávdnat sániid mat mearkkašit seamma go guoskevaš sánit teavsttas, dahje sániid main lea nuppelágan mearkkašupmi. Go oahppi lea hui lahka beassat kontrollerejuvvon sátnedovdáma dássái, de moai ávžžuhetne ahte detálljabarggus son beassá bargat iešheanaláčat oahpaheaddji vehkiin ja doarjagiin dakko gokko oaidná dan dárbbášlažžan.

Oahppi oahpahus ja doaibmajuid ávki

Go nuoraidskuvlii álgá, de lea lohkaandáidu buorre, sihke leavttu, sátnelohkama, ipmárdusa ja intonašuvvna ektui. Iežas luohkkádásis hálddaša son lohka eanas muddui kritihkalaš rájiid siskkobealde. Riektačállin lea buorre. Oahppis lea ain motivašuvdna skuvlabargui, vaikko rahčá ge gielain.

Bárdni 16-jahkásaš, njoazes ja sihkkaris lohkan

Giela ja lohka kárten

Kognitiiva iskaht čájeht ahte oahppis leat hui buorit oahppaneavttut. Muitoviidodat lea veaháš fuotni go mihtiduvvo loguiguin ja cealkagiiguin. Oaidnu ja gullu lea iskojuvvon ja gávnnavuvvon leat ortnegis. Konsentrašuvdna ja várvešvuohta lea buorre. Sus lea ahkeadekváhta giella, sihke beaivválaš ságastallamis ja kártema bokte formála giellageahččalemiin.

Oahppi hálddaša álkes bargguid mat kártejit iešguðetlágan fonologalaš dáidduid. Go son galgá manipuleret giellajietnadagaid (ovdamearkka dihte makkár

jietnadat boahdá maŋŋel /r/ sánis *girku*), de ferte son geavahit čállima doarjjastrategiijan. Son hálddaša bargobihtá, muhto áigegeavaheapmi ja doarjjastrategiijaid geavaheapmi čájeha ahte dat bargu gáibida ollu.

Lohkangeahččaleamit čájehit ahte oahppi máhtá bustávid jietnadagaid, hámiid ja namaid. Oahppi hálddaša sániid ja duššisániid analysa ja syntesa. Oahppi hálddaša fonologalaš lohkanstrategiija. Son ii dahkan meattáhusaid go logai jietnadatčuovvu sániid (fonologalaš lohkan semantihkalaš doarjagiin) dahje duššisániid (fonologalaš lohkan semantihkalaš doarjaga haga), muhto son geavahii guhkes áiggi. Go kárte sániid ja duššisániid dihtorvuđot iskkademiin mii bidjá leaktogáibádusaid, de sus eai leat vel ge meattáhusat, muhto kárten čájeha ahte unnán sánit lohkkajuvvojit jođánit ja sihkkarit (automatiserešuvvan).

Oahppi lohka oktilis teavstta mii lea oaivilduvvon 5. luohkkái 9 minuhtas, seammás go kritihkalaš rádjii lea 4 minuhta. Sus eai lean lohkanipmárdusa meattáhusat. Álkes lohkanirjiis mas lea álkes syntákasa, son lohka 106 sáni minuhtas. Go lohkan-teavsttat lea doarvái álkit, de orru sutnje vejolaš lohkat jođáneappot. Son čállá buot jietnadatčuovvu sániid nugo *šaldi* ja *čalmmi* riehta, ja maiddái ollu jietnadatspiehkasteaddji sánit čállojuvvojit riehta. Sus lea riehtačállinnjuolgadusaid "badjemeargegeavaheapmi": son geavaha ovdamearkka dihte duppalkonsonánttaid máŋgga sajis gos eai galgga leat. Son hábme buriid cealkagiid ja teavsttaid.

Spiehkasteami válddáhallan

Oahppi lea oahppan lohka vuodđoáššiid, muhto vuodđoáššiide laktáseaddji barggut leat áigegeavaheaddjit. Dát mearkkaša ahte son lea háhkan alfabehtalaš áddejumi ja fonologalaš jietnadatovttastahtima. Son máhtá maid lohkat guhkes sániid njozet ja dárkilit, ja son hálddaša stávvallohka. Son ii leat lihkestuvvan automatiseret sihkkaris fonologalaš lohka. Lohkan lea ain njoahci ja áddjái. Dát mearkkaša ahte son lea spiehkastan ii-automáhtalaš lohkin. Son lohka jođánit go sánit leat oanehaččat. Son lohka maid álkes teavsttaid oadjebasvuodain ja muhtin muddui njuovžilit. Danne orru dego álkes dáiddut leat automatiserešuvvan.

Doaimbidjoplánema fokus

Muddu I: Bargu ollisvuodain

Lea dehálaš válljet teavsttaid mat doalahit oahppi beroštumi ja motivašuvnna háhkat máhtu. Vuosttaš muttu bargu ferte danne vuodđuduvvot su oahppandárbuide.

Muddu II: Bargu detáljaiguin

Moai letne eahpesihkkarat man nanu fonologalaš vuodđu dán oahppis lea lohkamis. Danin galgá dán guorahallat oahpahusas. Jus vuodđu lea menddo eahpesihkar, de sáhtá dát dagahit ahte lohka leaktu ja njuovžilvuolta ii ovdán. Lea maiddái dehálaš bargat nu ahte oahppi ovdána gielalaš áddejumis sániid ráhkadusas danne go dát sáhtá leat mielde dahkame lohka jođáneabbon ja sihkkareabbon.

Ollisvuodálohkama válljejuvvon bargobihtát

Bircostáven:

Guorahallan dihte man sihkar oahppi fonologalaš vuodđu lea, de mii bargat bircostávemiin. Vuosttaš oahppiovdamearkkas (case) válljiime bircostávema vai oahppi galggai ásahit fonologalaš vuodđu. Dán oahppiovdamearkkas moai háliidetne dán barggu vuodul guorahallat fonologalaš vuodđu.

Seamma vuodduštus addojuvvo sátneanalysa válljemii.

Morfemabargu:

Moai ávžžuhetne maiddái bargat sátneanalysain mas deattuhuvvojit morfemat, danne go dát sáhtá leat dagahit ahte sániid ja sátneosiid mearkkašupmi sáhtá doarjut lohkanproseassa. Máhttit lohkat sáni ollisvuohtan boahtá das go lea lohkan sáni mángii go oadjebasvuohta jietnadagaid ovttahttimis lea vuodđun.

Muddu III. Bargu ollisvuodain. Ovttahttin ja automatiseren

Geardduhuvvon lohkan. Oahppi hálddaša muhtun smávvasániid fonologalaš jietnadatovttahttima ja ortográfalaš lohkama. Nuppi muttus barggadettiin galgá fonologalaš vuodđu leat ásahuvvon nu sihkarin ahte go oahppi mángii lohka álkes teavsttaid, de dat automatisere lohkama. Moai oaivildetne ahte hivvodathárjehallan heivehuvvon dásis lea dehálaš.

Lassin dasa ahte oahppi galgá máhttit lohkat teavstta 95 % sihkarvuodain (Glaser & Seirmoss, 1988), de moai ávžžuhetne ahte dán oahppi teavsttat hábmejuvvojit nu ahte oahppis lea vejolaš doalahit dihto lohkanleavttu (sullii 100 sáni minuhtas).

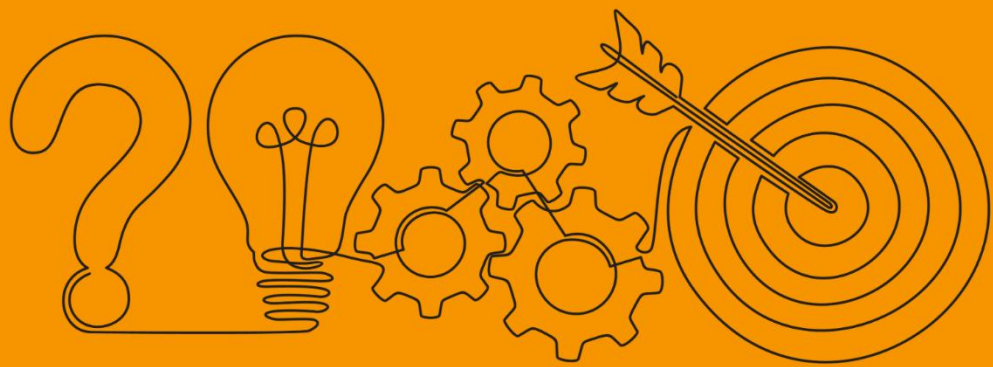
Oahppi njoazes lohkanleavttu geažil son álkit massii fágateavsttaid bajilgoa. Luohkká barggai systemáhtalaččat oahppanstrategiijaid oahppamiin, ja munno oahppi oaččui earenoamáš doarjaga dan ektui.

Doarjjastrategiijat (Bargovuohki – dynámalaš lahkoneapmi)

Barggu nuppi muttus berre leat medierejuvvon bargu nu ahte oahppi bargá iešheanalachčat, muhto oahpaheaddji veahkeha ja doarju jus oahppi ii hálddaš detálljabarggu. Dán sáhtá maid gohčodit diagnostiserejeaddji oahpahussan. Vaikko fonologalaš vuodđu orru leame ortnegis, de lagas gulahallan oahpaheaddji ja oahppi gaskkas čájeha man sihkar fonologalaš vuodđu lea.

Oahppi oahpahus ja doaibmajuid ávki

Oahppi birge bures joatkkaskuvllas. Son lohka ain njozet, muhto lohka mealgat jođaneappot go ovdal. Sutnje lea stuora ávkin geavahit jietnagirjiid ja IKT čállinveahkkeneavvun.

10. Vejolaš kártenávdnasiid ja oahppanstrategiijaid girjjálašvuoda bajilgovva

Giela kártenávdnasat:

- 20 gažaldaga giellagálggaid birra, Statped, 2012
- 6-16 jahkásaččaidgiella, ČállidLágádus, 2011 (ođasmahttojuvvon 2026)
- Bo Ege – Gielalaš guorahallan 1, Info Vest, 2022
- Davvisámegiell fonemteasta, ČállidLágádus, 2021
- Doabaáddejupmi, Info Vest, 2019
- Gielalaš diđolašvuodaiskan, Statped, 2013
- Guovttegielatvuoda geahččaleapmi (TOSP), Sámi lohkanguovddáš
- Lohkovuolgga, Info Vest, 2019
- Reynell giellaisskkadeapmi, Idut, 2011/2005
- Sámegiela Impressiiva Morfologalaš teasta (SIM), Davvi Girji, 2013

Giela ja lohkama kártenávdnasat:

- Lohkanmáhttuiskan, Bredtvedt kompetansesenter/Statped nord, 2006. Giela ja lohkama kártenávdnasat man Bredtvedt gealboguovddáša dysleksijajoavku lea ráhkadan girjegillii ja ođđadagogillii. Iskan ii leat standardiserejuvvon. Dan galgá geavahit dynámalaččat, ja dat lea ráhkaduvvon oahpahusa plánemii. Dan sáhtta nuvttá viežžat Statped.no:s.
- Nasionála geahččaleamit lohkamis ja rehkenastimis, Utdanningsdirektoratet, 2024.
- 6-16 jahkásaččaid giella, ČállidLágádus, 2011 (ođasmahttojuvvon 2026)
- 20 gažaldaga giellagálggaid birra, Statped, 2012

Iešipmárdusa kártenávdnasat (dárogiillii):

Christensen, L., Jensen, B. & Westerstråhle, E. (1981 og 1985): *Elevens selvrapport*. PP-tjenestens materiellservice, Boks 115 – 2714 Jaren. (*Elevens selvrapport* ulbmil lea guorahallat ovttaskas ohppiid iešdovddu geain leat skuvlaváttisvuodát. Dárogiillii jorgalan Duna, K.E. & Frost, J. 1999).

Kognitiiva iskat (dárogiili):

- Raven, J.C. (1998): *COLOURD PROGRESSIVE MATRICES*. Published by Oxford Psychologists Press Ltd. J. C. Raven Ltd.
- Roid, G. H. Miller, (L. J. *Leiter International Performance Scale- Revised*) Leiter-R <http://www.hogrefe.no/Klinisk-psykologi/Utviklingsvurdering-og-evnetester/Leiter-R/>
- Wechsler, D. (1991): *WISC-III (Wechsler Intelligence Scale for Children – Third Edition)*. Teasta lea dárógiili, manuála lea ruotagiili. (1999). Psykologiførlaget AB

Oahppanstrategiijat (dárogiili):

Teoriija:

- Anmarkrud, Ø. Refsahl, V. (2010) Gode lesestrategier på mellomtrinnet Cappelen akademisk forlag ISBN 978-82-02-31819-2
- Bråten, I. (doaimm., 2002): *Læring i sosialt, kognitivt og sosial-kognitivt perspektiv* Cappelen Akademisk forlag. ISBN 82-02-21827.
- Dysthe, O.(doaimm., 2001): *Dialog, samspel og læring*. Abstrakt forlag. ISBN 82-7649-012-3.

Praktihkalaš ovdamearkkat:

- Fredheim, G.S. (2004): *Veiledningshefter for foreldre og lærere*. (Dingončujuhus fred hm@online.no)
- Hole, K. (2003): *Læringsstrategier i tilpasset opplæring*. Info vest forlag. ISBN 82-90910-21-5.
- Hole, K. (2003): *Bruk av læringsstrategier for elever med ulike læreversker*. Info vest forlag. ISBN 82-90910-22-3.
- Refsahl, V. (2005): *Læringsstrategier – Leseveilederen. Hvordan kan foreldre hjelpe barn som har dysleksi?* Bredtvet kompetansesenter / Dysleksiforbundet i Norge.
- Santa, C. / Engen, L. (1996): *Lære å lære*. Stiftelsen Dysleksiforskning, Postboks 254, 4349 Bryne. Telefodna: 51 77 80 40.
- Sadler, R.S. (2003): *Comprehension Strategies for Middle Grade Learners. A Handbook for Content Area Teachers*. International Reading Association
- Utdanningsministeriet på New Zealand (1996): *Å lese for livet. Barn lærer å lese*. Cappelen Akademisk Forlag. ISBN 82-02-22622-8.

Girjjálašvuodalistu:

- Baal, L. & Wirkola, K. (2007). *Ávkin ja hávskin*. Norgga Sámediggi.
- Bishop, D.V.M. & Snowling, M.J. 2004: Developmental Dyslexia and Specific Language Impairment: Same or different? – *Psychological Bulletin Vol 130 No. 6*, 858-886
- Bjerkas, K.M. (2005). Fonologi. I: Kristoffersen, K.M., Simonsen, H.G., Sveen, A. (doaimm.) (2005) *SPRÅK EN GRUNNBOK*. Universitetsforlaget.
- Bloom, L. & Lahey, M. (1978). *Language Development and Language Disorders*. John Wiley & Son, Inc.
- Bråten, I. (1994). *Skriftspråkets psykologi. Om forholdet mellom lesing og skriving*. Høyskoleforlaget A/S.
- Bråten, I og Thurmann-Moe, A.C.: "Den nærmeste utviklingssonen som utgangspunkt for pedagogisk praksis." – Bråten, I. (doaimm.) (1996). *Vygotsky i pedagogikken*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Duna, K.E., Frost, J., Godøy, O. & Monsrud, M.B. (2003): *Arbeidsprøven*.
- Ehri, L. (1997): Sight Word Learning in normal Readers and Dyslexics. – B. Blanchman (doaimm.): *Foundations of Reading Acquisition and Dyslexia*, 163-189. New Jersey: Erlbaum.
- Eira, K.I. & Gaup, I.E (2009). *Ánin Dánin Oahpaheaddji neavagirji*. Davvi girji.
- Frith, U. (1985): Beneath the Surface of Dyslexia. – K. E. Patterson, J.C. Marshall & M. Coltheart (doaimm.): *Surface Dyslexia. Neuropsychological and Cognitive Studies of Phonological Reading*, 301-330. London: Erlbaum.
- Frost, J. (1986). *Lærerveiledning. Helhetslesing på mellomtrinnet*. Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag A.S., København.
- Frost, J. (1992): Procesorientert læseundervisning med båndstøtte. – Hogset, H. & Lau, J. (doaimm.): *LYTTELESING – om bruk av lydbøker og bok + band i undervisninga*. Det Norske Samlaget.
- Frost, J. (1998): *LESEPRAKSIS – på teoretisk grunnlag*. Cappelen Akademisk Forlag
- Frost, J. (2003): *Prinsipper for god leseopplæring. Innføring i den første lese- og skriveopplæringen*. Cappelen Akademisk Forlag

- Frost, J. og Lønnegaard, A. (1995). *SPRÅKLEKER Praktisk del*. Universitetsforlaget
- Frost, J., Sørensen, P. M., Bone, W. & Dolva, K.P. (2005) Leselærerprosjektet i Skedsmo 2004-2005. Effekten av lesemetodisk opplegg på årstrinn 3 for elever under kritisk grense. – *Spesialpedagogikk*, 2005, s. 45-59.
- Glazer, S.M. & Searfoss, L.W. (1988). *Reading Diagnosis and Instruction*. PRENTICE HALL, Englewood Cliffs, New Jersey 07632
- Gough, P.B. & Tunmer, W.E. (1986). Decoding, Reading, and Reading Disability. – *Remedial and special education*. Vol. 7, s. 6-10.
- Hagtvet, B.E. (2004). *Språkstimulering. Tale og skrift i førskolealder*. Cappelen Akademisk
- Høien, T. & Jansen, M. (1986). *Leseinnlæring, leseprosesser og lesemetoder*. Universitetsforlaget AS
- Inglar, T. (1997). *Lærer og veileder*. Universitetsforlaget.
- Juuso, B.E. (2024). *Jietnadagas bustávvi – bustávas jietnadahkii. Sámegielat álgooahpahusa ohppiid teknihkalaš lohkanáidu*. Sámi allaskuvla.
- Kausrud, T. (2005). *PAS Piktografisk – Artikulatoriske Symboler*. Et hjelpemiddel til utvikling av fonologisk og artikulatorisk bevissthet. Bredtvet kompetansesenter.
- KD (Kunnskapsdepartementet) (2006, nr. 266): *Forskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. (Pkt. 3.1. Kommunikasjon, språk og tekst).
- Klinkenberg, J.E. (2005). *Å BEDRE BARNES LESEFLYT. 27 VARIANTER AV REPETER LESING*. C.H. Aschoug &co (W. Nygaard).
- Lyon, G.Reid (1995). Toward a definition of Dyslexia. – *Annals of Dyslexia*, Vol XLV, s. 1-27. Lyster, S.A.H. & Tingleff, H. (1999). *Språkverkstedet*. Tingleff forlag, Botilrudveien 12, 3512 Hønefoss.
- Løge, I.K., Lye, T.F., Lygren, I. & Nedrebø, T.H. (1996). *Språkleikar*. Info Vest Forlag
- Nickel, K. P. & Sammallahti, P. (2024). *Nordsamisk grammatikk*. Davvi girji, 3. hápmi/utgave.
- Olaussen, B.S.: "Les for meg du!" A lese for barna – en kosestund som kan hjelpe barn å bli gode lesere. – Wold, H.A. (doaimm.)(1996). *Skriftspråkutvikling. Om hvordan barn lærer å lese og skrive*. Cappelen

- Ottem, E. (2004). Diagnostisering av spesifikke språkvansker hos barn; inklusjons- og eksklusjonskriterier. *Tidsskrift for Norsk Nevropsykologisk Forening*, oktober 2004, 2, 3-8.
- Ottem, E. & Frost, J. (2005). *Språk 6-16. Screening test*. Bredtvet kompetansesenter.
- Otten, E. & Frost, J. (2010/2011). *6-16 jahkásaččaid giella - skrinenteasta*. Sámegillii heivehan Statped, Anne Dagmar Biti Mikalsen, Tor Persen ja Kirsten Wirkola bokte. Čállidlagádus. Ođastuvvon 2026:s, Statped.
- Ottem, E. (2010/2012). *20 gažaldaga giellagálggaid birra*. Sámegillii heivehan Statped, Anne Dagmar Biti Mikalsen, Tor Persen ja Kirsten Wirkola bokte. Bredtvet kompetansesenter.
- Sammallahti, P. (2020). *Davvisámegiell jietnadanlágit*. Davvi girji.
- Svonni, M. (2025). *Davvisámegiella – sánit ja cealkagat. Láidehus sámi lingvistihkii*. Ravda lágádus.
- Spear-Swerling, L. & Sternberg, R.J. (1998): *OFF TRACK. When Poor readers Become "Learning Disabled"* Westview Press. A member of Perseus Books, L.L.C.
- Sæverud, O. (2003). Aill må no få ein sjans! En studie av Helhetslesing som lesemetodisk ramme for alle elever i en klasse. NTNU
- Sørensen, O. (1992). Arbejdsbog. Helhedslæsning på mellemtrinnet. Skrive – stavekursus i systemet Helhedslæsning på Mellemtrinnet 1986 by Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A.S. Copenhagen
- Wertsch, J.V.: *From Social Interaction to Higher Psychological Processes. A Clarification and Application of Vygotsky's Theory*. – Hum. Dev. 22: 1-22 (1979)
- Wirkola, K. & Baal, L. (2003). *Hoahkat ja stoahkat*. Norgga Sámediggi.

Oahppogirjjiid girjjálašvuodalistu

- Eira, K.A.G. & Utsi, K.A.S (2018). *Giellabálggis 7*. Davvi girji.
- Utsi, K.A.S. & Eira, K.A.G. (2018). *Giellabálggis 5*. Davvi girji.
- Partapuoli, K.E & Anti-Sara M.R. (2025). *Šuvva 1. Sámegiella vuosttašgiellan nuoraidceahkkái*. Davvi girji.

”Erenoamášpedagogalaš lohkanohpahus – bagadus” lea Ollisvuodálohkama birra – mii lea erenoamášpedagogalaš lohkan- ja čállinoahpahusa metodalaš doaibmabijuid rámma. Jørgen Frost lea ovddidan Ollisvuodálohkama mánga jagi áigi. Bredtvet gealboguovddáš lea geavahan bargovuogi 1990-logu álggu rájes.

Gihpa almmuhuvvui vuosttaš geardde 2008:s. Gihpa ođasmahttui 2011:s dárogillii. Ođasmahtton veršuvdna lea rievdaduvvon nu ahte sisdoallu lea čielgaseabbo ja ákit olámuttos. Gihpa jorgaluvvui sámegillii 2025:s, sisdoallu heivehuvvui sámegillii ja almmuhuvvui 2026:s.

Sávvamis ođasmahtton gihpa dahká Ollisvuodálohkama bargovuohkin vel buoret veahkkeneavvun oahpaheddjiide geat oahpahit mánáid ja nuoraid geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát.

Ollisvuodálohkama prinsihpaid geavatlaš čilgehusa lassin, fáttmmasta ”Erenoamášpedagogalaš lohkanohpahus - bagadus” maiddá earet eará čuovvovaš fáttáid: lohkanovdáneapmi, kárten, oahpaheaddji rolla Ollisvuodálohkamis, ja hupmangiela ja čállingiela oktavuohta. Golmmain oahppiovdamearkkain čájehetne movt Ollisvuodálohkama sáhtá geavahit duohtadilis.

Gihppaga loahpas lea kártenávdnasiid, girjjálašvuoda ja oahppanstrategiijaid bajilgovva.

ISBN: 978-82-323-0148-5